BIBLIOTECA CONTEMPORANEA

764

VOLUME XXXII.

SCRITTI LETTERARI

OSSIA

STUDI BIBLIOGRAFICI

SU VARIE

OPERE ITALIANE

DI

B. GABRIELLI

Professore di lingua e letteratura italiana

MILANO

PRESSO LA DITTA NATALE BATTEZZATI

Via S. Giovanni alla Conca, 7

—

1882.

L'auteur ayant rempli les formalités exigées par la loi, réserve tous ses droits sur le présent ouvrage, même le droit de traduction.

LI.H
G 1188sc.
660873
2. 7. 57

Milano, Tip. Annoni & C.°, Via Lanzone. 3.

AVANT-PROPOS

L'idée de publier ce recueil bibliographique nous a été suggérée par le désir de satisfaire nos élèves et les personnes qui aiment à connaître notre littérature italienne. Leur embarras sur le choix à faire des ouvrages italiens propres à cultiver l'esprit, tout en étudiant la langue de Dante, nous a été si souvent manifesté, que, pour répondre à ces demandes de chaque jour, nous nous sommes proposé de donner des aperçus bibliographiques sur différents ouvrages italiens, les uns contenant des récits de voyages, les autres des sujets de comédies, de tragédies, de romans historiques; et quelques-uns des traités purement littéraires, le tout pouvant former un abrégé de littérature italienne.

Nous avons tâché de donner, dans ces bibliographies, une idée claire du contenu de chaque ouvrage ; de faire ressortir la manière avec laquelle l'auteur raconte l'histoire ou développe l'intrigue de son roman, ainsi que les qualités plus ou moins grandes du style de son livre. En lisant notre recueil on pourra donc se rendre immédiatement compte des ouvrages qui jouissent le plus de la vogue du jour, en connaître la substance et en apprécier la valeur avant d'en faire l'acquisition.

Nous n'avons, certes, point entrepris ce travail avec la prétention de faire un ouvrage littéraire complet. Notre but a été simplement de nous rendre utile, autant que possible, à ceux qui désirent s'initier à fond dans l'étude de notre Idiome et connaître les beautés de notre littérature. Nous espérons que les appréciations qu'ils trouveront dans notre recueil sur les cinquante ouvrages que nous avons entrepris de leur faire connaître, traitant tous des matières différentes, mais avec un intérêt égal, seront suffisantes pour fixer leur choix sur le genre de lecture qu'ils voudront entreprendre.

En outre, pour faciliter la lecture de notre

ouvrage, nous avons suivi la méthode employée déjà avec succès, dans notre Nouvelle Grammaire Italienne, *publiée au commencement de cette année 1879; c'est-à-dire que nous avons accentué, également, les voyelles sur lesquelles doit reposer la voix. Les étrangers pourront ainsi faire plus facilement la lecture sur l'appréciation des ouvrages italiens, tout en prenant des leçons de grammaire et de prononciation. Nous sommes convaincu que ce moyen leur sera aussi utile qu'agréable et les engagera à approfondir toujours de plus en plus les beautés de notre langue.*

Quelques-uns de nos lecteurs s'étonneront peut-être, de ce que nous avons fait précéder notre ouvrage italien, d'un Avant-propos en langue française. A cela nous leur répondrons que cet Avant-propos, étant destiné à faire connaître au public le contenu de notre livre, et que parmi ce public une partie, sans doute, n'est pas encore en état de comprendre clairement notre langue, c'est pourquoi nous avons cru nécessaire d'en faire la rédaction en français, pour leur donner toute facilité d'apprécier notre modeste travail. Car notre intention, nous le répétons, étant celle de nous

rendre utile, par tous les moyens en notre pouvoir, auprès des amateurs de la langue et de la littérature italienne, nous serions heureux que notre ouvrage rencontrât de la sympathie dans ce public instruit qui sait apprécier l'étude des belles-lettres.

B. GABRIELLI.

NOTA. — *Nous nous proposons de continuer notre travail sur les nouveaux ouvrages littéraires italiens, au fur et à mesure qu'ils paraîtront en Italie. Dès que nous les aurons reçus, nous en ferons des appréciations bibliographiques qui seront insérées dans la deuxième édition de cet ouvrage.*

B. G.

OPERE VARIE

DI

EDMONDO DE AMICIS

SPAGNA.

Il nòstro scrittóre di viàggi ci ha narràto in quést'òpera tùtte le bellézze che si tròvano nélla Spàgna, ed in ispeciàl mòdo le meravìglie che ci presènta quélla nazióne in fàtto di bèlle àrti. Il De Amìcis fin dàlla sùa prìma gioventù ardéva di desidèrio di percórrere quélla pàrte d'Euròpa che avéa tànto vagheggiàta nélla sùa immaginazióne, prìma di partìr d'Itàlia, persuàso trovàrvi quànto la sùa fèrvida fantasìa avéa sognàto di quélla penìsola. Còn quésti càldi pensièri partì da Gènova àlla vòlta délla Spàgna, risolùto di rènderci ùn cónto esàtto di quànto avésse potùto scòrgere nél sùo viàggio, che potésse colpìre la sùa immaginazióne ed il sùo cuòre. Infàtti giùnto a Barcellóna ed a Sara-

gòzza, ci descrìve esattaménte tùtte le particolarità di quéi paési, non che gli ùsi di quéi pòpoli, le lóro opinióni polìtiche, le abitùdini ed i costùmi di quél pòpolo catalàno. E quì l'autóre ci fa ùna descrizióne esàtta e terrìbile della battàglia o stràge avvenùta in Saragòzza tra francési e spagnuòli néll'orrìbile assèdio del 1809, la stòria dél pòpolo aragonése ed il sùo valóre pàtrio che mostrò in quéi moménti terrìbili. Pàssa quìndi a descrìverci la chièsa ed il santuàrio di *Nòstra Signóra dèl Pilàr*, còn tùtte le sùe bellézze artìstiche, còlle sùe particolarità, narràndoci la devozióne di quél pòpolo prosternàto ai piè délla Vérgine, che in fólla silenziósa sémbra attèndere ùna apparizióne divìna, ùna quàlche rivelazióne di quéll'arcàno santuàrio.

Da Saragòzza a Burgòs l'autóre ci fa ùn quadro perfètto di quéi paési, délle campàgne che sóno stàte registràte nélle stòrie, per i fàtti d'àrme più sanguinósi, narràndoci minutaménte quànto vi è di più ragguardévole nélla capitàle délla Castìglia, e finalménte ci traspòrta a contemplàre la famósa cattedràle di Bùrgos, ùno déi più vàsti e rìcchi monuménti délla cristianità. Il De Amìcis ha versàto nélla sùa pénna tùtta la fòrza délla sùa ànima; la sùa fantasìa si

è inebbriàta àlla vìsta di tànta bellézza, àlla grandézza ed àlla sublimità dél gènio déll'àrte. All'aspètto di quéll'ópera sì grandiósa si pròva, dìce égli, un'ispirazióne sublìme; il prìmo mòto che sentìte in vói si è di fàrvi rinvigorìre la féde, se l'avéte, oppùre ùno slàncio déll'ànima vèrso la féde, s'éssa vi mànca; nòn sémbra ùn'òpera déll'uòmo, ma ùn lavóro angèlico, sovrumàno. La descrizióne di quél témpio fàtta dàll'autóre, in tùtte le sùe pàrti, è ùn capolavóro che vi rapìsce e v'innamóra délle còse divìne.

Passàndo pèr Valladolid ci nàrra tùtte le magnificènze di quélla città, e quìndi giùnge a Madrìd. Ogni meravìglia délla capitàle délla Spàgna, il nòstro cèlebre autóre la pàssa in rasségna, còn ùna maestrìa dégna délla sùa pénna. Che spettàcolo sorprendènte ci presènta la piàzza délla *Puèrta dèl Sól*, óve si riunìsce la maggiór pàrte délla popolazióne, chi pèr affàri, chi pèr divertìrsi, ed àltri pèr passàre quàsi la lóro intéra giornàta; è là che si conósce néi suòi vàrii aspètti il pòpolo di Madrìd. L'aristocrazìa, il véro spagnuòlo elegànte e civìle, incóntrasi al passéggio pùbblico détto dél *Pràdo* ove si tròvano in fólla le persóne più distinte; il passéggio è vastìssimo, vi sóno stràde pèr le carròzze,

stràde péi cavalcànti, viàli pèr la gènte che desìdera la fólla, ed àltri viàli pèr le persóne solitàrie, è ùno spettàcolo veraménte incantévole. Innumerévoli sóno i teàtri a Madrìd; vi è il teàtro déll'òpera, délla commèdia; teàtri gràndi e pìccoli pèr tùtte le bórse e a tùtte le óre sóno sèmpre affollàti, sènza contàre il Cìrco déi Tòri che forma la più gràn passióne dégli spagnuòli. Dópo avérci parlàto di fèste e teàtri, di concèrti, caffè e negòzi, délle gràndi vìe e piàzze di quésta gàia città, ci condùce néi musèi d'àrmi, di pittùra e di marìna. L'armerìa di Madrìd, dìce égli, è ùna délle più bèlle dél móndo; le paréti sóno copèrte di trofèi che vàntano le gèsta dél pòpolo spagnuòlo, stàto ùn tèmpo vittorióso su vàrii pòpoli dél móndo; délla battàglia di Lepànto, di Sàn Quintìno, délla guèrra déll'indipendènza; vi si védono le inségne glorióse délle guèrre d'Affrica, di Cùba e dél Mèssico, dappertùtto emblèmi di glòria, di nómi immortàli, ricòrdi di stòria e di fàtti d'àrme, che résero grànde e valoróso quél pòpolo. Terminàta quésta interessantìssima descrizióne, ci traspòrta nél meraviglióso musèo di pittùra e là ci fa ammiràre tutti i capolavóri déi prìmi artìsti dél móndo, vàle a díre le Vérgini dél Murìllo, i Santi

dél Ribèra, i quàdri di Raffaèllo, di Michelàngelo, d'Andréa dél Sàrto, dél Tiziàno, di Pàolo Veronése, dél Corréggio, dél Rùbens, dél Rembràndt, dél Vàn-Dyck, dél Góya e di mìlle àltri che tralasciàmo di numeràre, pèr non prolungàrci di tròppo. Di tùtte quéste meravìglie dél-l'àrte il De Amìcis ne ammìra la bellèzza, ne descrìve i soggètti, il valóre, mettèndole in confrónto le ùne còlle àltre, da véro artìsta, da istruìre e divertìre il lettóre, facèndogli percórrere quélle sàle ónde pòssa apprezzàre tùtta la potènza dél gènio umàno.

Una narrazióne sorprendènte e pièna d'interèsse, è quélla che tràtta dél combattiménto déi Tòri ; princìpia égli còl rappresentàrci la fórma del Circo, còn tùtti gli annèssi, e quìndi ci condùce là déntro in ùn pàlco, pèr assìstere a quélla lòtta mortàle tra l'uòmo ed il tòro, ne vediàmo la stràge, ne proviàmo tùtte l'emozióni, ne sentiàmo tùtto lo spavènto, tùtto l'orróre délla mòrte, pèr l'uòmo che sta pèr èsser vìttima dél-l'inferocìto animàle. Ne proviàmo pùre tùtta la giòia, dirèi quàsi ùn entusiàsmo, quàndo l'uòmo, superàto il perìcolo, sòrte déll'aréna glorióso e trionfànte pèr la riportàta vittòria. Chiùnque àbbia lètto àltre vòlte raccónti sùlle córse déi

tòri, nòn ùno potrà uguagliàre la descrizióne esàtta e complèta dél nòstro autóre, poichè finìta la lettùra, si è passàta la giornàta al Cìrco, abbiàmo assistìto al combattiménto dei tòri.

Prìma di partìre da Madrìd, il De Amìcis ci condùce a visitàre il convènto déll'Escuriàle, famóso pèr la sùa grandézza e pèr le meravìglie ch'ésso contiène; la basìlica ed il convènto fùrono fondàti da Filìppo II, dòpo la battàglia di Sàn Quintìno; ci descrìve tùtte le particolarità e le magnificènze di quél monumènto; la chièsa, dìce égli, racchiùde immènsi tesóri di màrmi, d'òri e di quàdri. Dàlla chièsa si pàssa al musèo di pittùra in cùi si tròvano ùn gràn nùmero di quàdri déi più cèlebri artìsti d'ógni paése, e di là si va nélla sùa famósa Bibliotèca contenènte cinquantamìla volùmi preziosìssimi.

Tralasciàndo àltre città descrìtte dàl nòstro autóre, ci porterémo àlla città di Còrdova, e là getterémo ùno sguàrdo àlla sùa cattedràle, óve égli ce ne descrìve tùtte le meravìglie, tùtto l'incànto che pròva l'uòmo àlla vìsta di quéll'immènso edifìzio, il quàle fu costrùtto dàgli Arabi nél sècolo ottàvo, pèr servìr lóro di moschèa. Alla cacciàta dégli Arabi fù ridótta a cattedràle, lasciàndola sèmpre in fórma di moschèa,

il che fórma la sùa originalità, dovèndo servìre pèr chièsa cattòlica. All'entràre in quéllo smisuràto edifizio si pèrde la ménte, ovùnque si ossèrvi nòn si scòrgono che colónne; sóno diciannòve navàte, attraversàte da àltre tréntatre, sostenùte da più di novecènto colónne di pòrfido e di màrmi d'ógni colóre, è ùn lavóro veraménte portentóso che il De Amìcis ci ha descrìtto minutaménte, còn quélla immaginazióne che nòn tralàscia nùlla ne' suòi viàggi.

Ci traspòrta quìndi a Sivìglia, e còl pensièro fìsso di godére di tùtte quélle meravìglie che presènta la capitàle déll'Andalùsia, ci trascrìve i monuménti còi lóro capolavóri artìstici che si tròvano ad ógni àngolo délla città, corredàti délla lóro stòria che v'istruìsce e vi ricrèa.

In quéll'immènsa cattedràle, dìce égli, l'òcchio si pèrde e la ménte si smarrìsce, tante sóno le bellézze che si confòndono tra lóro in quélle cìnque navàte, da formàre ciascùna ùna chièsa; le colónne colossàli, le cappèlle rìcche di càpi d'òpera che vi fùrono spàrsi da sessantasètte scultóri e da trentasètte pittóri i più famósi dél móndo. Il còro è ùn musèo di scultùra e di cesellatùra; l'impressióne che vi prodùce quél tèmpio è tùtta religiósa, è quél sentiménto che

traspòrta il pensièro négli spàzi déll'infinìto. La Tórre déll'Oro, la Giràlda, vècchia tórre àraba, l'Alcazàr, antìco palàzzo déi re Mòri, la bibliotèca Colombìna còn ùna collezióne di messàli, di bìbbie e di manoscrìtti preziósi; il musèo di pittùra còi più bèi quàdri che siéno sortìti dàl pennèllo dél Murìllo; tùtte quéste grândi méravìglie che nói accenniàmo, tralasciàndone mille àltre, il De Amìcis ci nàrra tùtto còn descrizióni esattissìme, facèndoci conóscere e toccàre còn màno gli oggètti, le còse tùtte dégne d'ammirazióne, nòn che le persóne e gli ùsi di quéi pòpoli, descrìtti maestrevolménte dàlla sùa pénna.

La descrizióne più càlda che ci vénne mài fàtta, còn ùn véro entusiàsmo, dal nòstro viaggiatóre, è quélla déll'Alhàmbra, monuménto che trôvasi àlla pòrta di Granàta; la sùa immaginazióne rèsta abbagliàta da quélla vaghézza e da quél lùsso orientàle, che sbalordìsce ànche l'uòmo méno sensìbile che pòssa esìstere. L'autóre ci nàrra tùtte le magnificènze di quél castèllo orientàle, ne misùra la grandézza, ne cónta gli àrchi, le colónne, gli oggètti innumerévoli che vi attìrano per lo stupóre e vi sémbra di sognàre; gli ornaménti, i frégi, le fórme di

quélle sàle fatàte, piène di rimembrànze stòriche, tùtto è descrìtto còn precisióne e còn maestrìa da incantàre il lettóre.

Il De Amìcis ha percórso dùnque tùtte le città délla Spàgna, da Barcellóna a Valènza, ha visitàto tùtti i monuménti di quélla penìsola; dégli abitànti ce ne ha fàtti ritràtti véri e parlànti nél lóro véro tìpo, e délle òpere d'àrte ùna descrizióne fedéle e interessànte. Déi costùmi spagnuòli ce ne fa ùn'anàlisi pièna d'immàgini adórne di colóri e di gràzia, ci riferìsce scrupolosaménte quànto ha vedùto e udìto, le sùe narrazióni sóno, ad ógni istànte, ravvivàte dàlla sùa fèrvida immaginazióne e dàgli affètti dél cuòre, di mòdo che, méntre vediàmo i luòghi e le còse di cùi ci pàrla, scorgiàmo però sèmpre lùi, prìma e dòpo di qualùnque àltra còsa. Noterémo pùre che in quést'òpera, vi si tròva tùtto pèr fàrsi lèggere còn traspòrto, diréi quàsi còn avidità; le incertézze, gli smarriménti, i contrattèmpi, le sorprése, le bizzarrìe e le piccole avventùre dél viaggiatóre ne fòrmano ùna pàrte interessantìssima. L'autóre raccónta le còse e gli avveniménti còn ùn affètto e còn ùna gràzia che innamóra; il sùo stìle è fàcile e spontàneo, sènza mancàre di quélla sublimità ch'è

dovùta ad ùn'òpera che tràtta délle bellézze e délle magnificènze artìstiche d'ùna naziòne rìcca in monuménti quàl'è la Spàgna. È ùn lìbro insómma pièno d'affètti e d'entusiàsmi, di commozióni e di sublìmi pensièri; il mòdo còn cùi è scrìtto, la manièra còlla quàle sóno apprezzàti i fàtti e le còse, ci presènta il véro ritràtto dél-l'autóre, cioè d'ùno scrittóre còn véna e slànci poètici, dotàto di ùna grànde immaginazióne e d'ùna fèrvida fantasia, càpace di comprènder tùtto e tùtto sentìre còlla fòrza délla ménte ed i traspòrti dél sùo tènero cuòre.

OLANDA

(DELLO STESSO AUTORE)

—

Il signór Edmóndo De Amìcis prìma di cominciàre a narràrci le particolarità e le grandézze da cùi la sùa immaginazióne fu colpìta nél viàggio che intraprése attravèrso l'Olànda, ci dà ùn compèndio di stòria di quéi paési e di quéi pòpoli, descrivèndoci maestrevolménte cóme l'Olànda fósse nél sùo princìpio quàsi inabitàbile pèr le sùe palùdi, a càusa déi vènti furiósi, délle piòggie ostinàte, délla nébbia perpètua e délle invasióni dél màre che signoreggiàva, a sùo bél-l'àgio, su quéll'infelìce pàrte di tèrra. Ci vòlle, dìce l'autóre, tùtta la fòrza e l'energìa di quél pòpolo, pèr oppórre ostàcoli àlla prepotènza dél màre da cùi èra dominàto e ridùrre quél móstro devastatóre déi suòi ripàri gigantéschi, a dimoràre tranquìllo nél sùo lètto, incatenàto dàlla màno déll'uòmo. Il combattiménto fu ripréso

più vòlte, la lòtta fu terrìbile, ma finalménte la férma volontà, la fòrza e l'energìa di quélla ràzza ostinàta e potènte, otténne la meritàta vittòria cóntro le ónde, e adèsso gli Olandési sóno il pòpolo più industrióso e più rìcco d'Euròpa.

Il De Amìcis nélla relazióne dél sùo viàggio ci condùce in tùtte le provìncie déll'Olànda, e là ci fa ammiràre le còse più rimarchévoli e particolàri a quéi paési, e specialménte in oggètti d'àrte. Giùnto a Ròtterdam ci descrìve la fórma di quélle pìccole càse bizzàrre di colór rósso che fórmano la pàrte antìca délla città, fabbricàte in ùna fórma inclinàta che sémbra che càdano, mòdo di costruìre affàtto originàle. — Il sùo musèo contiene alcùni quàdri di quàlche valóre, ma non presènta pittùre di ràra bellézza; Ròtterdam è ùna città rìcca óve si tròvano tùtti i còmodi e tùtti i divertiménti.

Ci condùce quìndi àll'Aia, capitàle déll'Olanda, città amèna còn làrghe stràde, bellìssime piàzze e càse signorìli; popolazióne compósta di rìcchi, di nòbili, di letteràti e d'artìsti; vi si tròva tùtto il lùsso e la galanterìa di Parigi, vi sémbra d'èssere in ùna délle prìme città brillànti e supèrbe d'Euròpa. Il nòstro autóre ci descrìve

nél sùo raccónto tùtte le magnificènze di quélla città, fra le quàli il sùo bòsco, ùna véra meravìglia déll'Olànda, cóme pùre ùno déi più magnìfici passéggi dél móndo ; la descrizióne che ce ne fa il De Amìcis è veraménte incantévole. — In fóndo a quél passéggio tròvasi il *Palàzzo dél Bòsco*, monuménto di ùn gràn prègio, in cùi ammìrasi, fra le còse considerévoli, ùna sàla ottàgona copèrta, dàl paviménto àlla vòlta, di pittùre déi più cèlebri artisti délla scuòla dél Rùbens, sènza contàre àltri oggètti d'àrte veraménte sorprendènti. — Nél musèo déll'Aia vi sóno vàrii càpi d'òpera délla scuòla Olandése, ed in particolàre dél Rembràndt : la *Lezióne d'anatomìa* è ùno déi più gràndi capolavóri dél gènio umàno. Il nòstro viaggiatóre ci fa ùna descrizióne vàsta e minùta di quànto contiène di meraviglióso quélla città in fàtto di bèlle àrti, di còse concernènti le sciènze e le lèttere, la vìta politica, pùbblica e privàta di quél pòpolo, non che il caràttere dégli Olandési.

Noterémo in fìne, la descrizióne che il De Amìcis ci presènta délla città di Amstèrdam e délle sùe campàgne; quésta città, dìce égli, fabbricàta sópra novànta ìsole, congiùnte fra lóro

da cìrca trecentocinquànta pónti, è veraménte singolàre. L'aspètto vàrio délla città ha quàlche còsa di particolàre: da ùna pàrte si véde il bàsso pòpolo, marinài, operài e casùpole pèr la plèbe; dàll'àltra grandìssime stràde, il Palàzzo reàle, la Bórsa, ùn moviménto contìnuo di gènte civìle e di carròzze, che ramménta Lóndra, Parìgi e Madrìd, è il più bèllo spettàcolo che si pòssa godére in Olànda.

Amstèrdam possiède il più bèl muséo di pittùra déll'Olànda; tùtti i più gràndi artìsti Olandési hànno sfoggiàto pèr il gràn gènio e la singolarità déi soggètti; tùtti i quàdri di cùi va adòrno quésto musèo, sóno descrìtti minutaménte dàl nòstro viaggiatóre, non che la stòria ed àltre particolarità concernènti quésta città.

Finirémo còl dìre che il De Amìcis, dotàto di ùna ràra erudizióne e di ùn sómmo talènto, ci ha narràto in quést'òpera tùtto quànto ha raccòlto il sùo spìrito, viaggiàndo in tùtta l'Olànda, traversàndo tùtti quéi paési originàli pèr il clìma, i sìti ed i costùmi dél lóro pòpolo. Ci rivèla tùtte le bellézze artìstiche, tùtte le curiosità déi musèi, e pèr rèndere il sùo raccónto più piacévole, l'ha arricchìto di rimembrànze stòriche mólto interèssanti. — Il

nòstro viaggiatóre ha ùn talènto particolàre pèr fàr lèggere còn piacére, o pèr dìr mèglio còn traspòrto le sùe narrazióni di viàggi; sebbène non àbbia vissùto lùngo tèmpo in Olànda, pùr nonostànte l'ha percórsa in tùtte le sùe pàrti, ha studiàto la vìta olandése, e còn quél gènio sùo pròprio, ce ne ha tracciàto un quàdro curiosìssimo ed in pàri tèmpo mólto fedéle, ammiràndone le bellézze e lodàndone i prègi, sénza mancàre di biasimàrne i pregiudìzi e le ridicolézze.

Insómma, il sùo lìbro è interessantìssimo pèr chi àma la lettùra di viàggi, cóme pùre è mólto istruttìvo ed utilìssimo pél viaggiatóre, poichè nélle sùe narrazióni ci ha méssi a contàtto di quéi pòpoli, siàmo stàti introdótti in quélle abitazióni, pèr dir così, originàli cóme tùtto il paése, abbiàmo viaggiàto còn lùi nél lèggere il sùo lìbro pièno di bellézze e d'incànto.

MAROCCO

(DELLO STESSO AUTORE)

—

Quést'òpera interessantìssima pèr ógni lettóre a cùi piàcciono le descrizióni pittorésche e póètiche, contiène il viàggio che il De Amìcis intraprése nél Maròcco, còn quélla fòrza ed energìa che gli è pròpria, quàndo ci vuòle trascrìvere le sùe impressióni di viàggi. — Il nòstro viaggiatóre s'imbàrca dùnque a Gibiltèrra, àlla vòlta di Tàngeri, ónde principiàre la sùa córsa vèrso il Maròcco. Giùnto a Tàngeri ci fa sùbito ùn quàdro perfètto délla città, déi pùbblici passéggi, délle fèste che vi godè, déi costùmi di quélla popolazióne affàtto divèrsa dàlla nòstra, e specialménte délla manièra di vestìrsi che hànno le dònne ravvòlte néi lóro véli, da rèndere il vólto totalménte invisìbile.

Partìta da Tàngeri la carovàna di cùi facéva pàrte l'ambasciatóre e la legazióne d'Itàlia, il

De Amìcis, nélla sùa qualità di rappresentànte délla letteratùra italiàna, descrìve tùtte le più pìccole peripezìe che sopraggiùngono ógni giórno, cóme pùre le bellézze délla campàgna, quélle pianùre ondulàte e flòride, e quàl fu la sùa giòia la prìma vòlta che sótto le tènde fécero il lóro prànzo e vi passàrono la prìma nòtte! La descrizióne dél luògo, i personàggi, l'accampaménto, la scòrta, i ritràtti d'ógni indivìduo, tùtto rèsta imprèsso nélla ménte dél lettóre, cóme se vi si tósse trovàto presènte.

La narrazióne che ci fa délla sùa escursióne nottùrna pèr l'accampaménto è ùn véro capolavóro; ci vèngono dipìnte le più pìccole còse e descrítti i personàggi néi lóro più minùti dettàgli, è ùn quàdro che ci rèsta imprèsso e che contempliàmo còn immènso piacére. — Ci rapìscono pùre i raccónti dégli incidènti avvenùtigli nél tragìtto fìno a Féz, le descrizióni di città e villàggi che ha traversàto, i costùmi di quéi pòpoli selvàggi e superstiziósi, le vàlli pittorésche copèrte di fióri, le collìne verdeggiànti di gràno e d'òrzo, i pràti smaltàti d'èrbe fiorìte a divèrsi colóri, da sembràre ùn variopìnto tappéto, són tùtte còse che ci rapìscono, narràte dàlla pénna dél De Amìcis.

L'ingrèsso délla carovàna a Fèz è ùna descrizióne prodigiósa: il nòstro viaggiatóre ce la rappresènta sótto tùtte le fórme d'ùn ingrèsso trionfàle; ci nàrra quìndi l'architettùra dél palàzzo déll'ambasciatóre, óve sóno alloggiàti i principàli personàggi délla carovàna, l'aspètto délla città di Fèz e déi suòi cittadìni còi lóro costùmi stravagànti. — Quàle stràna impressióne non réca quésto raccónto àllo spìrito d'ùn europèo! Il riceviménto nélla règgia dél sultàno Mulei-el-Hassen e la colezióne dàl minìstro Sid-Mussa sèmbrano raccónti favolósi, tànto sóno adórni di bellézza e d'incànto. — Quì il De Amìcis ci fa la stòria dàl prìmo imperatóre dél Maròcco fìno ai dì nòstri, còn tùtte le vicènde avvenùte in quéllo Stàto, le crudeltà e le barbàrie commésse sùl sùo pòpolo dài divèrsi sultàni, guèrre accanìte tra pàdre e figlio, tra zìi e nipòti, tra fratèlli e fratèlli, vendétte e delìtti orrèndi.

La descrizióne délla fèsta e déll'apparizióne dél sultàno sùlla piàzza pèr mostràrsi in tùtta la sùa pómpa àll'ambasciatóre d'Itàlia ed al sùo séguito, inviàto dàl govèrno italiàno, è ùn quàdro perfètto che il più àbile artìsta non potrèbbe rappresentàre sùlla téla; poichè la persóna dél sultàno, i suòi minìstri, i gràndi personàggi, le

mùsiche, l'esèrcito e tùtto l'insième délla piàzza, ógni còsa ci è presènte, vediàmo lo spettàcolo, prendiàmo pàrte àlla fèsta e partecipiàmo di tùtta la giòia che pròva il nòstro viaggiatóre.

Ci sémbra supèrfluo parlàr tròppo a lùngo di quést'òpera, poichè l'autóre è assài bèn conosciùto cóme scrittóre di viàggi, essèndo reputàto il più cèlebre d'Itàlia. Il De Amìcis è ùn artìsta, ùn poèta dotàto d'ùna vivìssima immaginazióne, e viaggiàndo nél Maròcco, non gli mancàrono soggètti da spaziàre nél càmpo délla letteratùra; ógni città, ógni villàggio, le pianùre fiorènti, le amène colline; quél pòpolo singolàre, i di lùi costùmi e le sùe abitùdini, gli prestàrono argoménti da sfoggiàre in descrizióni piacévoli ed interessànti.

I principàli prègi déi viàggi dél De Amìcis, sóno che comparìscono disegnàti in ùn mòdo nétto e sicùro; il colorìto è vivàce sènza èssere esageràto, ed i suòi raccónti són basàti sùl véro. Il nòstro autóre è ùn pittóre paesìsta efficàce e potènte, di mòdo che il sùo lìbro, àlle prìme pàgine, divènta ùn veìcolo sù cùi si sàle insième còn lùi, non si lègge più ùn lìbro, si fa ùn viàggio reàle, vediàmo ciò ch'égli descrìve, e le persóne di cùi ci fa il ritràtto, le riconoscerèmmo

a prìma vìsta, se le incontràssimo dópo vénti ànni. È ùn véro coloritóre délla nòstra letteratùra, il paése ch'égli percórre ed i personàggi che v'incóntra gli sèrvono pèr formàre ùn diségno che ci presènta continuaménte davànti; égli è l'artìsta, il novellière, il pittóre, stùdia il paesàggio e il quàdro dàl pùnto di vista dél-l'àrte.

Quést'òpera dùnque sùl Maròcco, è ùn lavóro veraménte pregévole; il sùo stìle è pièno d'immaginazióne e di fuòco, ed in pàri tèmpo lo scrittóre imparziàle ammìra ed apprézza le còse in tùtto il lóro véro valóre. — Il De Amìcis ha sèmpre la predilezióne pèr le grandézze di cùi è adórno ógni paése, cóme pùre pèr tùtto il bèllo che colpìsce la sùa fantasìa. Il sùo viàggio è oltremódo istruttìvo ed interessànte, poichè adésca ed allètta il lettóre di ùna manièra sorprendènte. È ùn lìbro, insómma, rìcco di bèlle còse, cóme sóno tùtti gli scrìtti uscìti dàlla pénna dél nòstro cèlebre viaggiatóre.

COSTANTINOPOLI

(DELLO STESSO AUTORE)

—

Il cèlebre viaggiatóre De Amìcis ci nàrra in quést'òpera il sùo viàggio nélla capitàle dell'impèro Ottomàno d'ùna manièra che sorpàssa l'immaginazióne tànta è la bellézza e l'incànto che sòrte dàlla sùa pénna, nél descrìvere quèi luòghi sì lusinghièri àll'òcchio umàno. Il sùo ingrèsso in Costantinòpoli è ùno di quéi sógni che vi traspòrtano nélle dimòre celèsti, a contemplàre le grandézze délla creazióne; la vìsta di quélla città è ùna bellézza universàle e sovràna, dinànzi àlla quàle i poèti e gli artìsti, il prìncipe ed il marinàio hànno mésso ùn grìdo di meraviglia. Entràre còn ùna bélla mattinàta in Costantinòpoli, dìsse ùn marinàio àl nòstro viaggiatóre, *e ùn bèl momènto nélla vìta d'ùn uòmo.*

Il nòstro autóre ci descrìve tùtte le bellézze,

tùtte le originalità e le meravìglie di quéi paési, d'ùna manièra precìsa, osservàndo e analizzàndo, pèr dir così, tùtto quànto ha colpito la sùa fantasìa. All'avvicinàrsi dél bastiménto àlla bèlla città, ci nàrra il De Amìcis, la vìsta incantévole di quéi luòghi amèni, e l'impressióne commovènte che ùn cólpo d'òcchio così sublìme arrecò a tùtti i viaggiatóri, sorprési da tànta magnificènza. Si figùri il lettóre quàl dèbba èssere la narrazióne di quélla vedùta, di quélla immènsa varietà di colóri e di prospètti; di quélla meravigliósa confusióne di città e di paesàggio, di gàio e d'austèro, d'europèo, d'orientàle, di bizzàrro, di gentile e di grànde! S'immàgini, dìce l'autóre, ùna città compósta di diecimìla villètte, e di diecimìla giardìni lussureggiànti di vegetazióne, di fióri e di aràncì che sembrano sortìti da ùna vérga fatàta. Ci nàrra égli che il sùo pósto sùl bastiménto valèva tùtti i tesòri déi re e déi prìncipi délla tèrra, non avrèbbe vendùto ùn sùo sguàrdo pèr ùn impèro.

La descrizióne délle bellézze e délle particolarità di Costantinòpoli è ùna còsa sorprendènte; niènte però si può paragonàre àlle meravìglie che trovànsi nél *Gràn Bazàr*. Ci vèngon mae-

strèvolménte descritte dàll'autóre tùtte le bellézze e tùtto l'incànto che sòrte àlla vista di quéllo spettàcolo. In quél Gràn Bazàr si tròvano tànti àltri Bazàr, ciascùn déi quàli contiène ùna qualità di mèrci estrànea àgli àltri, l'ùno più bèllo, più ricco e affascinatóre déll'àltro. È là che il De Amicis ha sfoggiàto délla sùa maestria e délla sùa eloquènza, cóme scrittóre di viàggi; tùtto s'incóntra néi suòi òcchi, uòmini e còse son da lùi ponderàte e dipìnte, cóme da ùn cèlebre artista; i prègi e le originalità di tùtti gli oggetti rimarchévoli son dettagliàti con minutézza, cóme dél pari i vizi e le virtù, le qualità fisiche e moràli di quégli uòmini, tipo veraménte orientàle.

Quàndo pòi ci descrìve il bazàr délle àrmi, ce lo rappresènta cóme il più ricco ed il più pittorésco che si pòssa immaginàre; si potrèbbe chiamàre, dìce égli, ùn vèro musèo, cólmo di tesòri, pièno di memòrie e d'immàgini che traspòrtano il pensièro nélle regióni délla stòria e déstano ùn sentiménto indescrivibile di meraviglia. Ma che precisióne néi dettàgli di quégli oggètti che rappresèntano tànti fatti memoràndi délla stòria di quéi pòpoli! Niènte sfùgge àllo sguàrdo dél nòstro viaggiatóre, le più minime còse sóno

da ésso apprezzàte e dàto lóro quél valóre che mèritano, con tèrmini elegànti e precìsi, da istruìre e divertìre il lettóre. Che dirémo dél mòdo di dipìngere i negozìanti tùrchi? quéi bottegài che stànno indifferènti néi lóro negòzi, ma tùtte le lóro astùzie son mésse in ópera quàndo vògliono accalappiàre il forestière che tènta di vòlger lo sguàrdo sùlle lóro mèrci. Il ritràtto è fàtto a pennèllo, con tùtte le mìnime circostanze, con ógni lóro mòssa drammàtica pèr giùngere a fàrvi compràre ùn oggètto qualùnque. È veraménte ùna narrazióne incantévole che vi traspòrta a Costantinòpoli, in quélle bottéghe singolàri, a contàtto di quéi mercànti, in mèzzo ai tappéti tùrchi ed àlle ricchézze orientàli.

L'effètto veraménte màgico, da cùi rèsta affascinàto il lettóre, è quàndo si lègge la vìsta che si scòpre dàlla famósa tórre dél Seraschière; che visióne angèlica ci rivèla quélla descrizióne quàsi misteriósa, quél quàdro sovrumàno di cièlo e di màre, di città e di giardìni che fànno coróna a tànta bellézza! Tùtto il Còrno d'Oro, il Bòsforo, il mar di Màrmara, la rìva d'Euròpa e la rìva asiàtica; ùna moltitùdine di cùpole inargentàte e di gùglie doràte; la vìsta d'ùn sógno o d'ùn luògo fatàto.

Che dirémo dél quàdro che ci fa l'autóre délla moschèa di Sànta Sofìa? Basterèbbe sólo quélla descrizióne per invaghìre chiùnque possègga alquànto l'idiòma itàlico a lègger quést'òpera, ónde godére di tùtti i prègi déll'àrte di cùi va adórna quélla moschèa, ùn tèmpo famósa basìlica dell'imperatór Costantino. Dìce il De Amìcis, che al varcàre la pòrta di quél monuménto si rèsta pèr ùn moménto estàtici, poichè l'effètto è veraménte grànde e nuòvo; si abbràccia còn ùno sguàrdo ùn'architettùra ardìta di mezze cùpole che sémbran sospése néll'ària. di pilàstri smisuràti, di àrchi gigantéschi, di colónne colossàli, di gallerìe, di tribùne, di pòrtici; vi si scòrge ùn'ostentazióne di grandézza e di fòrza, ùn'ària d'elegànza mondàna, ùna confusióne di clàssico, di capriccióso, di presuntuóso e di magnìfico; ùn mìsto non mài vedùto di chièsa e di moschèa, di còse antìche e di còse nuòve; ùno spettàcolo insómma che désta ùn sentiméntо di stupóre e fa stàre pèr quàlche tèmpo còll'ànimo incèrto, cóme cercàndo ùna paròla che esprìma ed afférmi il pròprio pensièro. Quélla descrizióne maestrevoléntе narràtaci dàll'autóre, è senza dùbbio ùn portènto, poichè nùlla è restàto nascòsto al sùo òcchio sa-

gàce ed il lettóre si tròva trasportàto in quélle regióni a contemplàre le bellézze di quéll'àrte sovrumàna, a godére di tànte magnificènze che gli ricòrdano mille fàtti memoràndi che la stòria ci tramandò.

La descrizióne déll'antìco Serràglio è pùre ùn càpo d'òpera; ci rappresènta quélla collìna verdìssima che si véde da tùtti i pùnti délla città; luògo pièno di segréti e di promésse, che torménta la fantasìa cóme ùn enìmma, di cùi il sólo nóme risvéglia nélla ménte ùna confusióne d'immàgini bèlle e terribili, intórno a cùi si è tànto scritto e parlàto. Il De Amìcis ci descrìve il Serràglio cóme ùn monuménto stòrico che comménta tùtta la vìta délla dinastìa ottomàna; fu là ch'éssa salì àll'àpice délla sùa fortùna, ed in pàri tèmpo vi cominciò la sùa decadènza. Il capìtolo che tràtta déll'antico Serràglio è dùnque ùno déi più interessànti, consideràto per le memòrie stòriche che ci rinnuòva àlla ménte, ed in pàri tèmpo ci dipìnge la natùra umàna con tùtte le sùe passióni, ùna confusióne di grandézza e di degradazióne, ùn miscùglio di gìoie e di dolóri, di religióne e di barbàrie, di ricchézze favolóse e di misèrie spaventévoli; vi si védono tùtte le bellézze e tùtte le deformità, ógni vìzio,

insómma, ed ógni sventùra umàna si tròvano rinchiùse fra le stésse mùra.

Gli ùltimi giórni che il De Amìcis pàssa a Costantinòpoli ci vèngono narràti còn ùna maestrìa artìstica, riepilogàndo in succinto quànto contiène di meraviglióso quélla città, presentàndoci àllo sguàrdo còse sèmpre nuòve e magnificènze che si scòrgono a quélle vìste incantévoli. Il nòstro autóre ci fa osservàre il véro tìpo caratterìstico di quél pòpolo affàtto divèrso dàgli àltri, sìa nélle manière e nélle fórme cóme néll'aspètto, eguàle in ógni cèto di persóne. I Tùrchi, dìce egli, són sèmpre sèrii, meditabóndi e monòtoni nél lóro vìso, nél lóro sguàrdo, di mòdo che sémbra che tùtti pènsino àlla stéssa còsa, che ognùno concepìsca l'idèa d'ùn medésimo oggètto ; són quàsi tùtti vìsi fréddi che non rivèlano nè l'ànimo, nè il pensièro. Il nòstro viaggiatóre rilèva con maestrìa la differènza che si ritròva dal véro tùrco dél bàsso pòpolo, dal tùrco modèrno riformàto ; quéllo consèrva ancóra nélla sùa ràzza la robustézza e tùtti i tràtti originàli del tùrco primitìvo, e ciò pèr necessità o pèr sentiménto religióso. Il tùrco modèrno, che vuòle imitàre in tùtto l'europèo, non ha che il nóme délla sùa nazióne ; égli ha préso

i nòstri còmodi, i nòstri vìzii, le nòstre vanità, ma non ha accòlto i nòstri sentiménti nè le nòstre idèe. Bisógna lègger quést'òpera, vedrémo allóra quàli giùste riflessióni ha fàtto, su quésti confrónti, il cèlebre De Amìcis; le di lùi osservazióni sóno basàte sùi fàtti e sùlla stòria e tùtto ci vièn narràto còn precisióne e còl-l'àrte d'ùn viaggiatóre cólto che nùlla sfùgge al sùo sguàrdo, che non sìa o biasimàto o lodàto, dàndo a ciàscùn indivìduo, a ciascùn oggètto o còsa qualùnque il sùo véro valóre.

La partènza da Costantinòpoli è pièna di poesìa e d'incànto; l'autóre entràto nél Bòsforo rèsta rapìto più che mài, da tùtta la bellézza che gli òffre la natùra; quélle rìve coronàte di vìlle ùna più leggiàdra déll'àltra, ci vèngon dipìnte còn un'àrte ed ùn gènio che oltrepàssa l'immaginazióne.

Finirémo còl díre che il viàggio a Costantinòpoli dél De Amìcis ha tùtti i prègi d'ùn'òpera sèria e istruttìva, méntre divèrte e ricrèa il lettóre.

RICORDI DI PARIGI

(DELLO STESSO AUTORE)

—

Il De Amìcis essèndo a Parìgi néll'occorrènza déll'Esposizióne déll'ànno 1878, vòlle trasmétterci tùtte le impressióni che il sùo cuòre provò durànte il sùo soggiórno in quélla città. In quést'òpera, ci nàrra il sùo arrìvo a Parìgi, le osservazióni déi prìmi giórni percorrèndo i pùnti principàli di quélla capitàle; ed in quéi raccónti ci fa ùn quàdro genuìno déi costùmi déi parigìni, non che dél mòto e déll'aspètto che quélla città presènta, a prìma vìsta, al forestière che giùnge pèr la prima vòlta in quél labirìnto grandióso e sorprendènte, ma terrìbile e funèsto àlla gioventù che non càlcola néi moménti difficili délla vìta. Tùtto quésto è descritto, narràto còn quéll'àrte tùtta pròpria déll'autóre, il quàle ci traspòrta séco lui a contemplàre tùtte le bellézze, tùtte le illusióni, e

quànto vi è d'attraènte, di supèrbo e di grànde, pèr appagàre il gènio e l'intellètto déll'uòmo cólto, non che le meschìne passióni che avvilùppano quélla spècie umàna che vìve sólo d'illusióni e che non sa sollevàrsi al disópra délle còse abbiètte e terréne.

Il nòstro viaggiatóre ci condùce quìndi sùl càmpo di Marte, ónde ammiràre l'Esposizióne, quéllo spettàcolo gigantésco in cùi sfolgoreggiàrono tùtte le nazióni pel gènio, pel talènto e pèr l'indùstria che i lóro pòpoli fécero a gàra pèr mostràrsi potènti in fàccia al móndo, in fàtto di oggètti d'àrte e di creazióni credùte, pèr dir così, impossìbili àll'uòmo. L'autóre ci nàrra minutaménte tùtte le sùe impressióni nel visitàre le meravìglie di ciascùn pòpolo, dàndo ad ognùna quél prègio e quél giùsto valóre che ùn valènte artìsta potrèbbe appropriàre a produzióni spettànti àll'ingègno umàno; e quìndi ci descrìve ùn quàdro genèrico del complèsso di quànto contenèva quéll'anfiteàtro colossàle che féce stupìre tùtti quélli che ne potérono contemplàre tùtta la fòrza e tùtta la bellézza.

Nel sùo soggiórno in Parìgi, il De Amìcis ci nàrra la visita ch'égli féce a Victor Hugo, e da ciò prènde argoménto pèr parlàrci di tùtte le

òpere dell'autóre dei *Miseràbili*, dimostràndoci còn esattézza tùtto il valóre che mèritano i suòi scritti, mettèndone in rilièvo tùtte le bellézze impareggiàbili, ed in pàri tèmpo, còn ùna delicatézza squisita, ne addìta tùtte le sùe esaltazióni ed ógni sùa stranézza che lo distìnguono dàgli àltri scrittóri modèrni. Ci fa vedére, insómma, Victor Hugo sótto tùtti gli aspètti e le sùe fórme originàli di romanzière, di poèta e di uòmo polìtico; ci mètte a contàtto di quést'uòmo che ha fàtto tànto furóre in Frància còi suòi scritti di tùtti i colóri, dei quàli il De Amìcis ce ne presènta ùn quàdro esattìssimo sótto tùtti gli aspètti.

Ci pàrla inóltre d'ùn àltro personàggio mólto in vóga in quésto moménto in Frància, còn cùi èbbe égli ùna lùnga conferènza nélla sùa pròpria càsa in Parìgi; vogliàmo dìre di Emìlio Zola, l'autóre déll'*Assomoir*. Il nòstro viaggiatóre, da quéll'uòmo scrutatóre ch'égli è, ci descrìve in quést'òpera il caràttere, la persóna, il gèsto e la fisionomìa déllo Zola, non che il sùo parlàre e la manièra di compórre e di scrìvere i suòi romànzi, particolarità che lo Zola si degnò mostràre in tùtte le sùe fórme al De Amìcis. Di mòdo che, leggèndo i suòi *Ricòrdi di Parìgi*,

ci rendiàmo cónto délle vàrie òpere più ricercàte dal móndo parigìno, dàte àlla lùce dal romanzière modèrno, d'ùn gènere affàtto nuòvo, che da quàlche tèmpo è portàto a cièlo da tùtti i lettóri di romànzi.

L'autóre finìsce quest'òpera col fàrci ùn quàdro perfètto di quélla capitàle, sótto tùtti i pùnti di vìsta; ci presènta quànto vi è di pericolóso pèr lo stranièro ed in particolàre pèr la gioventù che giùnge pèr la prìma vòlta in quélla Babilònia modèrna. Tùtti gli adescaménti ai piacéri, ai sollàzzi, a quélla vìta effeminàta che suòl passàrsi a Parìgi, nélle nòtti misterióse, tùtto vi sta presènte; sènza tralasciàre però di méttere in evidènza i prègi di quélla intelligentìssima popolazióne, ospitalièra e generósa còn tùtti, gàia e cortése di mòdi da rènder pàgo e contènto chi si tròva pèr quàlche tèmpo in quélla supèrba città.

Quésto lìbro, insómma, è ùn'òpera rìcca di bèlle còse, cóme sóno tùtti gli scrìtti sortìti dàlla pénna del nòstro cèlebre e simpàtico viaggiatóre. Il De Amìcis, dùnque, è ùno scrittóre o piuttòsto ùn gènio il più piacévole e gradìto che abbiàmo conosciùto in vìta nòstra; poichè nélle sùe òpere vi si tròva non sólo ùn fóndo

d'istruzióne, ma ànche ùn desìo d'innoltràrsi nei suòi raccónti che vi sedùce e non vi làscia ùn minùto di ripòso. Scórse le prime pàgine è giuocofòrza avanzàre fino àll'ùltimo perìodo dei suòi lìbri, tànto è l'attaccaménto che gli si pòrta, pèr la franchézza e spontaneità del sùo dìre. Infàtti, nei raccónti e nélle descrizióni che leggéte nei suòi scrìtti, vi métte a pàrte délle còse più segréte, délle contrarietà soffèrte e di tànte gìòie provàte nei suòi amèni viàggi.

Finirémo pertànto còn inculcàre a chiùnque conósca alquànto la lìngua italiàna, di lèggere le surriferite òpere del De Amìcis ; sóno scrìtti che inséguano il mòdo di viaggiàre pèr istruìrsi ed in cùi si acquistano innumerévoli cognizióni; sóno in fìne interessantìssime ed in pàri tèmpo divertévoli.

UN PO' PIÙ DI LUCE

I SEGRETI DI STATO

DEL

GENERALE ALFONSO LA MARMORA.

Gli avveniménti politici e militàri che sórsero in Itàlia nel 1866, e specialménte néll'alleànza délla Prùssia còll'Itàlia pèr affrontàr la guèrra cóntro l'Austria, prodùssero dei fàtti i quàli restàrono àll'oscùro pèr ùna gràn pàrte d'uòmini politici e cólti. Il generàle Alfònso La Màrmora trovàndosi a quéll'època presidènte del Gabinétto italiàno e ministro dégli affàri èsteri, si trovò obbligàto, a càusa délla sùa posizióne, di trattàre e discùtere gli artìcoli déll' alleànza prussiàna còl Gabinétto di Berlìno, prima di sguainàr la spàda e portàr l'esèrcito sùl càmpo di battàglia. Lo scòpo principàle del generàl La Màrmora si èra di ricuperàre la Venèzia àll'Ità-

lia a qualùnque cósto e sacrifìzio di denàro e di sàngue, poichè la credéva indispensàbile pèr còmpiere e consolidàre la di lei nazionalità. Ognùn sa che l'alleànza italo-prussiàna èbbe luògo e quàl vantàggio ritràsse l'Itàlia dàlla guèrra cóntro l'Austria del 1866. Fàtta la pàce, quàl fu la sorprésa del generàl La Màrmora nel sentìr riferìre, dai giornàli prussiàni in particolàre, i fatti e le còse più interessànti, dàndo lóro ùn sènso affàtto oppósto àlla verità, a sfrègio e disdòro déll'Italia ed in speciàl mòdo déll'esèrcito e del presidènte dei ministri! Fu allóra che il ministro La Màrmora si dispóse a pubblicàre l'òpera *Un po' più di lùce*, che fórma la prìma pàrte del sùo libro concernènte gli evènti polìtici e militàri del 1866. Diss'égli con tùtta ragióne, che non èra nè giùsto nè ragionévole, tenèr nascósti i fàtti più importànti avvenùti in quélla guèrra; o, quél che è pèggio, perméttere che le còse oltremòdo gràvi, interessànti ed istruttìve rimanéssero alteràte o falsàte.

Infàtti, il nòstro autóre còl sùo frànco parlàre e còn quél caràttere onèsto e leàle, vòlle còi suòi scritti fàr palése a tùtta quànta l'Euròpa quàl fósse stàta la sùa condótta politica e militàre vérso il sùo alleàto, e di quàli mèzzi si ser-

vìsse il Gabinétto italiàno pèr ottenére il sùo intènto a vantàggio délla sùa nazióne. Il generàl La Màrmora ci nàrra còn minutézza tùtti i particolàri ch'èbbero luògo nei preliminàri che dovéano condùrre àll'alleànza còlla Prùssia, e quìndi ci trascrìve néll'òpera *Un po' più di lùce* la corrispondènza particolàre tenùta còl Gabinétto di Berlino, pèr giùngere àlla firma del trattàto.

Ciò che vivaménte tóccaci in quésti raccónti, si è che il nòstro generàle èbbe, sènza esitàre, la fòrza ed il coràggio di svelàre quànto da àltri si èra tentàto nascóndere, od alméno èra stàto fàtto ógni sfòrzo ónde svisàre e falsàre i fàtti e le còse più evidènti, già manifèste a divèrsi Gabinétti ed in particolàre a quéllo di Parìgi. Tùtto èra stàto alteràto, o pèr dir mèglio, cambiàto dai fògli tedéschi, lìgi al Cancellière prussiàno, pèr denigràre l'esèrcito italiàno e più ancóra il minìstro dégli affàri èsteri, facèndolo passàre pèr uòmo incapàce, sìa cóme polìtico, sìa cóme guerrièro. Il generàl La Màrmora trovàndosi altaménte offéso in ciò che vi ha di più sàcro, cioè néll'onóre, ed insième còn ésso il sùo esèrcito, ci narrò nel sùo libro gli evènti più interessànti concernènti la sùa condótta, di frónte

a quélla del Gabinétto di Berlìno, e tùtto ci mìse in evidènza, non còn paròle cóme i suòi avversàri, ma còn asserzióni provàte pèr mèzzo di documénti ufficiàli inattaccàbili, conosciùti in pàrte dal Gabinétto di Parìgi, che nessùno potrèbbe smentìre.

La secónda pàrte di quést'òpera è intitolàta : *I segréti di Stàto*. L'autóre ci pròva che, rigorosaménte parlàndo, non esìstono segréti di Stàto in ùn régno costituzionàle, poichè sótto un tàl regìme tùtti i cittadìni hànno dirìtto di conóscere cóme fùrono e cóme sóno governàti. Il generàl La Màrmora essèndo stàto criticàto dal Ministèro italiàno che gli succedètte dópo gli evènti del 1866, pèr avére pubblicàto il sùo lìbro *Un po' più di lùce*, dimóstra égli, nel rèsto dei suòi scrìtti, che i minìstri essèndo responsàbili délle lóro azióni polìtiche e amministratìve in fàccia àlla Càmera, hànno il dirìtto di ritenére ed ànche di pubblicàre tùtti i documénti concernènti la lóro condótta durànte il lóro portafògli; poichè è il sólo mèzzo di difèndersi dàlle accùse ad éssi imputàte da chicchessìa, bèn intéso però che i documénti da pubblicàrsi riguàrdino i fàtti compiùti, fàtti che ógni cittadìno dève conóscere. Tàle è l'òpera del minìstro La Màrmora;

ha pubblicàto égli tùtti i documénti risguardànti la sùa condótta polìtica e militàre dópo gli evènti compiùti délla guèrra del 1866, ed a ciò fu indótto pèr dimostràre quànto fóssero ingiùste ed infondàte le accùse che fùrono scagliàte cóntro di lùi dai pubblicisti prussiàni. Infàtti, ognùno dève persuadérsi che se ùn cittadino ha il dovére di sacrificàre le sostànze e la vìta pèr il sùo re e pèr la pàtria, non può égli e non dève mai perméttere che vènga manomésso e calpestàto néll'onór sùo. Cóme pùre tùtti colòro che pèr egoìsmo o pèr debolézza, èsitano a rènder pùbblici i fàtti avvenùti sótto ùn regìme costituzionàle, nascondèndo la verità, tradìscono non sólo il pròprio paése, ma l'umàna civiltà, che sólo còlla lùce può progredìre e risórgere. L'illùstre generàle ci dimostrò nel sùo lìbro cóme la di lùi polìtica vèrso il sùo alleàto fu frànca e leàle, e cóme il gràn Cancellière prussiàno àbbia mentìto quàndo vòlle asserìre che l'alleànza déll'Itàlia non avéva giovàto in nùlla àlla Prussia, mèntre è a tùtti nòto, che se l'Itàlia non avésse sfidàto il fòrte esèrcito austrìaco che trovàvasi nel Quadrilàtero e négli accampaménti a difésa del Vèneto, la Prùssia non avrèbbe sconfìtto l'armàta austrìaca a Sadòwa, nè riportàte tànte segnalàte vittòrie.

Di più ci provò, còn asserzióni basàte sùi fàtti, cóme la féde del trattàto dell'alleànza fu mantenùta sàlda dàl generàl La Màrmora vèrso il Gràn Cancellière, poichè potéva l'Itàlia ottenér la Venèzia sènza cimentàrsi sùl càmpo di battàglia, allorquàndo l'Austria facèva propórre, pèr mèzzo déll'imperatór dei Francési, di cèdere la Venèzia sènza versàre ùna góccia di sàngue. A tàli propóste La Màrmora rispóse che la paròla dàta al sùo alleàto e la firma appósta al trattàto non gli permettévan d'entràre in trattative di nessùn gènere; che la situazióne gli comandàva, cóme uòmo d'onóre, di redimere la Venèzia còlle armi, e così lasciàr lìbero il càmpo al cónte di Bismàrk di far la Germània. Quésti argoménti sóno provàti dàll'autóre còn documénti autèntici, da non potér méttere in dùbbio la verità dei fàtti eméssi e sostenùti néi suòi scrìtti, ónde smentìre e rènder nùlle tùtte le fàlse accùse che fùrono lanciàte cóntro di lùi dal Gràn Cancellière prussiàno.

Finirémo còl dìre che il lettóre troverà ùn véro pàscolo nel lèggere e studiàre l'òpera del generàl La Màrmora, poichè è ùn lìbro scrìtto còn istìle forbìto e spontàneo, che tràtta di còse polìtiche e diplomàtiche, interessantissime pèr

ógni cittadìno. Vi scorgerà quìndi dùe tipi d'uòmini celebèrrimi totalménte oppósti tra lóro: il Gràn Cancellière, uòmo sommaménte polìtico e diplomàtico, tiène ad unificàre la Germània còn qualùnque mèzzo possìbile, purchè pòssa ottenére il sùo intènto e soddisfàre la sùa ambizióne. Il generàle Alfònso La Màrmora bràma d'unificàre l'Itàlia, ma còn ùna polìtica frànca e rètta, seguèndo sèmpre gl'impùlsi del sùo cuòre bèn nàto, e così camminàr, sènza ambàgi, pèr il sentièro délla legalità e délla giustizia; poichè égli èra convìnto che tànto nélla vìta privàta cóme nélle faccènde pùbbliche e specialménte diplomàtiche, la rettitùdine e la lealtà sóno le più sòlide bàsi pèr bèn governàre, ed in pàri tèmpo trionfàre délle complicazióni polìtiche.

CONVERSAZIONI

DI

LEONE FORTIS.

—

Le conversazióni di Leóne Fòrtis fórmano ùn'òpera d'ùn grànde interèsse pèr le persóne amànti di letteratùra modèrna; sóno ésse ùna rivìsta settimanàle di quànto accàdde di avveniménti pùbblici e privàti, specialménte nélla nòstra Itàlia. Ogni capìtolo di quést'òpera contiène tùtti i fàtti di cùi si parlò ógni settimàna nélla bèlla Milàno ed altróve. Ma ciò che più interèssa e divèrte il lettóre, si è che il nòstro abilìssimo autóre ci descrive i suòi raccónti in fórma di conversazióne, figuràndo che tùtto quésto si pàssi in società in ùna sàla d'ùna signóra óve égli suòle trattenérsi a conversàre ùn giórno d'ógni settimàna. Le sùe trentasètte conversazióni ce le ha trasmésse in ùn volùme di circa 450 pàgine, scritto in istile naturàle, spontàneo e piuttòsto élevàto, adórno di fràsi friz-

zànti e spiritóse, le quàli dimóstrano l'ingégno, l'acùme, la finézza e la nobiltà délla persóna con cùi conversiàmo.

Il nòstro autóre comìncia a narràrci le fèste imperiàli che fùrono dàte in Milàno a Guglièlmo imperatór di Germània alcùni ànni sóno; e quì nel sùo conversàre sèrio, ma in apparènza facèto, ci fa i ritràtti genuìni di tùtte le sommità e d'ógni personàggio che concórse a quélla fèsta, con ùna maestrìa singolàre, non tralasciàndo nessùn fattaréllo che pòssa interessàre il lettóre. In àltre conversazióni discórre di sciènze, d'àrti, e di quànto spètta ad innalzàre lo spìrito, a coltivàre il caràttere ed il cuòre.

Ragionàndo il Fòrtis délle àrti, ci ramménta i ricòrdi dei tèmpi trascórsi, i fàtti politici che fùrono la conseguènza di alcùni soggètti rappresentàti sùlla scèna, d'opportunità, di circostànza, pròpri a sollevàre il pòpolo nei moménti del risorgiménto italiàno. Quìndi conversàndo còn quél sùo talènto veraménte singolàre, pàssa in rivìsta tùtte le nuòve rappresentazióni teatràli, ne analìzza tùtto il valóre ed il mèrito, e francaménte, sènza turbàrsi, fa ùna sevèra crìtica déll'àrte drammàtica, di quélla che non sèrve a nùlla, che ànzi fa dànno àlla società, quàndo cérca

d'insinuàre nel cuòre il dùbbio, l'incertézza e lo sconfòrto, méntre lèva a cièlo quéll'àrte véra che sùlla scèna istruìsce il pòpolo, néll'amóre di conservàre la sùa dignità, il sùo onóre, la morále e la féde. Ci pàrla inóltre déll'uòmo e déll'autóre in generàle, e quì fa il ritràtto parlànte di Pàolo Ferràri, còn tùtte le sùe bèlle qualità di caràttere, di bontà, d'affabilità e di uòmo pièno di virtù. Ce lo móstra quindi cóme autóre drammàtico, còn tùtti i suòi talènti d'artista; ci descrìve quél gràn gènio e la di lùi manièra di compórre le sùe commèdie, còn tùtte le fórme e l'àrte di cùi si sèrve pèr rènderle famóse sùlla scèna. In ùna délle sùe conversazióni sùl teàtro délla Scàla di Milàno, ci póne sótt'òcchio ùna rivìsta teatràle genèrica, la più complèta e più interessànte; ci móstra cóme l'Itàlia in quésti ùltimi ànni àbbia oltrepassàto tùtte le àltre nazióni in fàtto d'àrte drammàtica, e ciò lo pròva còggli artìsti che hànno dàto àlla lùce ùna quantità di dràmmi e commèdie di ùn gràn prègio.

Un àltro giórno le sùe conversazióni si aggìrano su divèrsi pàssi di stòria concernènte Francésco IV, dùca di Mòdena, rivestita di mólti anèddoti da istruìre e divertìre il lettóre. Ci pàrla lungaménte délle poésie del Pràti, délla

sùa véna d'ispirazióne che prorómpe cóme ùn torrènte, del sùo caràttere e del mòdo di declamàre i suòi vèrsi tùtto particolàre; ce ne fa il ritràtto cóme d'ùn uòmo potènte pèr il sùo ingègno poètico e pèr il caràttere schiétto e leàle.

Il nòstro autóre discórre sovènte in conversazióne del giornalìsmo e dei giornalìsti, sìa in Itàlia cóme in Frància, délla situazióne stòrica dei nòstri giórni; e quì fa quélle riflessióni giustìssime del vantàggio e del dànno che prodùcono quéi fógli nélla società. La situazióne sociàle, dìce égli, non si presènta tròppo brillànte pèr l'avvenìre, poichè il princìpio dominatóre nei pòpoli è l'interèsse, il guadàgno; il denàro è divenùto la sóla rispettabilità e la sóla féde déll'època. Lo scòpo principàle che signoréggia nélle màsse è il vìver bène ad ógni cósto, o morìre al più prèsto per tògliersi al distùrbo di vivere; ècco la modèrna filosofìa che ci viène insegnàta dàllo scetticìsmo, ed ècco cóme e perchè siàmo giùnti àlla corruzióne ed al suicìdio. L'indifferentìsmo pùre è ùna délle malattìe che dòmina nói italiàni, portiàmo nélla polìtica quéll'indifferentìsmo scèttico che portiàmo in religióne; in fàtto di féde non siàmo nè credènti nè àtei, ed in fàtto di polìtica non ci teniàmo nè a destra nè

a sinistra, ci regoliàmo sèmpre secóndo il vènto che tìra; ad ógni sconvolgiménto politico che accàda, ad ùn cambiaménto di Gabinétto qualùnque, nessùno ne pàrla ed ognùno l'accètta còn quéll'indifferènza che caratterìzza la società attuàle.

Quàndo il Fòrtis ci nàrra ùna crìsi ministeriàle sopraggiùnta dùe ànni sóno in Itàlia, la sùa conversazióne è veraménte ùn càpo d'òpera di crìtica che divèrte oltremòdo; ci fa il ritràtto genuìno, minutaménte dettagliàto d'ógni minìstro di quéll'època, sènza rispètti umàni nè reticènze, còn paròle cortési e civìli se si vuòle, ma in pàri tèmpo spiritóse e frizzànti; è, insómma, ùna délle sùe conversazióni più piacévoli di quést'òpera.

Ci pàrla in àltro luògo di politica, di tùtte le vicènde avvenùte da alcùni ànni e in ispeciàl mòdo délle elezióni elettoràli, dei candidàti prescélti dai comitàti, candidàti spontànei, candidàti progressìsti e quìndi la véra spècie di candidàti. Le elezióni, dìce égli, sóno i baccanàli délla politica, tùtto vi è permésso, le promésse cóme le minàccie, è ùn'òrgia di paròle, di fràsi, di declamazióni; sóno, in ùna paròla, il carnevàle délla vanità umàna, vanità di elettóri, va-

nità di candidàti, vanità di comitàti e vanità di partìti. Il nòstro autóre tràtta lungaménte quésto tèma, lo svilùppa in tùtte le sùe pàrti e ci móstra la verità dei fàtti còn mille pròve evidènti da non potèr méttere in dùbbio le di lùi asserzióni.

In àltra sùa conversazióne ci pàrla délla Turchìa e déll'Oriènte; ci descrìve d'ùna manièra incantévole la morte d'Abd-ul-Aziz e la situazióne del nuòvo sultàno Murad V. Ci nàrra in compèndio la stòria di quéi paési prima délla guèrra còlla Rùssia, e còn ùn'àrte sùa pròpria procùra di méttere il lettóre a pàrte di quélle vicènde d'ógni gènere, raccontàte còn ùna maestrìa sorprendènte, aggiungèndovi di quàndo in quàndo anèddoti curiosìssimi, ed in pàri tèmpo dei pàssi di stòria politica e letterària che interèssano sommaménte.

Discorrèndo di mille àltre còse, ricàde forzaménte in quél tèma terrìbile, il suicìdio, che chiàma egli ùna manìa, ùn'epidemìa, ùn contàgio che ha investìto tùtte le nazióni, tùtti i pòpoli che hànno il vànto di dìrsi civìli. Quésta piàga è ùna délle sventùre più terrìbili dei nòstri giórni, poichè è ùna disperazióne lugùbre e sconfortàta che cérca néllа mòrte il ripòso, sènza

pensàre *al pòi*; ùn delìrio di stanchézza egoìsta, àtea e brutàle, che percórre ormài tùtte le clàssi sociàli.

Possiàm finalménte conclùdere che nélle conversazióni del nòstro cèlebre parlatóre si tròvano discùsse e sviluppàte tùtte le questióni che sògliono agitàrsi in società, in quélle sàle óve si discórre di tùtto ciò che sèrve ad istruìre ed a coltivàre lo spìrito. Il di lùi parlàre, il sùo conversàre è sèmpre seducènte e piacévole pèr la persóna cólta, pièno di spìrito e di frizzi basàti sèmpre sùi fàtti che intènde sviluppàre pèr consolidàre le sùe asserzióni. Infàtti ci pàrla égli di vàri uòmini che fùrono o che sóno sómmi pèr le sciènze, pèr i lóro talènti, sìa cóme scrittóri, cóme artisti, cóme letteràti o polìtici; nel sùo dìre è sèmpre nemìco déll'erróre e déll'ingànno, difensóre délla virtù, délla verità e délla giustìzia.

Il nòstro autóre si làgna, a buòn dirìtto, che ai dì nòstri si è perdùto l'ùso délla véra conversazióne, di quélle società ìntime che, ànni sóno, suolévano formàrsi in vàrie sàle di mólte famìglie distìnte in Itàlia, e là si riunìva tùtto quànto avéa di più cólto la città. La famìglia ed in particolàre la signóra délla càsa presiedéva, pèr dir

così, quélle seràte, e, cóme persóna di gràn mèrito e di singolàri talènti, parlàva, interrogàva o ascoltàva, cóme si sapéva ascoltàre allóra. In quélle riunióni dirèi quàsi scientìfiche, accorrévano le persóne più cólte, civìli e cortési; la nobiltà, i professóri, gli artìsti, gli ecclesiàstici conosciùti cóme sommità d'ingégno e di fìna educazióne. In quél convègno si discorréva, si ragionàva di stòria, di sciènze, di lèttere, di bèlle àrti e di tùtte le questióni del giórno che avévano ùn rappòrto scientìfico e letteràrio. I signóri e le signóre che vi accorrévano, gli ùni avéano quàlche còsa di bèllo da narràre, gli àltri si divertìvano ad ascoltàre quégli uòmini sómmi, versàti in tùtto lo scìbile umàno. Sventurataménte nei tèmpi che córrono la società è bèn divèrsa: i club ed i circoli, in cùi il giuòco è il prìmo motóre pèr attiràre ànche le persóne istruìte e cólte, demoralìzzano la società presènte. La gioventù in ispeciàl mòdo, vi pàssa la seràta e quél che è pèggio ànche la nòtte; è pèr quésto che le signóre si tròvano isolàte nélle lóro sàle duràntela séra, o se quàlche sàla è tuttóra assài frequentàta da persóne che consèrvano gli ùsi di trént'ànni fa, non vi si pàrla nè di sciènze, nè di lèttere, ma di còse frìvole e in-

differènti, che non coltìvano nè l'ingégno nè il cuòre.

Finiàmo pertànto col dìre che ci è totalménte impossìbile di rèndere ùn cónto esàtto di tùtte le conversazióni settimanàli del nòstro cèlebre autóre, poichè vàri essèndo i soggètti su cùi si aggìrano, sarémmo costrétti a prolungàrci di tròppo. Dirémo soltànto che l'òpera di Leóne Fòrtis è ùn lavóro di mèrito, che contiène còse interessantìssime concernènti la stòria modèrna, la polìtica e le rivìste teatràli. Il lettóre vi troverà, ne són cèrto, ùn véro pàscolo letteràrio pér coltivàre lo spìrito, non che ùn passatèmpo gràto e piacévole.

SCENE ELLENICHE

DI

ANGELO BROFFERIO.

—

Nessùno al móndo ci avrèbbe potùto narràre con tànta precisióne, con sómma poesìa ed immaginazióne i fàtti avvenùti nélla Grècia al sùo risorgiménto, dal 1820 al 1826, cóme ce li raccontò Angelo Broffèrio nélle sùe *Scéne Ellèniche*. Quést'òpera contiène, o pèr dir mèglio ci dimóstra tùtta la fòrza, la fermézza ed il coràggio d'ùn pòpolo quàndo, scòsso dal sùo letàrgo di mòrte, è risolùto ottenére la sùa indipendènza, o di morìre còlle àrmi àlla màno combattèndo pèr la redenzióne délla pròpria pàtria. I più gràndi ed illùstri personàggi déll'Ellènia uniti àll'ìnfima clàsse del pòpolo, tùtti si sollevàrono cóme ùn sólo uòmo al primo segnàle di risorgiménto, àll'idèa di scuòtere il giógo musulmàno.

Fra i tànti che présero pàrte al riscàtto délla

Grècia è da notàrsi ùn marinàro di Psàra, di nóme Canàri, il quàle sedùtosi ùna nòtte su di ùno scòglio in rìva del màre, vedéva nélla sùa fantasìa l'antìca glòria délla Grècia, la sùa ménte ardènte cóme ùna véna sulfùrea, si avrèbbe détto che stésse chiedèndo àlle vóci arcàne délla nòtte la rivelazióne dei futùri destìni, ùna vóce segréta sembràva avvertìrlo che finalménte le speràmze délla redenzióne ellènica èrano matùre, che suonàta èra l'óra del gràn riscàtto. Èrano córse alcùne vóci di sollevazióni e l'ària stéssa paréa ansiósa di pròssimi conflìtti. Sentì allóra Canàri che la pàtria avéa bisógno délle sùe bràccia e del sùo battèllo, la sùa ànima fervéa délla grèca indipendènza,e pièno d'entusiàsmo levò al cièlo la frónte e si sentì innalzàto sópra la tèrra. Dal caràttere e dàlle riflessióni che sórgono dàlla ménte di Canàri, il nòstro autóre dedùce che i giórni déll'uòmo hànno alcùni solènni moménti in cùi gli è dischiùsa, quàsi prodigiosaménte,ùna regióne di splendóre àlla quàle si accòrge di potére aspiràre. Cóme percòsso da màgica vérga égli sènte allóra discéndere nel sùo pètto ùn' àura più pùra, la ménte gli si dischiùde a còse non prima pensàte ed il cuòre gli pùlsa con tàl veemènza che

dirésti trasfùsa nélla sùa vìta ùna vìta novèlla! Oh! se vi sóno istànti in cùi l'uòmo arrossìsce di abitàre nel fàngo cóme il rèttile, v'è pùre quàlche moménto in cùi quésto rèttile si èrge a vólo, cóme l'àquila regìna délle tempèste sfìda i ràggi del sóle. Tàl èra Galiléo il giórno che indovinàva la légge délla creazióne; tàl èra Césare allorchè gettàva l'àsta nel Rubicóne ed afferràva péi capélli le fortùne di Róma; tàl èra Colómbo quàndo vedéva dàlla còsta d'Itàlia la tèrra déll'Amèrica; tàl èra Pièro Eremìta quàndo versàva sùll'Oriènte tùtta ùna generazióne europèa; tàl èra Napoleóne Bonapàrte quàndo, assìso sùlle Piràmidi, si facéva sgabèllo déll'Affrica pèr salìre al domìnio déll'Euròpa.

In ùno di quésti solènni moménti si trovàva Canàri il marinàro di Psàra, quàndo meditàva, cóme dicémmo, sùi destìni délla sùa pàtria. — Cèrto, non èra nuòvo pèr ésso il desidèrio délla grèca indipendènza, ma non mài cóme allóra avéa sentìto chiamàrsi còn sì potènte grìdo di guèrra e di vittòria e néll'entusiàsmo in cùi è rapìto véde tùtta sollevàta la Grècia. Infàtti al cénno délle prìme sommòsse égli córse dóve maggióre èra il perìcolo; si distinse dapprìma còl salvàre dàlla tempèsta la valorósa ed intrè-

pida Bobolìna, résa védova pèr il massàcro fàtto dai Tùrchi sùlla di lèi famìglia. Quésta eroìna si lanciò ànche éssa in quéi tumùlti cóntro il bàrbaro Tùrco, ónde vendicàre il sùo sàngue ingiustaménte versàto da' suòi implacàbili nemìci. Fu Canàri con Bobolìna che i prìmi gridàrono àlle àrmi cóntro la dominazióne musulmàna, fu quésto pròde guerrièro che, con dùe o tre bàrche incendiàrie chiamàte *brulòtti*, mìse le mille vòlte lo scompiglio e la mòrte nélla flòtta ottomàna. Allorquàndo le nàvi nemìche stàvano assediàndo quàlche grèca città, èra allóra che Canàri penetràva misteriosaménte fra i nemìci néll'oscurità délla nòtte, e là incendiàva, in ùn bàtter d'òcchio, le nàvi più càriche d'uòmini e di vettovàglie. Ma la più segnalàta vittòria ch'égli ed il sùo fido Gregòrio Pipìno riportàrono sùlla flòtta musulmàna, fu prèsso l'ìsola di Scìo, óve i Tùrchi dópo gli eccìdi comméssi stàvano celebràndo la nuòva lùna del *Bairàm* e dàvansi in bràccio al tripùdio. — Sórta la nòtte, il Capudàn Bascià invitàva a banchétto tùtti gli ufficiàli délla squàdra, illuminàvasi il vascèllo ammiràglio, fragorosaménte spandévasi il suòno délle trombe e lo strèpito dei tambùri, e tre mìla uòmini si trovàvano in quélla

nòtte àlla fèsta. Tùtti gli ufficiàli sedùti a mènsa intórno al Bascià facévano brìndisi al sultàno, giuràndo unànimi di soffocàre nél sàngue la ribellàta Ellènia. Canàri intànto si accòsta in mèzzo al fragóre dei cànti e de' suòni, e giùnto còlla rapidità délla fólgore prèsso il vascèllo ammiràglio, in ùn sól pùnto métte fuòco al *brulòtto*, l'appìcca àlla nàve e si lància in ùna góndola pèr pórsi in sàlvo. In ùn istànte il battèllo è divoràto dàlle fiàmme ed ùn improvvìso vènto póne il cólmo ai disàstri de' Musulmàni. Non si òdono che ùrli spaventévoli, lo scòppio délle artiglierìe che roventàte dàlle fiàmme tuònano cóntro le stésse nàvi musulmàne; il feróce Bascià, bestemmiàndo cóme ùn forsennàto, vièn trasportàto anelànte sùlla spiàggia e là spìra in mèzzo ai cadàveri dei Grèci da lùi assassinàti. L'incèndio è generàle, la rótta è complèta e la flòtta ottomàna può dìrsi che più non esìste. — Quéste descrizióni ci vèngon fàtte dal nòstro autóre con ùno stìle oltremòdo elevàto, pièno d'immaginazióne e di poesìa da incantàre il lettóre.

Che dirémo di tùtti gli àltri valorósi àlla tèsta di divèrsi còrpi d'armàta? Ognùno si distìnse pèr prodézza e pèr coràggio. Infàtti ci sarèbbe

impossibile raccontàre i fàtti eròici operàti a Tripolìzza da Demètrio Ipsilànti, da Colcotróni e da Màuro Micàli, i quàli présero d'assàlto la città occupàta da Nazìr-Bey còlla sùa poderósa armàta, Cóme potrèmmo ripètere tùtte le gèsta dei pròdi che pèr la lóro pàtria sacrificàrono gli avéri e la vìta. Tra le prodézze di mólti è da notàrsi la saviézza di Màuro Cordàto nel dirigere e comandàre l'armàta, ed il valóre dimostràto in ógni cimènto da Màrco Botzàri. — Le dònne stésse combattérono accànto ai prìmi soldàti, risolùte di morìre anzichè restàr più a lùngo schiàve sótto il domìnio musulmàno. Il lunghìssimo assèdio sostenùto dàlla città di Missolùnghi fu ùn sovrumàno sfòrzo del valóre de' Grèci, i quàli dópo tànte vittòrie riportàte sùlla flòtta tùrca, dovè arrèndersi ad ùn nemìco mille vòlte più numeróso ed àlla mancànza di vìveri e di munizióni. Colà èrano le òssa di Botzàri, colà èra il sepòlcro di Byron e fu ancór là, che Miauli e Canàri dièdero pròve del più eròico valóre, combattèndo finchè la città non fu ridótta ùna macèrie di rovìne; infàtti Missolùnghi non fu vìnta, fu distrùtta.

In fìne quàl pròde potè e potrà mài uguagliàre il valoróso eròe Karaiskaki, quél grànde che,

dópo tànte prodézze elètto generàle in càpo délla Romèlia, si rivòlse còn tùtte le sùe schière vèrso l'Acròpoli, assediàta còn fòrte armàta da Reschid Bascià. La città d'Atène èra allóra difésa dal capitàno Gùro, che riportàto avéva gràndi succèssi ad ógni attàcco che gli venìva presentàto dal fièro Musulmàno. Karaiskaki giùnto sótto le mùra déll'Acròpoli, fu là che sconfìsse valorosaménte il gràn Bascià; se non che s'accòrse égli, fìn da quél giórno, che la Grècia non dovéa soltànto combàttere cóntro l'Asia, ma piuttòsto cóntro tùtta quànta l'Euròpa. Pùr non ostànte quél pròde guerrièro vòlle sacrificàre i suòi ùltimi giórni pèr la pàtria, lasciàndo la vìta sótto le mùra d'Atène pèr la grèca indipendènza. La coalizióne europèa comprése finalménte i dirìtti che gli Ellèni tentàvano rivendicàre còlle àrmi, e la Grècia divènne lìbera, toglièndola dal giógo ottomàno.

L'autóre chiamò quést'òpera còl nóme di *Scène Ellèniche*, rappresentàndo in èssa mólti principàli fàtti délla nuòva Grècia. — Nélle sùe narrazióni ha sfoggiàto còlla sùa immaginazióne poètica al pàri d'ùn véro artìsta; le descrizióni pittorésche délle città e di quéi luòghi famósi pèr gli avveniménti déll'antìca stòria, sóno tànti

quàdri parlànti che ci traspòrtano in mèzzo a quélle sanguinóse battàglie ed a quélle stràgi spaventóse. Vi si tròvano spésso délle pàgine còn slànci sublìmi d'eloquènza ed in pàri tèmpo piène d'emozióni, di sacrifìzi, di crudeltà e di àtti generósi che vi tóccano fìno al fòndo del cuòre. Il cèlebre Broffèrio scrivèndo quést'òpera trovò in èssa tùtto il pàscolo pèr spaziàre còlla sùa fèrvida fantasìa nel càmpo délla stòria e délla letteratùra, sposàndo la poesìa àlla stòria, la geografìa àlla pittùra e intrecciàndo al rimbómbo dei rivolgiménti délle battàglie, la tranquìlla soavità délle intime meditazióni. — Evocàndo quìndi, còn ùno stìle elevàto pièno d'immaginazióne, il sorrìso di Anacreónte, il sospìro di Sàffo ed il cànto di Alcèo a temperàre i gèmiti di Scìo, le grìda di Sfactéria e le làgrime di Missolùnghi. Quésto lìbro dùnque si può consideràre, sótto tùtti gli aspètti, cóme ùn lavóro letteràrio e clàssico, da pórsi in màno a tùtta la gioventù.

LA STORIA DI GIROLAMO SAVONAROLA

E DE' SUOI TEMPI

NARRATA DA

PASQUALE VILLARI.

L'òpera pubblicàta dal cèlebre ed erudìto Villàri è ùn lavóro d'ùn gràn prègio; racchiùde èssa i fàtti avvenùti nel sècolo XV concernènti la vìta tànto pùbblica che privàta del fràte Savonaròla domenicàno, non che di tùtte le vicènde polìtiche e religióse da cùi fùrono sconvòlti, in quéll'època, i pòpoli specialménte délla Toscàna. Il nòstro autóre dedicò parécchi ànni di stùdio àlla ricérca délla verità prìma d'intraprèndere ùn lavóro su cùi mólti scrittóri avéano pubblicàto biografìe e scrìtti di ógni gènere; lèsse égli tùtto quànto si avéa stampàto in Germània ed in àltre nazióni sùl cónto del Savonaròla, e quìndi deliberò dàre àlla lùce ùn'òpera che ci narràsse esattaménte la vìta d'ùn uòmo che féce tànto rumóre in quél sècolo.

I fàtti e gli avveniménti narràtici dal Villàri sóno basàti sùlla stòria di quéi tèmpi calamitósi e confermàti da documénti autèntici che sèrvono a dimostràre la verità délle sùe asserzióni, poichè non risparmiò nè ricèrche, nè lavóro, nè nòie ónde fornirci ùn cónto esàtto di quànto avvénne in quéi tèmpi che avésse ùn cèrto rappòrto col fràte di Sàn Màrco.

Quést'uòmo, cèlebre e potènte pèr il sùo ingégno e le sùe virtù, èbbe ùn'influènza grandìssima sùl pòpolo di Firènze; i suòi lìbri e le sùe prèdiche svegliàrono quélla popolazióne, la spìnsero a tenére in prègio l'amóre délla pàtria, a sfuggìre la corruzióne ed i costùmi pervèrsi che signoreggiàvano allóra in cèrte clàssi délla società. In quésta stòria ci nàrra maestrevolménte il Villàri che il Savonaròla, sìa cóme filòsofo o cóme teòlogo, non si allontanò mài nè dàlla vìa délla virtù e délla verità, nè dal dògma cattòlico. Bramàva égli che il sùo pòpolo facésse penitènza, che si allontanàsse dàlla cólpa, predicèndo gràndi sventùre. Fu il prìmo uòmo di quél sècolo che spiegàsse àgli òcchi del móndo la bandièra del rinasciménto nélla trasformazióne dei pòpoli; sentìva égli che ùna vìta nuòva invadéva e ridestàva il gènere umàno; ónde si

può chiamàre davvéro il profèta del nuòvo inciviliménto. L'autóre ci svilùppa in quésta stòria la fòrza di spìrito di quél profèta che preconizzò l'avvenìre di Firènze, tùtti i màli a cùi andò sòggètta quélla città pèr non avére ascoltàto i consìgli déll' uòmo che sembràva inviàto dal cièlo a rigeneràre l'umanità col coràggio, còll'esèmpio, còlle virtù e col martìrio.

Il Savonaròla, cóme profóndo polìtico e cóme religióso austèro e tenàce, rimàse sèmpre eguàle a se stésso, le sùe opinióni non vacillàrono ùn istànte, poichè nélla solitùdine délla cèlla e nei più segréti manoscrìtti ripetè quélle stésse còse che avéa proclamàte ad àlta vóce sùl pèrgamo, àlla presènza di tùtto ùn pòpolo. I lìbri e specialménte le sùe prèdiche non si dèbbono consideràre, dìce il Villàri, soltànto cóme lavóri letteràri, sóno pèr lùi il sùo ùnico mòdo di pensare e d'operàre; sèrvono cóme d'appòggio àlla ricostituzióne délla repùbblica di Firènze, che dovéa basàrsi sùlle virtù e sùlla religióne di Crìsto, e preparàre la rigenerazióne morále e religiósa di tùtto quél pòpolo, cùi tànto amàva. Infàtti i suòi discórsi si tròvano inseparàbili da tùtte le sùe azióni, e quàlche vòlta sóno éssi stéssi importantìssimi fàtti délla sùa vìta; nélle sùe prè-

diche pòi, ed in tùtti i suòi scritti, si tròvano spésso dei làmpi d'altìssimo gènio e slànci di meravigliósa eloquénza.

Il nòstro cèlebre autóre svilùppa tùtti quésti argoménti con ùn talènto prodigióso, da véro stòrico imparziàle; scrìsse la vita e la stòria di frà Giròlamo Savonaròla sènza sostenére alcùn partìto politico. Intraprése quésto lavóro perchè gli pàrve che quéll'uòmo d'ùn mèrito sómmo avésse avùta ùna pàrte grandìssima e sconosciùta in quél sècolo che chiudéva il mèdio èvo ed incominciàva la civiltà modèrna. Egli ce lo dipìnse quàle gli sembrò ai suòi òcchi, cioè véro e buòn cattòlico; fu bèn lùngi dal créderlo il precursóre délla dottrìna di Lutèro e di Calvìno, poiché le sùe vedùte abbracciàvano ùn móndo assài più vàsto, miràvano ad ùno scòpo più elevàto. Fu in quéll'època il campióne délla libertà che spìnse l'umanità vèrso quélla mèta che òggi non abbiàmo pèr ànche raggiùnta. Bramàva e voléva méttere in armonìa la ragióne e la féde, la religióne di Cristo e la libertà; fu pèr quésto ùno dei personàggi più splèndidi nélla schièra generósa dei pensatóri, dégli eròi e dei màrtiri italiàni.

Non si può mài tròppo raccomandàre la let-

tùra di quést'òpera sì interessànte, pièna d'erudizióne pei fàtti stòrici ch'éssa contiène. Infàtti vi si lèggono i nómi dei più famósi personàggi che présero pàrte nélle vàrie vicènde di quél tèmpo: dei Mèdici cóme padróni e signóri di Firènze; di Carlo VIII di Frància e délla sùa venùta in Itàlia. Vi si tròvano pùre i pàpi di quéi giórni di lòtta, e d'ógni personàggio cèlebre che èbbe ùn'azióne qualùnque in quélle dispute polìtiche e religióse. Tùtte le più piccole particolarità ci vèngono narràte dal cèlebre Villàri con ùn'esattézza stòrica sorprendènte. È ùn libro insómma istruttìvo, sèrio e interessantissimo pèr gli amànti d'òpere veraménte clàssiche, scrìtto con istìle elevàto e forbìto, con tùtta l'elegànza e purézza di lingua.

LA FAMIGLIA DI UN GHIBELLINO IN SICILIA

RACCONTO

DI PIETRO FRANCIOSI.

—

Il nòstro autóre ci nàrra in quést'òpera i fàtti politici avvenùti in Sicìlia nel 1860, in fórma di romànzo, il quàle non mànca d'interèsse pèr il lettóre, basàndo tùtto il raccónto sùlla stòria antìca e modèrna. — Il professór Franciósi si è creàto délle persóne tùtte buòne, le quàli dèbbono rappresentàre ùna pàrte interessànte in quésta stòria; fìno il personàggio che scappò in Amèrica e che sémbra ne vòglia fàre di tùtti i colóri, trovàndosi sènza nessùn mestière, errànte e vagabóndo, fa égli pùre ùna fìne da galantuòmo. Il protagonìsta del romànzo è il signór Attìlio, nòbile siciliàno, il quàle fìn dal 1840 èrasi allontanàto da Messìna, compromésso pèr affàri politici, ed andàto ad abitàre l'Inghiltèrra.

Al prìmo segnàle déll'insurrezióne di Sicìlia del 1860, il nòstro eròe pàrte da Lóndra con sùo figlio Giòrgio pèr córrere in soccórso délla lóro pàtria. Giùnti nel lóro castèllo, pósto àlle fàlde déll'Etna, il cónte Attìlio propóne ùn giórno a sùo figlio ùna salìta sùl Mongibèllo, pèr fàr misuràre a Giòrgio còn ùn cólpo d'òcchio la sùa bèlla Sicìlia. È da quélla vétta ch'égli trasmétte a sùo figlio le glòrie siciliàne, narràndogli tùtte le gèsta déll'antìca Sicìlia, ùna vòlta fòrte e potènte. Il romanzière fa quì, pèr mèzzo del cónte Attìlio, ùna narrazióne veraménte sorprendènte di stòria antìca, descrivèndo i fàtti e le còse stàte operàte dai gràndi uòmini che fùrono valorósi e potènti pèr le àrmi e le sciènze, e cóme i lóro nómi fóssero registràti nélle pàgine délla stòria.

Il signór Attìlio si rivòlse quìndi vèrso Messìna e dópo avér descritto quéi luòghi e rammemoràte le passàte glòrie di quélla sùa dilètta città; i suòi màri, esclamò égli, fùrono testimòni di avveniménti famósi fra Róma e Cartàgine, le dùe èmule vigoróse, spìnsero su quéi lìdi le lóro nàvi e l'armàta cartaginése, sconfìtta, cedéva àlle àquile romàne l'impèro délla tèrra e del màre. Tùtte quéste descrizióni délle città e délle glòrie

dell'antìca Sicìlia dimóstrano ùna grànde erudizióne di stòria, sóno ùna rivìsta stòrica, ùn véro càpo lavóro. Fa pùre ùn quàdro parlànte délle collìne fiorènti, copèrte di cèdri e d'aràncì che si scòrgono dàlla cìma del Mongibèllo e che fórmano la vaghézza e l'incànto di quélle amène campàgne.

Méntre il signór Attìlio sfoggiàva còlla sùa eloquènza pèr infóndere nel cuòre di Giòrgio i sentiménti d'amór pàtrio di cùi égli èra bèn penetràto e commòsso, si vòlsero ambidùe e vìdero venìre àlla lòro vòlta ùn uòmo di nòbile aspètto, pèr nóme Pàolo, ed ùna zitèlla di gentili sembiànze, pèr nóme Alìna. Il professór Franciósi fa nàscere sùlla vétta del Mongibéllo ùn amóre fra Giòrgio e la gióvane Alìna, il quàle dópo alcùne vicènde commovènti ed interessànti, giùnge a rènder i dùe amànti felìci, insième col cónte Attìlio e l'amìco Pàolo, dùe personàggi che hànno ùna grànde azióne nei fàtti politici narràti in quésto romànzo.

La leggènda délla Vèrgine Ondìna è commovènte e triste, poichè si tròva intrecciàta àlla stràge del Vèspero Siciliàno, che ci viène narràta in succìnto. L'amóre di Lionèllo di Provènza pèr Ondìna è la pàrte più interessànte, e la ménte

del lettóre è tùtta rivòlta vèrso di lèi e del sùo amànte. Le considerazióni déll'Amàri sul Vèspero, sèrvono piuttòsto di nòte àlla stòria che di compimènto e di corollàrio al quàdro che fórma la secónda pàrte del romànzo.

La tèrza pàrte di quésto raccónto tràtta délla famìglia del signór Attìlio, e quì l'autóre ci nàrra cóme ritornàta la pàce in Sicìlia dópo il 1860, Giòrgio ed Alìna si unìrono in matrimònio, felìci nel lóro castèllo, occupàti al sollièvo dei poverèlli; Alìna vénne quìndi a sapére che sùo pàdre, divenùto rìcco in Amèrica, fu ad ùn tràtto sorprèso dàlla fèbbre giàlla e cessò di vìvere, lasciàndo la móglie ed ùn fìglio di quàttro ànni còn ùna fortùna di dùe milióni. Il cónte Attìlio depósta la spàda che gli avéa servìto a conquistàre la libertà del pròprio paése, abbandonàta la diplomazìa ed in pàri tèmpo la poesìa, diviène agricoltóre, attènde ai suòi podéri ed al miglioraménto délle clàssi agrìcole, tànto infelìci in alcùne pàrti délla Sicilia. Per quésto v'introdùce nuòvi mètodi portàti dàll'Inghiltèrra, spettànti àlla seménta dei gràni, àlla potatùra dégli ulìvi e délle vìti, àlla fabbricazióne del vìno e déll'òlio; le sùe tèrre són diventàte ùn véro podére modèllo, cercàndo sémpre di pro-

pagàre tùtto quéllo che può servìre al vantàggio déll'uòmo. Il sùo Giòrgio ed Alìna són divenùti giardinièri, le aiuòle a diségno e le varietà dei fiori fórmano la vaghézza e l'incànto del lóro giardìno; e méntre sèrvono di compàgni al lóro pàdre, sóno pùre i modèlli su cùi gli àltri si dèvono specchiàre. Quélla famìglia è veraménte l'àngelo tutelàre di quéi campagnuòli. La doménica il cónte Attìlio dà lezióni d'agrària a quéi buòni villici dei dintórni e la séra Giòrgio ed Alìna istruìscono i bìmbi del vicinàto, mostràndo lóro quàli sóno i vantàggi déll'uòmo, sapèndo lèggere e scrìvere. Vìta sémplice, affettuósa e benèfica cóme la rugiàda del cielo, cóme ùn tèpido ràggio di sóle.

Il professór Franciósi ci traspòrta quìndi nel Mèssico, facèndoci ùna descrizióne délle più pittorésche campàgne messicàne e délle bellézze di quélla capitàle, rìcca e ridènte pèr i suòi magnìfici palàzzi adórni di suppellèttili le più elegànti. Ci nàrra pùre cóme dònna Francìsca, dópo la mòrte di sùo marìto, abbandóna il gràn lùsso e la società, e tùtta occupàta all'educazióne di Don Luis, sùo figlio, si risòlve ùn giórno d'abbandonàre il Mèssico, di portàrsi in

Europa in cérca d'Alìna, che sùo marito le avéa confessàto avére abbandonàta in Itàlia sènz'àltro soccórso che quéllo del signór Pàolo. La troviàmo dùnque a Moncalièri, prèsso Torìno, in cèrca déll'orfanèlla, e dópo vàrie indàgini, avèndo scopèrto che il signór Pàolo abitàva in Catània, gli scrisse ùna caldìssima lèttera pèr rèndergli cónto délla sùa venùta e délle sùe intenzióni. Quì l'autóre ci descrìve mólte vicènde avvenùte a dònna Francìsca e divèrsi contràsti tra le dùe famìglie; ma finalménte vediàmo la védova unìta col cónte Attìlio néllo stésso pensièro filantròpico d'impiegàre i suòi capitàli nélle indùstrie agrìcole, tànto ùtili a migliàia di pòveri contadìni, aumentàndo continuaménte le lóro ricchézze pèr mèzzo di dùe gràndi fattóri, la sciènza ed il lavóro.

Finirémo riepilogàndo quést'òpera in dùe paròle. La prìma pàrte del raccónto racchiùde la vìta polìtica e letterària del cónte Attìlio, formàndo quìndi ùn sùnto di stòria antìca e modèrna délla Sicìlia mólto interessànte. La secónda pàrte è il càso dolènte délla Vèrgine Ondìna, seguìta dàlla stràge del Vèspero Siciliàno, in fórma di romànzo. La tèrza pàrte tràtta délla famìglia del signór Attìlio, di Giòrgio e d'Alìna, di quélla

pàce domèstica, di quélla vita soàve e felice che si ottiène sólo néll'esercizio délle virtù, a cùi si unisce dònna Fràncisca e sùo figlio. Quést'òpera dùnque istruisce e divèrte oltremòdo il lettóre.

IL CARATTERE

DI

SAMUELE SMILES

Prìma traduzióne italiàna di P. ROTONDI.

Quést'òpera impareggiàbile racchiùde tùtte le qualità che fórmano il prègio d'ùn buòn libro consideràto minutaménte in tùtte le sùe pàrti.

Lo Smiles ha infùso nel sùo lavóro tùtta l'àrte e la sciènza che sèrve a rèndere l'uòmo quàsi perfètto, se avésse la volontà e la fòrza di seguìre tùtti i suòi precètti i quàli sèrvono a formàre il caràttere déll'uòmo e che costituìscono il benèssere déll'umanità e délla società. Dìce égli che il caràttere è la fòrza più potènte nel móndo moràle; è ùna délle proprietà più nòbili di cùi è dotàta l'umàna natùra; sèrve ésso a rèndere l'uòmo felìce, poichè è ùn bène che gòde l'approvazióne generàle ed il rispètto di tùtti gli uòmini, e di cùi troviàmo il prèmio nélla stìma e nélla fàma che si è conseguìta.

Il nòstro cèlebre autóre ci dimóstra nel sùo libro còn fàtti evidentìssimi, còn personàggi registràti nélle stòrie, che mólti uòmini fùrono gràndi nélla carrièra délla lóro vìta pèr l'ingégno, i talènti e le lóro gèsta, ma che commìsero dégli sbàgli nélle lóro azióni pèr mancànza di caràttere. Altri pòi, méno illùstri e méno potènti pèr dòti singolàri e pèr gènio, fùrono sómmi pèr la fòrza e la fermézza del lóro caràttere, fu quél dóno che féce lóro superàre tànti ostàcoli, e li rése cèlebri nélle pàgine délla stòria.

Sappiàmo infàtti che mólti uòmini d'immènso valóre se avéssero avùto ùn caràttere da ispiràre fidùcia, quàl convenìva àlla lóro posizióne, avrèbbero potùto governàre il móndo; méntre, pèr difètto di quésto, le lóro splèndide dòti fùrono in cèrto mòdo inùtili, non èbbero nessùna autorità nélla vita civile e politica.

Quést'òpera déllo Smiles è ùn lìbro d'òro, fa d'uòpo lèggerlo còn attenzióne ónde persuadérsi che il caràttere, quàl dèbbe èssere pèr l'uòmo cólto, non può formàrsi sènza sfórzo, e pèr ottenére ùn felice risultàto è necessàrio ùna contìnua vigilànza, disciplìna e fréno di nói stéssi. Infàtti, se osserviàmo l'uòmo di caràttere enèrgico e ispiràto da nòbili sentiménti, le sùe azióni

són sèmpre governàte da rettitùdine ed il dovére è pèr lùi ùna légge délla sùa vita e délla sùa condótta. In fòrza del sùo férmo e leàle caràttere sarà égli giùsto e rètto nel manéggio dégli affàri tànto pùbblici che privàti, sarà generóso e indulgènte coi suòi stéssi nemici. Gli uòmini gràndi, di cùi la stòria ne ha celebràte le lóro azióni magnànime, fùrono tùtti uòmini di ùn gràn caràttere, il cùi esèmpio restò imprèsso nei pòpoli délla lóro nazióne. E se vi è ùn uòmo che più d'ógni àltro àbbia dominàto còlla sùa ménte ed il sùo caràttere l'Itàlia modèrna, quésti fu Dànte. Duràntе i sècoli délla decadènza italiàna, le sùe ardènti paròle èrano cóme ùn fuòco che riscaldàva il cuòre d'ógni uòmo rètto. Egli fu l'aràldo délla libertà délla sùa pàtria, néllo sfidàre persecuzióni, esìlio e mòrte pér amóre di lei; égli fu sémpre il più nazionàle, il più amàto ed il più lètto dei poèti d'Itàlia, poichè si vedéva nélle sùe òpere la fermézza, la fòrza ed il caràttere déll'autóre.

Quésto libro ci dimóstra pùre che le nazióni hànno, cóme gli indivìdui, ùn caràttere pròprio che dèbbono procuràre di mantenére ed infóndere nei lóro pòpoli; il caràttere che rènde fòrte e potènte ùna nazióne è quéllo che si tròva ba-

sàto sùlle qualità moràli del maggiór nùmero d'individui che la compóngono, i quàli dovrànno concepìr sèmpre àlti pensièri ; èssere leàli, onèsti, virtuósi e coraggiósi ónde la pròpria nazióne pòssa èsser tenùta in grànde stìma dàlle àltre nazióni e contàre quàlche còsa nel móndo ; poichè fa d'uòpo sapére che la grandézza di ùn paése non dipènde dàll'estensióne del sùo territòrio, ma dal caràttere del sùo pòpolo, da cùi ne sórgono le sùe sòrti ed il sùo avvenire.

In quésti scrìtti si tròvano sviluppàti còn maestrìa tùtti i fàtti concernènti il caràttere di sómmi uòmini, che pèr il lóro caràttere férmo e nòbile fùrono cèlebri nélle stòrie e résero immènsi servìgi àll'umanità. Pèr ciò vorrémmo che quésto libro si trovàsse in màno di tùtti, in ógni càsa, in ógni famìglia, che il pàdre o la màdre ne facésse ógni giórno la lettùra di quàlche pàgina ai suòi pròpri figli, al principiàre del lóro ùso di ragióne, essèndo quéllo il momènto in cùi il bìmbo dève principiàre a formàre il caràttere.

Vorrémmo, lo ripetiàmo, che tùtte le màdri ed i figli leggéssero quéste pàgine sublìmi di semplicità e cólme d'insegnaménti, imperocchè troveràno in ésse cóme la famìglia déve formàre il caràttere, e quìndi, dìce l'autóre, formerà

la sùa bàse il lavóro, légge del nòstro èssere, princìpio vivènte che spìnge innànzi uòmini e nazióni; il lavóro che è pèr tùtti ùn dirìtto e ùn dovére; il lavóro fónte di felicità, di tranquillità d'ànimo e di onestà di propòsiti; il lavóro eleménto necessàrio pèr godére di tùtti i bèni délla vita.

Converrèbbe pùre che nei licèi, nèi collègi e quìndi in tùtte le scuòle, tànto pùbbliche che privàte, si facésse ùso déll'òpera di Samuèle Smiles, pèr lèggerne alcùne pàgine ùna vòlta la settimàna; tàli lettùre servirèbbero a formàre il caràttere dei gióvani, rènderli profóndi nélle còse essenziàli àlla vita e quìndi sostenitóri del pròprio dovére, protettóri délle léggi e fedéli àllo Stato. A ciascùno sarà fàcile lèggere quésto lìbro, poichè dal sùo originàle inglèse ne fùrono fàtte ùna traduzióne in italiàno ed ùn'àltra in francése.

LA FIDANZATA DI PALERMO

DI

SERRA-GRECI.

Dal tìtolo che pòrta quést'òpera si potrèbbe dedùrre che fósse ùn lìbro di pòco valóre, o alméno che contenésse argoménti frìvoli, capàci a divertìre sólo gli spìriti leggèri. Il contenùto di quésto scrìtto è però tùtto oppósto a ciò che potrèmmo crédere, poichè tràtta di fàtti stòrici concernènti la Sicìlia nel sècolo decimotèrzo, ai tèmpi délla dominazióne francése che avéa pèr càpo il dùca d'Angiò. L'eroìna di quésto raccónto, pèr nóme Corradìna, discendéva da ùna nòbil famìglia palermitàna potentìssima. Quésta gióvane si trovàva ùnica fìglia di Gualtièri d'Aréna, erède di tùtte le sùe ricchézze; Ruggièro, di lèi amànte, appartiène ad ùna famìglia dei Capèce, non méno nòbile nè méno facoltósa

délla famìglia d'Aréna, personàggi i più importànti di quésto romànzo.

Guglièlmo dei Porcelets, nòbile provenzàle, èra governatóre di Calatafìmi; uòmo integèrrimo, dotàto di tùtte le virtù, fu il sólo fra i francési che non si mostrò crudèle cóntro i siciliàni, ànzi l'ùnico che proteggésse i dùe amànti nélle insolènze e négli oltràggi che dovèttero soffrìre dàgli àltri signóri e potènti angioìni. — Guglièlmo avea ùn'ùnica fìglia, chiamàta Batìlde, la quàle si èra invaghìta d'ùn guerrièro francése, pèr nóme Guinìgi di Treilly. Batìlde divenùta amìca di Corradìna, e Guinìgi di Ruggièro pèr ùn càso fortùito che il lettóre troverà al princìpio di quésto raccónto, hànno ùna grànde azióne nei fàtti concernènti la fidanzàta Corradìna ed a cùi prestàrono gràndi soccórsi nélle lòtte ch'élla dovètte subìre per liberàrsi dàlle insìdie, dàlle persecuzióni e dàlle vìe di fàtto del fìglio del luogotenènte del re. Divèrsi fùrono i pretendènti di quésta gióvane fòrte e virtuósa, e tùtti si servìrono dei mèzzi più atròci per distórla dal sùo prìmo amóre per Ruggièro, ma tùtto riuscì inùtile.

Giovànni di Saint-Remy, giustizière reàle, féce rapìre la fidanzàta dal palàzzo d'Aréna per

mèzzo del sùo emissàrio Drengòtto, ónde favorìre il figlio del luogotenènte del re, e da quésto fàtto ne vénnero mìlle incidènti che fórmano ùna pàrte interessantìssima del romànzo. Ad ógni istànte il lettóre si tròva in mèzzo di avveniménti commovènti; la nòstra gióvane rincóntra i più fòrti perìcoli, al pùnto di pèrdere la fàma e la vìta; ma la lettrìce non si spavènti, al moménto in cui vediàmo la nòstra eroìna sùll'órlo del precipìzio, che sta per èsser sacrificàta per la sùa virtù férma e costànte, ùna màno potènte e quàsi sovrumàna la lìbera, quàndo méno ce l'aspettiàmo, dal perìcolo da cùi è minacciàta, e la vediàmo risórgere illèsa, trionfànte e vittoriósa. — Al moménto che in tùtta l'ìsola si tramàva cóntro la dominazióne angioìna, fùrono fàtti ùna quantità d'arrèsti e fra quésti si trovàrono Gualtièri d'Aréna pàdre di Corradìna ed il di léi fidanzàto Ruggièro; ma per buòna sòrte la giustìzia non riuscì a métter le màni addòsso al càpo di quélla insurrezióne, Giovànni da Pròcida, l'eròe di quél tèmpo. Fu allóra che il giustizière Saint-Remy si vàlse déll'infelìce posizióne délla gióvane fidanzàta per atterrìrla, minacciàndola di mèttere a mòrte sùo pàdre ed il sùo spòso Ruggièro, se non

avésse accettàto la màno di Gontràno, fìglio del luogotenènte reàle Eribèrto d'Orléans. Dópo tànte perplessità e còl consènso dei prigionièri, promìse Corradìna d'unìrsi, apparenteménte, àll'uòmo che detestàva, còlla speránza che nél-l'àtto suprèmo ùna màno misteriósa l'avrèbbe riscattàta dàlla schiavitù a cùi forzataménte si abbandonàva. Infàtti nel giórno solènne in cùi stàvasi per stipulàre il contràtto nuziàle nel palàzzo d'Aréna, al moménto che facévasi la lettùra di quél fòglio fatàle e che l'infelìce Corradìna tùtta tremànte prendéva la pénna per sottoscrìverlo, la pòrta délla sàla si spalancò e compàrve Guglièlmo dei Porcelets, seguìto da' suòi fìgli. Il vècchio signóre provenzàle, sènza badàre àgli astànti, córse ad afferràre la màno di Corradìna, prónta a firmàre, dicèndole: Cotésto contràtto non dève ricèvere la vòstra fìrma.

Si figùri il lettóre quàle scèna si passò in quélla sàla fra uòmini àlto locàti e di sómmo valóre, gli ùni dominatóri còlla fòrza brutàle e gli àltri difensóri délla virtù e délla giustìzia! L'autóre ci nàrra quélla scèna con maestrìa e singolàre talènto; l'altèrco di Guglièlmo dei Porcelets còl luogotenènte reàle è veraménte

sorprendènte. Ma al moménto che la lóro dìsputa sarèbbe divenùta ùna véra tragèdia, si udì il rintócco d'ùna campàna a martèllo, e quìndi tùtte le campàne che suonàvano a stórmo; i radunàti délla sàla rimàsero mùti ed in quél medésimo istànte Drengòtto, la spìa del giustizière, entrò improvvisaménte per dìre a Giovànni di Saint-Remy di pórsi in sàlvo, perchè il pòpolo lo cercàva per métterlo a mòrte. La rivòlta suscitàta in quél giórno dève attribuìrsi àll'oltràggio portàto da ùn soldàto francése ad ùna fanciùlla siciliàna, nel méntre che si avvicinàva àlla chièsa col sùo spòso per la cerimònia matrimoniàle; fu quéll'insùlto che mìse il pòpolo di Palèrmo in furóre cóntro i francési, e che lo féce menàr man bàssa su tùtti quélli che portàvano ùn nóme stranièro.

Quél memoràbile eccìdio èbbe princìpio néll'òra délla funzióne sàcra ed è perciò che quégli orrìbili fàtti ricevèttero nélle stòrie il nóme di *Vèspero siciliàno*. Dàlla stràge che ne seguì in quélla rivòlta, non restò sàlva che la famìglia dei Porcelets, cóme gènte pròba e dotàta d'ógni virtù, la quàle contribuì àlla salvézza di Corradìna. Il furóre del pòpolo li avrèbbe tùtti massacràti, se non fóssero stàti protètti da Gualtièri

d'Aréna, da Ruggièro e da Giovànni da Pròcida, l'agitatóre di tùtta la penìsola.

Terminàta la stràge dei francési che fìno a quél giórno avéano dominàto in Sicìlia, e pósta in sàlvo la famìglia dei Porcelets che se ne ritornàrono ad Arles, veniàmo nuovaménte àlla nòstra eroìna, la quàle dópo tànte vicènde la troviàmo ai piè déll'altàre nélla cattedràle di Palèrmo, per unìrsi in vìncolo indissolùbile col sùo fidanzàto Ruggièro. Una fólla, per dir così, di parènti e di amìci facéva coróna ai dùe spòsi per festeggiàre quél giórno solènne. Le sciagùre soffèrte dàlla fìglia di Gualtièri, vìttima délla tiràннide angioìna, l'eròica sùa virtù ed i perìcoli di vìta mìlle vòlte córsi dàlla fanciùlla èran già universalménte nòti a Palèrmo, e perciò tùtto il pòpolo córse in fólla àlla chièsa per festeggiàrla àll'uscìre dal tèmpio con applàusi e grìdi di giòia. Così vediàmo l'eroìna di quésto romànzo felìce e contènta, dópo tànte sciagùre, poichè ricevè quél prèmio che è dovùto àlle ànime fòrti e virtuóse.

Finirémo col dìre che il nòstro autóre si è distìnto in quést'òpera cóme àbile romanzière, poichè ha condótto il sùo raccónto con gran maestrìa; farémo sólo osservàre che quàsi tùtti

i personàggi del raccónto li crediàmo stòrici, ma i fàtti, i perìcoli in cùi si trovò la nòstra Fidanzàta hànno assài déll'ideàle, narràti còn grànde immaginazióne romàntica, ma non per quésto il romànzo è méno interessànte e pregévole.

ANGIOLA MARIA

STORIA DOMESTICA

DI

GIULIO CARCANO

Il Carcano ci espóne in quésto raccónto tùtte le vicènde a cùi l'uòmo è soggètto, volèndo trionfàre nei contràsti perigliósi délla vìta. I personàggi di quésto romànzo appartèngono in pàrte àlla nazióne inglése, ed àltri ad ùna famìglia lombàrda, dimoránte nei dintórni del làgo di Còmo. Lòrd Guglièlmo Leslie discendéva da ùna famìglia illùstre d'Inghiltèrra, che avéva préso ùna pàrte non indifferènte nélle vicènde polìtiche del sùo paése; quàndo per alcùni dissapóri avùti con sùo fìglio Arnòldo, lòrd Guglièlmo si risòlse di abbandonàre per quàlche tèmpo il paése natàle, ed insième còlle dùe fìglie Elìsa e Vittorìna, troviàmo la famìglia in-

glése in ùna vìlla che sórge sùlla rìva del làgo di Còmo.

Il gióvine Arnòldo, malgràdo la còllera di sùo pàdre ed il divèrbio che si èra passàto tra lóro, non sì diède per vìnto; vénne ànch'égli sùl continènte, prése a pigióne ùna càsa prèsso la vìlla, persuàso che il tèmpo sólo avrèbbe potùto calmàre lo sdégno del pàdre e ritornàre còn ésso lùi in perfètta pàce. Il figlio non si èra ingannàto; la mediazióne délle sorèlle ed àltri fàtti sopraggiùnti in famìglia, vàlsero a riméttere l'unióne tra pàdre e figlio, e così felìci godévano di quél cièlo e di quéll'àere salutàre che rènde lièto l'uòmo ànche nélle óre più triste délla vìta.

Un giórno Arnòldo, andàndo a dipòrto nélle colline circonvicìne, s'imbattè in ùn gióvane prète, con cùi si legò in ìntima amicìzia. Càrlo èra il nóme del vìce-curàto, il quàle vivéa allóra in ùna sùa casétta còn sùa màdre Caterìna e la sorèlla Angiola Marìa, l'eroìna di quésto raccónto. I dùe amìci s'incontràvano sovènte néi sentièri délla montàgna e là s'intrattenévano di còse sèrie ed istruttìve, manifestàndosi reciprocaménte i pròpri pensièri. Un giórno Don Càrlo invitò àlla sùa casétta il gióvine Arnòldo, ónde

facésse conoscènza con sùa màdre e la sorèlla Marìa. L'autóre ci descrìve l'arrìvo del gióvine néllą càsa délle dùe dònne, e cóme gli òcchi di Arnòldo e di Marìa s'incontràssero pièni di simpatìa e d'amóre, ma d'ùn amóre sublìme e pùro, cóme ce lo dimostreránno gli avveniménti di quésta stòria. L'idèa che Marìa fósse dégna di migliór sórte, la fidùcia di sollevàrla, di dàrle ùna nuòva vìta sedùsse Arnòldo, il quàle si abbandonò, fin da quél giórno, ad ùn amóre poètico, misterióso e tranquìllo; non èra in lùi àltro scòpo che di attiràrsi la simpatìa di quéll'ànima càndida e pùra.

Per ottenére ùn tàle effètto, Arnòldo pregò le di lùi sorèlle di fàre conoscènza còn Marìa, di tenérla càra cóme ùn'àltra lóro sorèlla; infàtti l'intrinsichézza fra le tre fanciùlle giùnse a tàl pùnto, che le signorìne inglési vòllero condùrla a Milàno durànte l'invèrno, ónde passàsse alcùni mési fra lóro. Ma qual fu la posizióne délla pòvera Marìa in mèzzo a quélla vìta di rumóre e di passatèmpi! Essa si trovò desolàta, fuòri délle sùe abitùdini e délla sùa vìta campèstre; il di lèi cuòre tròppo angustiàto sentìva di amàre fórse ànche tròppo, e la distànza di condizióne che trovàvasi tra lèi ed il sùo amànte, le facéva ribrézzo, èra insómma veraménte infelìce.

Quì accàddero mólti fàtti interessantìssimi che l'autóre ci nàrra con tùtte le particolarità, fra i quàli l'arrìvo di Don Càrlo, fratèllo di Marìa, accórso per condùr vìa la sùa càra sorèlla, poichè da ùna lèttera di lèi, fórse per ùn malintéso, la credéva ingannàta. Ne derivò allóra ùn altèrco terrìbile tra il vìce-curàto e lòrd Leslie, da cùi il lettóre conoscerà il caràttere di quéi dùe uòmini, bèn divèrso l'ùno dall'àltro, e pòi cóme la famìglia inglése lasciàsse immediataménte Milàno per ritornàre nélla supèrba Lóndra.

Lasciàmo adèsso la famìglia inglése nélla sùa pàtria e ritorniàmo àlla desolàta Marìa, la quàle condótta dal fratèllo in càsa d'ùna védova per nóme Giudìtta, accàdde ùna vòlta che D. Càrlo assentàtosi per alcùni giórni dall' abitazióne délla sorèlla, ricevètte élla ùna lèttera del fratèllo, in cùi le annunziàva èsser pròssimo il sùo ritórno; ma su quésto fàtto il romànzière nascónde ùn mistèro, poichè Caterìna e Marìa restàrono prìve per sèmpre del lóro amàto Don Càrlo. Il gióvine Arnòldo non èra felìce nélla sùa pàtria, sapéva quànto avésse amàto Marìa, e fedéle àlle sùe promésse ed ai suòi giuraménti, làscia ùn giórno improvvisaménte l'Inghiltèrra e, risolùto di soddisfàre il

cuòre e la sùa cosciènza, attravèrsa la Frància e la Svìzzera, e giùnto a Còmo córre frettolóso àlla casétta di Marìa. Se non che qual fu il sùo stupóre quàndo, giùnto colà, non tròva nélla casétta che la vècchia Màrta, sèrva délle dùe dònne! Sènte dàlla medésima che la màdre Catérina ed il vice-curàto èrano passàti al ripóso déi giùsti, e ch'éssa non avéa più notìzie délla gióvine Marìa. Arnòldo, trìste e dolènte di quànto gli fu narràto da Màrta, si pòrta a Milàno ónde scoprìre le tràcce délla sùa amàta; córre, intèrroga in ógni àngolo délla città, e dópo infinìte indàgini sènza nessùn risultàto, pensò ch'éssa fósse partìta per il sùo paése natìvo, prèsso il làgo di Còmo. Infàtti l'infelìce fanciùlla, dópo tànte vicènde, tànte peripezie e perìcoli innumerévoli per la sùa vita ed il sùo onóre, avéa risolùto di andàre a finìre i suòi giórni nélla pìccola casétta patèrna, poichè non le restàva che soffrìre e piàngere. Il gióvine inglése èra córso vèrso il làgo, prèsso l'antìca dimòra délla sùa càra Marìa, desolàto di non potérla rivedére e parlàrle ancóra ùna vòlta; dópo ùn lùngo attèndere ed infinìte ricèrche, ritròva finalménte Marìa, ma in quàle stàto! L'autóre ce ne fa ùna descrizióne esattìssima, presentàn-

doci ùn quàdro parlànte déi dùe infelìci amànti. Il màle délla pòvera Marìa fu lènto e penóso, e la condùsse più vòlte a quél pùnto tremèndo in cùi la sóla speràn za è nélle màni del Cièlo. La malattìa délla gióvane féce ràpidi progrèssi da non lasciàre alcùna speràn za di guarigióne; il gióvane Arnòldo persistéva nel sùo fìsso pensièro di fàrsela, a qualùnque còsto, sùa spòsa, quàndo col consènso di Marìa fu costrétto abbandonàre quéi luòghi, dovèndo córrere a Lóndra per abbracciàre ancóra ùna vòlta il pàdre morènte. Voléva égli mantenére le sùe promésse vèrso la sùa càra Marìa, ma il destìno avéa decretàto altriménti, non vòlle concèdere che quélle dùe creatùre nàta l'ùna per l'àltra vivéssero insième felìci.

Abbiàmo sólo accennàto i fàtti principàli di quésto raccónto, che Giùlio Carcano non mànca di sviluppàre còn àrte e maestrìa sorprendènte. Dirémo ancóra che Angiola Marìa, eroìna di quésto romànzo, ci vièn rappresentàta dall'autóre cóme ùna creatùra veraménte innocènte, pièna di sémplice virtù, e quìndi destinàta a tùtti i patiménti ed in particolàre a quélli del cuòre; ma però si ténne sèmpre fedéle al dovére, fósse ànche còl sacrifìzio di se stéssa,

persuàsa che la pàce e sicurézza déll'ànimo si pòssono raggiùngere soltànto néll'espiazióne e nélla giustìzia. L'egrègio e valènte scrittóre ci fa ùn véro ritràtto del tipo inglése nélla persóna di lòrd Leslie, tenàce sostenitóre déi privilègi e délle franchìgie délla sùa nòbil famìglia, unìti a quéll'orgóglio aristocràtico che i sevéri inglési sèppero mantenére in mèzzo àlle lóro cittadìne libertà. Ci móstra inóltre ùn caràttere non sènza prègio in Don Càrlo, fratèllo di Marìa, dotàto di sentiménti oltremòdo elevàti, la cùi fìne ci rèsta ùn mistèro. Il gióvine Arnòldo, figlio di lòrd Leslie, è il véro emblèma déll'onestà e délla fedeltà, uòmo frànco e leàle, il cùi amóre còlla nòstra eroìna fu rètto e pùro, dègno d'ùn gióvane che apprèzza la sùa fàma ed il sùo onóre.

Finirémo dùnque ripetèndo che Marìa fu ùna fanciùlla infelìce, perchè prìva d'esperiènza: creatùra débole, nàta sólo per amàre, per soffrìre e per piàngere; vittima, per dir così, del sùo dovére, conservò sèmpre nel cuòre la rassegnazióne e la féde. Sosténne còn fòrza e fermézza le lùnghe e doloróse pròve délla sventùra; restò sóla quaggiù, ma l'àngelo del Signóre vegliò sópra di lèi, poiché vòlle sacrificàr tùtto àlla virtù.

Quést'òpera, insómma, è ùn lìbro in cùi il Carcano ha versàto tùtto il sùo cuòre ; lo stìle è fàcile, naturàle e spontàneo, sènza mancàre di quélla sublimità che allètta e piàce ai cultóri del nòstro idiòma. Tùtti i personàggi son méssi in iscèna con gran maestrìa, con colóri vìvi e parlànti, capàci d'interessàr vivaménte il lettóre in tùtti gli avveniménti di quésto raccónto.

I PROMESSI SPOSI

DI

ALESSANDRO MANZONI

L'òpera déll'illùstre Manzóni è tròppo nòta àgli amànti di letteratùra, essèndo stàta tradótta quàsi in tùtte le lìngue; e quésto è il motivo per cùi tratterémo in succinto le matèrie che éssa contiène. Infàtti fin dal sùo nàscere la sùa fàma si diffùse in tùtte le nazióni, ed ognùno prése conoscènza di quél romànzo per mèzzo di traduzióni. Farémo sólo osservàre, in quésti cénni bibliogràfici, i fàtti e gli avveniménti più interessànti, cóme pùre i personàggi ch'èbbero ùn'azióne predominànte in quésto raccónto.

Il prìmo che èntra in iscèna è Don Abbóndio, all'incóntro déi dùe bràvi inviàti da Don Rodrìgo per inibìre al curàto di mandàre ad effètto il matrimònio che si dovéva contràrre tra Rènzo e Lucìa. L'arrìvo pòi di Don Abbóndio in sùa càsa e la curiosità di dònna Perpètua

per tògliere di bócca al padróne tùtto quànto gli èra accadùto, è còsa immensaménte divertévole. Non è méno interessànte il divèrbio che èbbe luògo tra Rènzo ed il curàto, il quàle trovò mille ammenìcoli per acquistàr tèmpo e non fàre il matrimònio al giórno convenùto; Perpètua disvéla quàsi il segréto, Rènzo va per le fùrie e di nascósto àlla sèrva aggredìsce D. Abbóndio, forzàndolo a palesàre il nóme del personàggio che gli ha inibìto di unìre in matrimònio i dùe spòsi. La nòtte che i proméssi spòsi si presèntano àlla càsa del pàrroco è ùn fàtto veraménte curióso, ùn intrèccio maestrevolménte combinàto. Introdótti àlla sùa presènza sènza ch'égli se ne accòrga, tèntano di fàrgli ùn matrimònio di sorprésa; in quéll'óra stéssa i bràvi di Don Rodrigo dànno l'assàlto àlla càsa di Lucìa per rapìrla al sùo spòso e condùrla àlla càsa del lóro padróne; le campàne suònano a stórmo e tùtta la popolazióne del paése si métte in mòto per conòscerne i fàtti. Quésti avveniménti son narràti dall'autóre còn ùna maestrìa sorprendénte; tùtte le più piccole particolarità, tùtti i personàggi ci stànno davànti cóme in ùn gràn quàdro ed il caràttere d'ógni individuo è descrìtto a pennèllo, specialménte quéllo di Don

Abbóndio pauróso e codàrdo, che trascùra il pròprio dovére per téma d'èsser préso di mìra dal potènte Don Rodrìgo.

Altra narrazióne interessantìssima è quélla che pàrla del pàdre Cristòforo; la sùa orìgine, la di lùi conversióne ed allorquàndo lo troviàmo nel castèllo di Don Rodrigo, âlla sùa presènza, che tènta di peroràre in favóre di Lucìa; che contràsto fra i dùe personàggi! L'ùno, dominàto dàlla potènza, dall'orgóglio e dàlla fórza brutàle, non sòffre e non accètta consìgli da nessùno; l'àltro tùtto umiltà, bontà e religióne, esòrta e scongiùra il rìcco orgoglióso e dèspota, a usàre giustìzia vèrso i poverèlli, vèrso ùna gióvane su cùi égli non potéva avére alcùn diritto, eccètto per la prepotènza e la fòrza! Cóme la natùra umàna ci vièn caratterizzàta sótto tùtte le fórme, in quéi dùe personàggi! Dópo vàrie vicènde i dùe spòsi sóno costrétti a spatriàre, consigliàti dal pàdre Cristòforo; Lucìa còn sùa màdre si rifùgiano in ùn convènto di mònache a Mónza, e Rènzo andàndo a Milàno si tròva in mèzzo àlla rivoluzióne, che sopraggiùnge a càusa délla carestìa. Don Rodrìgo è legàto in istrétta amicìzia còn ùn personàggio potentìssimo, che in quést' òpera si chiàma

l'*Innominàto*, e quésti per contentàre il sùo amìco fa rapìre per mèzzo de' suòi bràvi Lucìa dal convènto di Mónza, la fa trasportàre nel sùo castèllo, còll'intenzióne di fàrne padróne l'amìco Rodrìgo. Se non che giùnta la desolàta gióvane ai suòi pièdi, quést'uòmo, fino allóra insensìbile ed incapàce di qualùnque àtto di pietà, ne rèsta talménte colpìto e confùso, che non può risòlversi a consegnàr quélla vìttima innocènte ai capricci di Don Rodrìgo.

In quésto frattèmpo, il cardinàl Federìgo Borromèo, arcivéscovo di Milàno, trovàvasi in quéi dintórni in visita pastoràle e tùtta la popolazióne èra in fèsta. L'*Innominàto*, commòsso da tùtto quànto si presènta al sùo sguàrdo, si decide di cambiàre affàtto la sùa condótta, córre ai pièdi del Borromèo, si convèrte, spogliàndosi déll'uòmo vécchio e rivestèndo l'uòmo nuòvo, qual conviène a persóna d'onóre e dabbène, e quìndi per òrdine del cardinàle fa consegnàre Lucìa àlla di lèi màdre, óve troviàmo Don Abbóndio che mónta al castèllo dell'*Innominàto* per prèndere in conségna la gióvane e ricondùrla nélle bràccia matèrne.

Troverà il lettóre nélla narrazióne di quésti fàtti, délle pàgine in cùi l'autóre ha fàtto móstra

d'ùn gràn talènto, per le particolarità interessànti che le rivèstono e per la conoscènza del cuòre umàno in tùtte le sùe pàrti. Dópo vàri avveniménti accadùti in quéi tèmpi, troviàmo in quést'òpera la descrizióne délla famósa pèste che in quéll'època devastò il contàdo di Milàno, la stràge che féce su quélla popolazióne, decimàta dàlla fàme e dal contàgio. Fra le mólte vìttime che dovèttero soccómbere tròvansi dùe déi nòstri personàggi, Don Rodrìgo ed il pàdre Cristòforo, il quàle assistèndo i moribóndi nel Lazzarétto perì vìttima del pròprio dovére. Lucìa, présa dal contàgio, sortì dópo quàlche tèmpo dal Lazzarétto totalménte guarìta, per èsser résa a Rènzo sùo promésso spòso, il quàle ansióso délle di lèi nuòve avéa percórso di àlto in bàsso tùtto il Lazzarétto, in mèzzo ai moribóndi, per trovàre ùna quàlche tràccia délla sùa fedèle spòsa. Vediàmo in fìne i nòstri proméssi spòsi, dópo tànte peripezìe, pienaménte felìci, godéndo ùna pàce perfètta in mèzzo ai lóro bìmbi ed àlla vècchia Agnèse.

Finirémo còl dìre che quésto romànzo stòrico è dégno di trovàrsi in màno d'ógni persóna, sènza eccettuàre la gioventù, poichè le sùe pàgine contèngono tùtto ciò che può interessàre

ed istruìre il lettóre, narràndoci minutaménte la stòria milanése del sècolo XVII nel sùo véro aspètto, ed in cùi l'autóre ci presènta i fàtti principàli in fórma di romànzo, cóme pùre i costùmi dei pòpoli di quél tèmpo. L'illùstre Manzóni oltrepàssa nel sùo romànzo ógni àltro scrittóre nel dipìngere il caràttere de' suòi personàggi che ha méssi in iscèna, ciascùn déi quàli vìve dinànzi a nói cóme ùn'antìca conoscènza che più non si diméntica, tànto sóno véri e parlànti i ritràtti còi quàli ci métte a contàtto.

I *Promèssi Spòsi* dùnque, òpera veraménte sublìme, è ùn lìbro che dev'èssere lètto da tùtti, poichè il sùo stìle è sémplice ed in pàri tèmpo sublìme per l'originalità che vi attìra ed incànta. Chiùnque però àbbia ùn'idèa del nòstro idióma, lègga il romànzo del Manzóni nel sùo originàle; ne apprezzerà, siàmo cérti, tùtte le bellézze e ne proverà tùtto l'incànto che prodùce quélla lettùra.

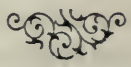

RACCONTI DI UNA DONNA

Se qualcùno si credésse in dovére di giudicàre l'òpera dal tìtolo che pòrta, s'ingannerèbbe a partìto. Poichè non créda il lettóre che quésti raccónti sìeno lettùre vàne e frìvole, prìve affàtto d'interèsse. Quésto lìbro, sebbène non ci nàrri fàtti stòrici o tràgici, racchiùde però avveniménti pièni di dolcézze e di affètti, d'amóre del bène, di santità di propósiti e di squisìti sènsi del bèllo.

Apèrto il volùme, si vorrèbbe giùngere rapidaménte alla fìne per gustàre tùtte quélle bellézze che contiène, ed in pàri tèmpo si sènte ùn desìo che ci spìnge a bramàre che le sùe pàgine non finìscano mài, tànto è il traspòrto e la giòia che pròva il cuòre in quélle lettùre. Una vòlta finìta l'ùltima pàgina, vi sémbra staccàrvi da ùn véro e buòn amìco, che còn ùn linguàggio vivàce, elegànte ed affettuóso vi àbbia dipìnto bellìssime scène di paése, rappresentàto simpàtici vólti di persóne che vi rèstano imprèssi e destàto in cuòre vàri e dolcìssimi sentiménti.

Sóno, è véro, raccónti sémplici, sènza nessùn intréccio romàntico, non vi si tròvano passióni stràne ed esageràte: sóno scène, per lo più, campagnuòle, è la vìta quàl dèbbe èssere. Sóno mèste ricordànze, dolóri intèrni, tranquìlli e profóndi, che strùggono sènza abbreviàre l'esistènza, ma che fànno benedìre la pàce ùltima, quél sónno suprèmo da cùi svegliàti ci troviàmo in ùna lùce celèste, che ci rènde felìci per sèmpre. La fantasia del lettóre rèsta talménte colpìta da quésti raccónti, che si giùnge àlla fìne del volùme sènz'accòrgersene, col rammàrico di dovére abbandonàre ùna lettùra tànto piacévole.

L'òpera di Rosalìa Piàtti, lo diciàmo francaménte, è ùno di quéi lìbri che si rilèggono sèmpre con profìtto ed incóntrano il gènio ànche délla gioventù. Si tròva in ésso la magìa del sùo sémplice stìle, la bellézza délle descrizióni, la verità dei caràtteri che dipinge e délle scène che póne sótt'òcchio al lettóre, di modo che chiùnque àbbia ànima e sentiménti alquànto elevàti, non può a méno d'èsser rapìto ed incantàto da quélla lettùra.

L'EDUCAZIONE DEL CUORE

DELLA

SIGNORA ELLIS

Opera tradótta dall'inglése.

L'erudizióne délla signóra Ellis e la sùa vìta consacràta all'educazióne, le fécero vedére e toccàr còn màno tùtti gli ostàcoli che incóntra la gioventù per giùngere a quéllo scòpo che si è prefìsso, cioè a quéll'elevatézza di stùdi che fórmano il benèssere déll'uòmo cólto. — Conóbbe éssa che il più gran difètto ch'esìste nélle scuòle tànto pùbbliche che privàte, consìste nélla mancànza d'educàre il cuòre déi gióvani ed in particolàre délle fanciùlle che dovrànno ùn tèmpo avére ùna grànde influènza sùlle generazióni. Fu per quésto che la signóra Ellis si risòlse di dàre àlla lùce ùn librétto che tràtta

déll' educazióne délla gioventù ed in ispeciàl mòdo di quélla del cuòre.

L'autóre sostiène in quést'òpera che l'educazióne essèndo ùna preparazióne àlla vìta, fa d'uòpo ch'éssa àbbia princìpio dàlle dònne, ossìa dàlle màdri, che sóno l'educatrìci déi lóro fanciùlli; fin dai prìmi ànni sóno ésse che fórmano il lóro caràttere moràle, che agìsce pòi sùl córso di tùtta la vìta. Insìste éssa perchè le bìmbe, e quìndi le gióvani, ricévano ùna educazióne non superficiàle, ma più profónda, più complèta, partèndo da quéi princìpii sàni che fórmano il lóro cuòre, per condùrle pòi a quélli stùdi sòlidi che svilùppano la lóro intelligènza e le rèndono ùtili àlla società.

Consideràndo la dònna cóme educatrìce, la signóra Ellis tràtta la questióne sótto divèrsi aspètti, basàndosi sèmpre sùi sentiménti e sùlle qualità che provèngono dal cuòre. Dìce élla che per dedicàrsi all'educazióne délla gioventù, ed in particolàre déi fanciùlli e fanciùlle, non bàsta èsser dotàti d'istruzióne e d'intelligènza, fa d'uòpo pùre che la persóna la quàle s'ingerìsce déll'istruzióne possègga i requisìti necessàri ad occupàre ùn pósto di tàle importànza, vàle a dìre che il sùo caràttere, il sùo cuóre sìeno por-

tàti al benèssere déll'infànzia, che sìa dominàta dàlla passióne d'istruìre il fanciùllo còn amóre e còn ùn traspòrto veraménte filantròpico. All'educazióne délle bìmbe in particolàre sarà sèmpre più idònea la dònna, poichè éssa ha ùn'influènza preponderànte sùll'ànimo infantìle, commésso àlle sùe cùre, ed agìsce mòlto mèglio quàndo il sùo incàrico richiéde l'impiègo del cuòre unìto a quéllo délla ménte.

L'educazióne consideràta cóme ùna buòna preparazióne àlla vìta è il più nòbile scòpo a cùi pòssa dedicàrsi l'ingègno umàno; per quésto è necessàrio non sólo coltivàre l'intellètto còn arricchìrlo di cognizióni, ma cercàre di miglioràre i sentiménti, i concétti, le idèe, in mòdo da elevàre il caràttere umàno a livèllo d'ùn'esistènza più pùra e più felìce, cioè preparàrsi a sostenére con onestà, fermézza e buòna volontà l'esigènze délla nòstra condizióne sociàle.

L'autóre svilùppa còn ragióni evidènti il bisógno che incómbe agli educatóri ed educatrìci d'infóndere nel cuòre déi giòvani la buòna féde, quélla fidùcia recìproca che fórma la fratellànza fra gli uòmini, che li rènde onèsti e leàli, e ciò è il fondaménto del buòn cittadìno. — Ci pàrla

quìndi déi buòni prìncìpii che i bìmbi dèbbono ricévere dàlle lóro màdri, i quàli consìstono nel buòn esèmpio ch'ésse dèbbono dàre ai lóro figli còi mòdi, còlle azióni e còlle paròle, basàti sèmpre nélla religióne, nélla virtù e nélla giustìzia, e che non dovrànno imprìmere nel lóro cuòre che nozióni e precètti moràli, ónde ùn giórno pòssano èssere la lóro guìda nélla vìta sociàle. La buòna e véra educazióne dève principiàre néi bambìni dai lóro genitóri, dìce la signóra Ellis, poichè quésta gràn d'òpera di educàre il cuòre e di dàre ai suòi affètti ed ai suòi impùlsi il lóro giùsto valóre nélla formazióne del caràttere, si dève cominciàre di buòn'óra, e nélla pròpria famìglia, per continuàrsi pòi nélle scuòle che saràno più omogènee all'educazióne complèta déi lóro figli. E quì tràtta lungaménte la maniéra di educàre la ménte ed il cuòre, dùe pàrti déll'uòmo importantìssime, la coltùra di ambedùe essèndo còsa essenziàle àlla formazióne del caràttere umàno.

La verità e la giustìzia dèbbono èssere la bàse déll'educazióne déi giòvani, ci fa osservàre còn giùste ragióni l'autóre; si cérca attualménte d'istruìre la gioventù in tùtto ciò che spètta àlla prosperità délla vìta materiàle, purchè il gió-

vane giùnga a quél pósto che l'ambizióne dé' suòi genitóri desìdera; non si bàda però se le sùe fórze moràli sóno bastànti a sostenére quélla càrica che gli ha meritàto il talènto e l'ingégno. Spésse vòlte accàde che la nòstra prosperità materiàle òffre tròppa facilità all'ingànno e al delìtto, e sènza ùn'educazióne basàta sùlla verità e la giustìzia le più flòride posizióni cròllano al moménto in cùi nessùno lo créde. Néi tèmpi che córrono, abbiàmo bisógno di maggiór fòrza moràle, di maggióre integrità e fermézza néi princìpii del véro e déll'onèsto, per resìstere cóntro le tentazióni da cùi i gióvani sóno continuaménte circondàti. È per quésto che l'educazióne del cuòre dovrèbbe tenérsi in maggiór cónto, ed inculcàre ai giovanétti la verità e la giustìzia cóme fondaménto déi lóro stùdi; tàli princìpii sóno inseparàbili l'ùno dall'àltro, poichè la verità è lo spìrito délla giustìzia e la giustìzia è la verità méssa in azióne; per conseguènza dèbbono camminàre perfettaménte d'accòrdo in tùtte le azióni umàne. Si dovrèbbe pùre dettàre ai giòvani l'osservànza ed il rispètto alle léggi, non che l'idèa ed il pénsièro di avér cùra déll'òrdine, in tùtto quànto spètta ai suòi affàri, tànto pùbblici che privàti.

La signóra Ellis nel dàre àlla lùce quést'òpera ha intéso rivòlgersi particolarménte àlle màdri, le quàli dèbbono formàre l'educazióne del cuòre déi lóro bìmbi, àllo stésso tèmpo che si òccupano déll'educazióne délla ménte; bisognerèbbe che riflettéssero dovérsi tenére in eguàl cónto i desidèri, le affezióni e gl'impùlsi délla gioventù, cóme le sùe facoltà intellettuàli. Vorrèmmo che la màdre di famìglia studiàsse accurataménte il caràttere de' suòi bambìni, e conosciùto che àbbia le lóro propensióni ed i lóro difètti, procùri trovàrne i rimèdi, investigàndo i segrèti del cuòre. La più gràn cùra délla màdre sìa dùnque quélla déll'educazióne del cuóre de' suòi figli; è da quésta che dipènde la felicità délla sùa famìglia, éssa sóla ha la facoltà di potér dirìgere le lóro tendènze e corrèggerle, quàndo non sóno confórmi ai suòi desidèrii. Quélle màdri che, per la lóro posizione sociale, non pòssono occupàrsi tròppo déll'educazióne de' lóro bambìni, scèlgano alméno persóne idònee a tàle scòpo, di cùi i lóro sentiménti ed i lóro princìpii sìeno basàti sùlla virtù e sùlla moràle, ónde pòssano infóndere néi cuòri innocènti de' lóro figli quélle màssime che sèrvono ad educàre il cuòre e la ménte, nélla vìa del bène e

déll'onóre. Ciò, secóndo nói, è il mòdo d'insegnàre la véra sciènza délla vita.

Quést'òpera dùnque dovrèbbe lèggersi e studiàrsi da tùtte le màdri e dàlle persóne che si dèdicano all'istruzióne délla gioventù.

OPERE VARIE

DI

GIOVANNI RUFFINI

Tradótte dall'inglése.

LORENZO BENONI

OSSIA

SCENE DELLA VITA D'UN ITALIANO

Il cèlebre Ruffìni nel *Lorènzo Benóni*, ossìa *Scène dèlla vìta d'ùn italiàno*, ci descrìve a pennèllo il caràttere e l'ìndole dégl'italiàni in tùtte le lóro azióni, sìa in amóre od in polìtica, nélla vita pùbblica o privàta; le lóro passióni sóno predominànti, sòlide e profónde, capàci di far sacrificàre la fortùna ed ànche la vita, purchè si pòssa ottenére l'intènto che ciascùno si è prefìsso. Lorènzo Benóni è il véro modèllo, tìpo genuìno del gióvine italiàno che in tùtta la pienézza di vita ha bisógno d'agìre, di fàre strèpito, di far parlàre di sè. Infàtti l'autóre ci presènta il nòstro eròe nélla sùa fanciullézza, quàndo

trovàvasi da ùno zìo a Tàggia, nélla rivièra di Gènova, e là, dópo tànte scappatèlle, lo vediàmo giùngere improvvisaménte a Gènova, prèsso de' suòi genitóri. Sùo pàdre, avvocàto di mólto mèrito, conóbbe bèn prèsto l'indole di Lorènzo ed immediataménte lo rinchiùse nel Collègio di Gènova. Divenùto alùnno del Collègio Reàle, i prìmi ànni ve li passò sènza alcùn frùtto; négli ùltimi pòi, Lorènzo féce móstra di sè e di tùtti i suòi talènti còn ùn succèsso sorprendènte, superióre di gran lùnga àgli àltri alùnni. Il Ruffìni ci descrìve minutaménte a quàl gràdo d'istruzióne si trovàsse il Reàl Collègio dirètto allóra dai Pàdri Somàschi; quàli e quànte peripezìe v'incontrò il nòstro Lorènzo per il sùo caràttere altièro e non tròppo subordinàto ai regolaménti, e ciò a motivo di quàlche preferènza che in quél tèmpo si suoléva usàre vèrso gli alùnni d'àlto lignàggio, malgràdo l'inferiorità di talènti. Tùtti quésti fàtti són raccontàti còn minutézza, intercalàti da mòlti anèddoti interessantìssimi, uniti àlla stòria di quél tèmpo.

Terminàti gli stùdi di collègio, il nòstro eròe entrò all' Università ónde perfezionàrsi néllo stùdio délle léggi, avèndo prescélto, in fàccia a sùo pàdre, la carrièra d'avvocàto. Gli Stàti

Sàrdi èran governàti allóra da S. M. il re Càrlo Felice e le lóro léggi colpìvano rigorosaménte le società segréte fin dal 1821; le autorità locàli sorvegliàvano in particolàre le Università, i cùi studènti fùrono e saràno sèmpre i prìmi a levàre il grìdo di libertà. Il nòstro Benóni si éra fàtto amìco di divèrsi giòvani studènti più istruìti, tra i quàli ùn cèrto Fantàsio, giòvane coltissimo, versàto in tùtte le sciènze; quésti inseparàbili amìci studiàvano nòtte e giórno insième le òpere scientifiche e quélle in cùi si trovàva il nóme d'Itàlia. Dàlla letteratùra ne sórse l'amóre délle rifórme innovatrìci, ed ècco Lorènzo còlla sùa ménte infuocàta trasportàto in mèzzo àlle passióni rivoluzionàrie, e quìndi ascrìtto àlla sètta déi Carbonàri; si trovò per quésto in mólti dispiacévoli incóntri, recàndo sómmi disgùsti a' suòi genitóri ed a tùtta la famiglia.

Infàtti la rivoluzióne francése del 1830 risvegliò la società déi Carbonàri in Itàlia e tùtta la gioventù si mìse all'òpera, sollevàndo vàrie popolazióni; ma la polizìa scopèrtone il bàndolo féce divèrsi arrèsti, fra i quàli si trovò Fantàsio, l'amìco di Benóni. Quésti fàtti són rivestìti di moltìssime circostànze concernènti la polìtica, in cùi il nòstro eròe èra sèmpre in azióne, ed in pàri tèmpo

sóno abbelliti da descrizióni divertévoli e piène d'interèsse per la stòria che spétta a quéll'època. È còsa sorprendènte il vedére quésto gióvane all'òpera, per liberàre di prigióne il sùo amìco Fantàsio; per fortùna dópo alcùni mèsi di reclusióne, le condànne si limitàrono all'esìlio déi delinquènti, e Fantàsio, sfrattàto d'Itàlia, si stabilì a Marsìglia.

Che dirémo pòi déll'amóre che Lorènzo provò per la marchésa d'Anfo détta Lilla? — Quésta dònna d'ùna ràra bellézza l'affascinò oltremódo, ma al pùnto di rèndersi sùo schiàvo cèrto che no; la di lùi fierézza unìta all'onóre che dève conservàre l'uòmo in sìmili congettùre, lo conservò sàldo e férmo di frónte àlla sùa amànte. Il sùo amóre però per Lilla fu, per dir così, poètico, pièno di mille incidènti, e quìndi finì per divenir drammàtico, avèndo per quàlche ragióne abbandonàta quélla dònna per sèmpre.

Nel 1833, quàsi tùtta l'Itàlia tentò di sollevàrsi cóntro i rispettivi sovràni, e tàli sommòsse venìvano condótte dàlle società segréte. Se non che, al moménto d'ùno scòppio generàle, le autorità civìli e militàri, unite àlla polizia d'ógni rispettiva città, ne scopèrsero le fila ed in pòchi giórni ne arrestàrono i principàli càpi; a Gè-

nova in particolàre, tùtti i Carbonàri délla nuòva società vénnero imprigionàti e custodìti còl màssìmo rigóre. Lorènzo cóme Carbonàro fu préso di mìra dal govèrno; il sùo fratèllo Césare èra già stàto pósto in segréte, quàndo ùna séra sopraggiùnsero dùe carabinièri ed ùn agènte di polizìa per arrestàrlo; felicéménte ùn erróre di nóme lo salvò per quélla nòtte. Fu giocofòrza allóra pensàre a méttersi in sàlvo còlla fùga, e separàrsi da' suòi parènti ed in particolàre dàlla màdre; bisógna lèggere quéi fàtti, quàndo la màdre è costrétta di abbandonàre il fìglio per sèmpre, ónde scampàrlo dàlla mòrte! Che fermézza, che coràggio in quélla dònna! Che rassegnazióne nélle màni délla Provvidènza, sebbène si trovàsse per la secónda vòlta in sìmili tortùre! Il giórno délla fùga fu dùnque stabilito, per sottràrsi dàlle màni délla fòrza; tùtto fu combinàto còl capitàno d'ùn palischérmo, il quàle dovéa trasportàrlo, sènza dar ómbra di sospètto, àlla còsta di Frància. La descrizióne di quélla fùga, fàttaci dal cèlebre Ruffìni, è veraménte incantévole, narràta còn tùtti gl'incidènti e tùtte l'emozióni da cùi è opprèsso il fuggitivo; ognùno può figuràrsi quàl sia la costernazióne, il cordòglio di chi làscia

per sèmpre i suòi càri e la pàtria! La narrazióne è veraménte meravigliósa, pièna di fàtti spaventévoli e di contràsti che naturalménte accàdono in sìmili congettùre. Il vestiàrio da marinàro lo salvò dàlle ricérche délla polizìa, nel sortìre dal pòrto di Gènova; ma quànte peripezìe e terróri, quànti perìcoli e quànte angùstie moràli non dovè soffrìre il fuggitìvo prìma di giùngere àlla còsta di Frància! Finalménte per ùn malintéso vénne sbarcàto da' suòi accompagnatóri di notte tèmpo prèsso del Vàro, e là dovètte valicàre il fiùme a nuòto, mettèndo mille vòlte a rischio la vìta, e quìndi dópo vàrie vicènde il cièlo lo trasportò a Marsìglia, nélle bràccia dél'amìco Fantàsio.

Il *Lorènzo Benóni*, di Giovànni Ruffìni, è ùn càpo d'òpera; sebbène sìa ùna versióne dall'originàle inglése, il sùo stìle, d'ùna purézza di lìngua singolàre, è spontàneo e piacévole al lettóre. Il contenùto pòi è istruttìvo e interessantìssimo, poichè tràtta di avveniménti stòrici, dégni d'èsser conosciùti da chi pàssa il tèmpo a lèggere e meditàre gli scrìtti che tràttano di còse sèrie e letteràrie, spettànti àlla nòstra penìsola.

IL DOTTOR ANTONIO

(DELLO STESSO AUTORE)

—

Sarèbbe affàtto inùtile parlàre a lùngo d'un'òpera tànto conosciùta dai letteràti, essèndo stàta tradótta in moltìssime lìngue. Pùr nonostànte dirémo che dovèndo lèggere ùna traduzióne di ùn lìbro sì decantàto, ci sémbra più ragionévole lèggerla in lìngua italiàna, poichè trattàndosi d'ùn'òpera pubblicàta da ùn italiàno, sebbène l'originàle sìa in inglése, i suòi concètti, le fràsi, i periodi ed il mòdo di dire hànno ùna cèrta analogìa còl nòstro idiòma, da créderne il prìmo gètto, il véro originàle, per dir così, del nòstro cèlebre Ruffìni. Che dirémo pòi déi prègi di quésto lìbro? L'autóre ci ha descrìtto déi fàtti interessantìssimi ed oltremòdo dilettévoli per ógni clàsse di persóne, tànto la stòria sedùce ed incànta. Il dottór Antònio figùra in quésto raccónto cóme il prìmo personàggio del romànzo, poichè lo troviàmo in iscèna dal prin-

cìpio àlla fìne déll'òpera. Oriùndo di Sicìlia, si vìde forzàto, per affàri polìtici, a spatriàre, e quìndi si rifùgiò in ùn pìccolo paése délla Ligùria, óve vivéa ritiràto dal móndo in qualità di mèdico condótto del comùne di Bordighièra. Il càso vòlle che ùna famìglia inglése, venèndo da Róma àlla vòlta di Frància, fósse vìttima d'ùno stràno accidènte in quélle pàrti, da forzàrla a ricórrere ad ùn mèdico ónde prestàsse i soccórsi déll'àrte àlla gióvine Lucy, fìglia di sir John Davènne. Fu in quélla circostànza che il dottór Antònio, introdótto nélla famìglia inglése, conóbbe intimaménte Lucy, e quìndi i dùe gióvani s'invaghìrono l'ùno déll'àltro d'ùna manièra affàtto singolàre.

Il Ruffìni c'introdùce néll'osterìa del Mattóne óve trovànsi i nòstri inglési, e quìndi ci nàrra tùtti gl'incidènti avvenùti duràntе la malattìa di Lucy, le cùre affettuóse che le pròdigò Antònio e tùtte le distrazióni arrecàtele per rènderle quél soggiórno piacévole. — Si vedrà nel raccónto cóme l'amóre di quéi dùe gióvani fu sublìme e poètico; duràntе la convalescènza délla fanciùlla accàddero mille còse curiosìssime, fàtti pièni d'interèsse narràti còn ùna maestrìa singolàre. — Nélla lóro gita al San-

tuàrio di Lampedùsa, l'autóre ci fa délle narrazióni stòriche concernènti quéi luòghi; ci descrìve alcùni fattarèlli amorósi déi dùe eròi, ma sèmpre velàti àgli òcchi di tùtti, comprési sólo da quéi dùe cuòri, dirèi quàsi innocènti. Pòveri gióvani, quànto èran felìci in prèda ad un amóre pièno di dolcézze, di poesìa e d'incànto, che per tròppa delicatézza non osàrono mai scambievolménte palesàrsi! — Il cólpo fatàle péi dùe amànti fu l'arrìvo d'Aubrey, fratèllo di Lucy, all'osteria del Mattóne; il gióvane inglése e l'italiàno si trovàrono, al prìmo incóntro, antipàtici tra lóro. Aubrey cercò a prìma giùnta di penetràre nel cuòre délla sorèlla, ónde scoprìrne i più recònditi segréti e fàrle confessàr l'amóre pel sùo amìco Antònio. Ma quéllo che tóccaci e che interèssa sommaménte il lettóre, è il giórno délla partènza da quélla casétta per l'Inghiltèrra. Aubrey che avéva osservàto le occhiàte, spiàto le mosse ed i sospiri délla sorèlla, non l'abbandonò neppùre un istànte. Quàl fu lo stràzio délla fanciùlla, costrétta di lasciàre quéi luòghi óve avéva godùto tànti moménti felìci, dóve avéva affezionàto mille còse e tànte persóne che fórse pensàva non rivedére mài più! Lucy si sarèbbe stimàta quàsi felice se avesse potùto dàre alméno

ùn sublime addìo al dottór Antònio a quàttr'òcchi, ringraziàrlo di tùtte le cùre che le avéva prodigàte, dimostràrgli tùtta l'affezióne che provàva per lùi; ma tùtto le fu intercettàto dàlla presènza del fratèllo, di modo che i dùe amànti dovèttero lasciàrsi sènza scambiàrsi ùna paròla consolànte, nè fàrsi ùn cénno che désse lóro ùna quàlche speràn za d'ùn avvenìre miglióre! Le pàgine che tràttano del distàcco di quéi dùe cuòri inseparàbili sóno scritte d'ùna manièra incantévole, si tròvano piène di emozióni, di poesìa e di affètti, dégne délla pénna del cèlebre Ruffìni.

Abbiàmo vedùto dùnque che i cuòri déi dùe amànti s'intésero fin dal princìpio del lóro incóntro, ma la paròla « amóre » non fu da éssi pronunziàta se non al pùnto di separàrsi per non mài più rivedérsi; quàndo già tuonàva il cannóne e che il dottór Antònio, penetràto del sùo dovére per la salvézza del pròprio paése, abbandóna la di lùi amànte fedéle, per córrere àlle barricàte in soccórso délla pàtria. Il gràn mèrito di quésto scritto sta néll'avér mésso in iscèna un patriòta sènza declamazióni; a nessùno fa móstra dei suòi sentiménti patriòttici, fuorchè àlla sùa fìda inglése; ed infàtti venùto il mo-

ménto, diméntica ànche l'affètto per lèi, àma sópra ógni còsa l'Itàlia, fìno a cimentàre la pròpria vìta per rènderla lìbera e felìce. Altro caràttere pàri a quéllo d'Antònio è il caràttere di Lucy, la quàle troviàmo fanciùlla in Itàlia, la vediàmo pòi dònna a Lóndra; quìndi, stànca délla società in cùi, sùo malgràdo, è vissùta, tròva éssa ógni delìzia nélla quiète del paesétto lìgure, pièna sèmpre d'ammirazióne per il gràn caràttere déll'italiàno. Delicàta dapprìma néi suòi affètti, pieghévole néi suòi propòsiti, si véde òtto ànni dópo, divenùta dònna, malcóncia dai dolóri fìsici e moràli, védova sènza fìgli e lìbera di sè, ricordàre religiosaménte l'antìco affètto, partìre da Lóndra, ritornàre in Itàlia àlla Bordighièra e quìndi córrere a Nàpoli, in tràccia del sùo fìdo dottór Antònio. Lucy è ùn tìpo di ràzza nòrdica, férma néi suòi propòsiti e nélle sùe risoluzióni; è ùna dònna che metterà in azióne tùtto quànto le perméttono i mèzzi umàni per salvàre l'uòmo amàto, e non potèndovi riuscire, ne muòre di dolóre.

Che diremo del caràttere di sir John Davenne, pàdre di Lucy? La sùa ìndole è pièna d'energìa, possiède ùn'àlta idèa di sè, délla pròpria famìglia e del sùo paése; disprézza tùtto quànto non

è inglése, ma per la sùa càra fìglia, per la di lèi salùte si pièga e condiscénde a tùtto, diméntica Lóndra e Parìgi, ammìra il nòstro cièlo, il màre e le spiàggie d'Itàlia.

Finirémo còl dìre che quést'òpera, ossìa romànzo, è ùn véro portènto; le descrizióni che contiène sóno immaginàte còn órdine e precisióne, piène di particolarità divertévoli e seducènti. In quésto raccónto il nòstro Ruffìni, óltre avérci mostràto tànti luòghi amèni e narràto còn ùno stìle forbito tùtti gl'intrècci d'ùn romànzo, cóme pùre fàtti stòrici importantìssimi, ci ha volùto dipìngere, a guisa d'ùn cèlebre artìsta, il tìpo ed il caràttere d'ùn inglése di frónte a quéllo d'ùn italiàno. Non si può negàre che vi è riuscìto a meravìglia per soddisfàre, o per dir mèglio, incantàre i lettóri del sùo raccónto.

CARLINO

(DELLO STESSO AUTORE)

—

Il signór Ruffìni, quàndo si propóse di scrìvere il lìbro che pòrta per tìtolo *Carlìno*, fu, cèrto, sùa intenzióne pórci sótt'òcchio la natùra umàna, còn tùtte le sùe infermità e misèrie, cóme pùre còn tùtte le sùe buòne qualità moràli. Ci dimóstra infàtti in quésto raccónto cóme dùe èsseri, di caràtteri essenzialménte oppósti fra lóro, abbiàn finìto per convìvere insième in perfètta armonìa da véri amìci, o per dir mèglio, in ùna intimità tàle da créderli dùe fratèlli inseparàbili. Ci nàrra dùnque l'autóre cóme il baróne Gastóne di Kerdiat, discendènte da ùna délle più antìche e facoltóse famìglie délla Vandéa, fósse ùno di quégli èsseri in cùi l'orgóglio è ùna malattìa, di mòdo che ógni indivìduo non àppartenènte al sùo ràngo non lo giudicàva dégno di riguàrdi e non gli accordàva neppùre il dirìtto di salutàrlo. Ai tèmpi délla prìma Re-

pùbblica francése, la maggiór pàrte dégli antenàti del baróne èrano periti sùl patibolo, o combattèndo cóntro la ciùrma rivoluzionària; il castèllo déi suòi pàdri èra stàto ràso dàlle fondaménta ed i suòi villàggi divoràti dal fuòco. Agli òcchi di quésto gentiluòmo indignàto e réso oltremòdo irascìbile dall'infortùnio, i sèrvi, comùnque fóssero, non li consideràva cóme uòmini, ma piuttòsto vedéva in éssi délle màcchine ùtili che si pìgliano a nòlo, e dal moménto che égli pagàva lóro il convenùto, si trovàva perfettaménte in règola, e non permettéva lóro d'indirizzàrgli neppùre la paròla sènza che fóssero da lùi interrogàti.

Il signór di Kerdiat avéa appartenùto all'esèrcito dal 1830 al 1848, ed i suòi sèrvi essèndo soldàti avvezzàti ad ùna sevéra disciplìna, il sùo sistèma di trattàrli cóme sémplici còse èra riuscìto àlla perfezióne. Non così però potè conseguìre il sùo scòpo, allorchè nel 1848 dètte le sùe dimissióni per ritornàre àlla vìta privàta, sacrificàndo ùna brillànte carrièra a ciò ch'égli consideràva ùn dovére vèrso il sùo nóme, la sùa féde politica ed il sùo sovràno. Il sùo sistèma però vèrso il servitoràme non vi èra mèzzo di métterlo in pràtica ed èra forzàto a cambiàr

sèrvo quàsi ógni mése. Un giórno trovàndosi il baróne a Chambéry all'albèrgo d'Euròpa, nél-l'ànno 1853, s'imbattè in ùn gióvine svèlto ed intelligènte che attirò la sùa attenzióne; si chiamàva quésti Carlìno ed èra il véro tìpo del sèrvo fedéle e zelànte vèrso il sùo padróne; consideràva égli il pósto di servitóre cóme il più distìnto ed il più onorìfico d'ógni àltro, tànt'èra la passióne còn cùi l'esercitàva. Il nòstro autóre ci nàrra cóme Carlìno, entràto al servìzio del baróne che dimoràva in Parìgi, si fóssero incontràti dùe caràtteri affàtto oppósti, e che dópo divèrsi curiósi incidènti, pièni d'interèsse, lo zèlo esageràto del sèrvo Carlìno costringésse il padróne a dàrgli congèdo àlla fìne d'ùn mése.

Il nòstro baróne èra nàto còlla passióne déi cavàlli ed ógni giórno sortìva a cavàllo per andàre a dipòrto nel pùbblico passéggio di Parìgi, La disgràzia vòlle che al nuòvo ànno del 1855, facèndo égli la sùa sòlita passeggiàta al *Bois de Boulogne*, montàndo ùn cavàllo d'ùn sùo amìco affàtto indòmito che pretendéva dominàre, la lòtta fu sì terrìbile che vénne sbalzàto di sèlla dal feróce animàle e lasciàto sùl suòlo per mòrto. Il giórno seguènte tùtte le gazzétte di Parìgi ne fécero rumóre, affermàndo che il signór di Ker-

diat èra restàto sùl cólpo. Al baróne però gli restàva ancóra ùna scintìlla di vìta, che la natùra e la sciènza riuscìrono, in cèrto mòdo, a rianimàre, ma d'ùna manièra che la sùa non èra più vìta, èra invéce ùn martìrio contìnuo, essèndo la spìna talménte lèsa da cagionàrne ùna paràlisi complèta. Il cèlebre Ruffìni ci descrìve a pennèllo lo stàto fìsico e moràle del malàto; quéll'uòmo, per dir così, al fiór déll'età, pièno di vìta e d'orgóglio, ridótto àllo stàto impotènte da non potér muòvere ùn pàsso, costrétto a chièdere soccórso a sèrvi che avéa continuaménte abborrìti; quésti lo servìvano per il sólo salàrio, essèndo stàti da lùi mìlle vòlte disprezzàti e respìnti a qualsìasi lóro offèrta. Fu allóra che il baróne, in mèzzo àgli spàsimi ed ai torménti, si rammentò del fedéle Carlìno; quànto avrèbbe dàto allóra potérlo avére prèsso di sè, per ricévere ùna sùa paròla d'affezióne e confòrto! In quésta tristìssima situazióne esitò égli ùn istànte, ma finalménte féce fòrza a sè stésso e scrìsse a Carlìno, pregàndolo di portàrsi a Parìgi per entràre nuovaménte al sùo servìzio. Il sèrvo fedéle ricevè còn giòia quéll' invìto dal sùo antìco padróne e pòchi giórni dópo lo vediàmo in Parìgi àgli órdini ed al servìzio del

sùo càro baróne,contènto e felìce di potérlo soddisfàre e soccórrere in quélla dolorósa e micidiàle malattìa. Quì l'autóre ci presènta il signór di Kerdiat tùtto cuòre ed amóre pel sùo sèrvo Carlìno, totalménte spogliàto déll'uòmo vècchio, riconosciùti i suòi tòrti d'avér respìnto e disprezzàto ógni riguàrdo, nonchè tùtte le manière cortési ed affettuóse che i sèrvi gli avévan più vòlte dimostràte; e così, rivestìto déll'uòmo nuòvo, stimàva e consideràva cóme sùo pàri il fedéle e zelànte Carlìno. Egli pòi, vigilànte ed attènto, custodìva il sùo padróne cóme ùna màdre può avér cùra del fìglio, e nòtte e giórno al sùo fiànco, carezzàndolo e prodigàndogli còn amóre ed affètto quànto l'infelìce suo stàto richiedéva, procuràva rèndergli mén penósa la vìta. Possiàmo dir per quésto, che Carlìno fu veraménte l'eróe di carità fratèrna, il quàle assistè fìno all'ùltimo anèlito il di lùi padróne, baróne di Kerdiat, e confórme àlla sùa ùltima volontà lo accompagnò piaménte àlla tómba. In quésto raccónto vi si tròvano dùnque sàne ispirazióni, giùsti critèri, caràtteri véri, originalità e descrizióni divertévoli; vi troviàmo pùre la vìta reàle in tùtto ciò che vi ha di più soàve e consolànte, cóme ànche tùtti

i màli, gli affànni e le avversità che la contùrbano.

Le narrazióni fàtteci dall'autóre sóno piène di verità e d'istruzióne, specialménte per la gioventù, a cùi quésto libro potrà servire di nòrma nélla sùa vita tànto pùbblica che privàta.

OPERE VARIE

DI

L. GUALTIERI

L' INNOMINATO

Il cèlebre Gualtièri ci presènta in quést'òpera ùn romànzo stòrico del sècolo XVI, il quàle sèrve di comménto ai *Proméssi Spòsi* di Alessàndro Manzóni. Infàtti ógni persóna che àbbia lètto il predétto raccónto, avrà in ménte ùn personàggio misterióso ch' èbbe ùna grànde azióne nélla stòria raccontàtaci dal Manzóni e che fu chiamàto dall'autóre l'*Innominàto*; volèndoci còn ciò nascóndere, per giùste ragióni, la prosapìa, tìtoli e nóme di quél potènte e temùto personàggio. Il Gualtièri ci ha narràto dùnque in ùn bellìssimo raccónto stòrico tùtto quànto appartiène àlla vìta déll' Innominàto, nonchè àlla stòria del sùo tèmpo. Ci dipìnge còn ammiràbile precisióne di concètti e d'idèe tùtti

i fàtti di quéll'època, e cóme Milàno si trovàsse allóra sótto la dominazióne spagnuòla che avéa per càpo il dùca d'Alba. — Quésto governatóre abusò spessìssimo délla sùa fòrza per opprìmere quél pòpolo, ed in particolàre il cónte Eribèrto Viscónti, ùltimo erède del sùo nóme e délle sùe sostànze. Troverémo in quésto romànzo l'affrónto, o per dir mèglio, il delitto che il dùca commìse cóntro il Viscónti e la sùa spòsa Valentìna ed i risultàti che prodùsse quéll'azióne infàme. Eribèrto fin da quél giórno lasciàva il castèllo de' suòi antenàti per non più rivedérlo, risolùto di passàr la vita a combàttere, a prò délla Fiàndra, cóntro l'odiósa tirànnide dégli spagnuòli ed in particolàre del dùca d'Alba.

Nel córso di quésta stòria tròvansi moltìssimi personàggi che rappresèntano nel raccónto ùna pàrte interessànte, cóme sarèbbe il buòn Ambròggio che abitàva nel sùo vàsto possèsso di Terrazzàno; e là vediàmo pùre le dùe giovinétte Ida e Biànca scherzàre e saltellàre néi pràti, guardàte dàlla vècchia Màrta. Ida èra l'ùnica figlia d'Eribèrto e Biànca la figlia d'Ambrogio; sopraggiùnge quìndi Andrèa figlio di Màrta, il quàle cóme artìsta fa parlàre mólto di sè; e quì accàdono moltìssimi fàtti che l'autóre rivèste di

bellìssime descrizióni, facèndoci percórrere spazióse ed amène campàgne, mónti verdeggiànti e silenziósi, incontràndo in mèzzo di éssi scène domèstiche, costumànze patriarcàli, caràtteri sémplici e modèsti. Il raccónto giùnge quìndi all'eròe del romànzo, Don Bernardìno di Brignàno, di cùi facciàmo la conoscènza méntre in àbito da chièrico seguìva il cortèo del cardinàl Carlo Borromèo, arcivéscovo di Milàno, nélla sùa vìsita pastoràle. Quésto gióvane non conoscéva nè pàdre nè màdre, èra stàto pósto sótto la protezióne di monsignór Gàspare Viscónti, ónde avésse cùra de' suòi bèni e délla sùa educazióne; ma Don Bernardìno èra veraménte infelice, prìvo d'ógni consolazióne, di parènti e di amìci, e quél che l'affliggéva ancór più, si èra di dovér abbracciàre ùno stàto a cùi non èra portàto per vocazióne. Il cónte Don Ramìro de' Mèdici, amìco di collègio di Don Bernardìno e signóre potènte di Lécco, gli rivelò, in ùn abboccaménto segréto, l'orìgine délla sùa prosàpia e l'esortò a fuggìrsene dal collègio e di abbandonàre l'àbito ecclesiàstico. Il gióvine, udìte le rivelazióni che lo mettévano all'altézza d'àltri personàggi rinomàti e distìnti, accòlse còn giòia i consìgli di Don Ramìro; fin da quéll'istànte

l'eròe del romànzo éntra in azióne, comìncia, cóme suòl dìrsi, la sùa campàgna nel móndo tempestóso, e siccóme possedéva ùna vìva immaginazióne, ùna volontà fèrrea ed ùn caràttere férmo ed indòmito, ne fa di tùtti i colóri. Lo troviàmo dapprìma cò' suòi compàgni che appìcca il fuòco al convènto délle Benedettìne di Castèllo per liberàrne le dùe gióvani Ida e Biànca; ma nel ràtto che durànte l'incèndio si operò délle dùe gióvani, Ida, sorprésa nélla fùga dàgli agènti déll'autorità governatìva, fu condótta sótto buòna scòrta a Milàno e rinchiùsa nel convènto délle Benedettìne, óve si vòlle che pronuziàsse i vóti; Biànca fu difésa e protètta dal cónte Ramìro e trasportàta nel sùo castèllo; e quì il Gualtièri ha tracciàto divèrse pàgine che ci nàrrano fàtti interessantìssimi.

L'autóre ci trascrìve quìndi ùna narrazióne esattìssima délla pèste che a quéll'època menò màn bàssa sùlla popolazióne milanése, ci descrìve tùtte le circostànze e le particolarità che avvénnero in quél disàstro e tùtto lo zèlo del cardinàl Càrlo Borromèo nel soccórrere gl'inférmi. Si vedéva égli àlla tèsta délla direzióne per circoscrìvere il contàgio, vegliàre nòtte e giórno perchè il servìzio del Lazzarétto venìsse fàtto

còn esattézza a fórma délle prescrizióni igièniche, e là troviàmo Ida Benedettìna e lo scultóre Andrèa, tùtti occupàti al servìzio ed àlla cùra déi pòveri inférmi. In quésto frattèmpo, Biànca che si trovàva rinchiùsa nel palàzzo di Don Ramìro, fu sorprésa ùn giórno dal contàgio, sùl finìre d'ùn pránzo che il cónte avéva fàtto còi suòi amìci; quésti prési dal terróre l'abbandonàvano, la lasciàvan morìre nella disperazióne, quàndo da ùn balcóne si vìde salìre ùn monàtto, afferràre la gióvane ed in ùn istànte discéndere còl sùo prezióso fardèllo nélle bràccia. Quèll'uòmo èra Andrèa, l'amìco fedéle di Biànca, il quàle cóme abbiàm détto si èra pósto in qualità di monàtto al servìzio dégl'inférmi; égli córse àlla sùa casétta, la depóse sùl sùo letticciuòlo e Ida, la fedéle amìca di Biànca, la soccórre e la cùra per rènderla àlla vìta.

Ritorniàmo ùn pàsso indiétro di quésto raccónto, in tràccia di Don Bernardìno, che abbiàmo lasciàto dópo l'incèndio déll'abbazìa di Castèllo; la polizìa vénne a scoprìre cóme égli stésso avésse rapìto le dùe gióvani mònache dal chiòstro, avésse appiccàto il fuòco al convènto e fàttavi àrdere la vècchia badéssa. Per quésti misfàtti lo troviàmo tradótto al monastèro délle

Gràzie, innànzi al tribunàle déll'Inquisizióne; vedrà quìndi il lettóre cóme potè sortìre sàno e sàlvo da quélla terribile situazióne, a fòrza di stratagèmmi còn cùi ingannò i fràti déll'Inquisizióne.

Sortìto il nòstro eròe dàl càrcere, córre per le vìe di Milàno in mézzo àlla pèste, che in quéi giórni facéva ùna véra stràge, quàndo s'imbattè, per càso, in ùn personàggio che si diède a conóscere per ùn famóso mèdico di nóme Malebrànche; contràsse còn ésso lùi amicìzia e quésti lo invitò a convìvere insiéme in ùn sontuosissimo palàzzo, restàto vuòto per la pèste che avéva divoràto tùtti i padróni délla càsa. Ecco dùnque il signór di Brignàno vestìto da mèdico, inventóre d'ùno specìfico per guarìre dal mòrbo che devastàva quéi paési, còl nóme di dottóre Alichìno; ma la sùa impostùra suggerìtagli da Malebrànche èbbe ùn sinìstro risultàto, cóme vedrémo. Infàtti ùn monsignóre giùnto da Róma èra discéso ad ùna locànda ed immediataménte vénne còlto dal contàgio; chiamàti i nòstri mèdici, in pòchi minùti l'ecclesiàstico se ne morì. Malebrànche, scàltro cóme èra, vòlle profittàre, cóme dicéva égli, délla fortùna, e di concèrto còn Don Bernardìno immaginàrono di fàre le véci del

defùnto, il quàle andàva cóme nùnzio apostòlico ad Anvèrsa, prèsso il governatóre Don Giovànni d'Austria, dópo la famósa battàglia di Lepànto. L'autóre ci nàrra maestrevolménte cóme avvénne la guèrra délle Fiàndre còlla Spàgna, óve si trovàva Eribèrto Viscónti; e giùnto ai personàggi del nòstro raccónto ci dice cóme del nùnzio mòrto a Milàno, il sùo cadàvere fósse gettàto in ùn pózzo nélla nòtte, dai dùe finti mèdici, e che impadronìtisi délle sùe credenziàli, titoli e denàri, Malebrànche si vestìsse da cardinàle e Don Bernardìno da sùo segretàrio, e così travestìti partìssero àlla vòlta del Bèlgio. Giùnti ad Anvèrsa al palàzzo di Don Giovànni, Malebrànche si tròva mille vòlte in pericolo di èssere scopèrto, non sapèndo cóme rispóndere àlle domànde che gli venìvano fàtte; ma si difènde còn mille astùzie ed in pàri tèmpo ottiène di visitàre còn Don Bernàrdìno, il cónte Eribèrto Viscónti che si trovàva allóra prigionièro e mortalménte ferìto nélla fortézza di quélla città, dópo èssersi battùto cóme ùn leòne àlla battàglia di Lepànto. In quéll'abboccaménto quàli e quànte còse si dìssero pàdre e figlio, quàl guèrra fu dichiaràta nel cuòre d'entràmbi cóntro il dùca d'Alba!

All'uscìre dal castèllo la séra di quéllo stésso giórno, Don Bernardìno tentò di assassinàre il dùca nel sùo pròprio palàzzo; mancàto il còlpo, i nòstri avventurièri vèngon tradótti dinànzi al tribunàle dell'Inquisizióne e pòsti àlla tortùra, per far lóro confessàre la verità. Convièn sapére che il caràttere di Malebrànche èra capàce di tolleràre tùtti i dolóri e màli moràli còlla più grànde facilità, méntre non avéa nè fòrza nè coràggio di sopportàre il più liève dolóre fisico; Don Bernardìno all'oppòsto non vi èra martìrio che non sostenésse sènza lagnàrsi: la sùa volontà fèrrea non teméva nessùn patìbolo. Il lettóre si divertirà immensaménte nel lèggere i torménti arrecàti a Malebrànche, le smòrfie che féce e cóme palesò tùtto per fìlo e per ségno; il romanzière ci ha descrìtto quéi fàtti con àrte e maestrìa. Le rivelazióni di Malebrànche mòssero la clemènza del dùca d'Alba, il quàle ordinò immediataménte che Don Bernardìno venisse mésso in libertà, gli fóssero restituìti tìtoli e privilègi appartenènti al Viscónti ed i bèni confiscàti al cónte Eribèrto. Da quél giórno fu acconciàto superbamente da gentiluòmo, ed elegantemente vestìto, il giòvine pàrve ùn àltro uòmo, si sentì cóme riabilitàto, fièro quàl lo comportàva la sùa prosàpia.

La séra stéssa del sùo risorgiménto, Don Bernardìno, trovàndosi ad ùna fèsta nélla sàla del governatóre Don Giovànni, fu accòlto con predilezióne da Don Enrìco di Tolédo, fìglio del dùca d'Alba, il quàle vòlle presentàrgli la di lùi fidanzàta, dònna Margherìta Padìlla principéssa di Rosaz, quélla stéssa fanciùlla che venùta a prèndere sùo fratèllo nel collègio di Pavìa, avéa dàto ùn fióre a Don Bernardìno che piangéva in ùn àngolo del giardìno. Da quésta conoscènza ne avvénnero moltìssimi fàtti dolorósi, óve il nòstro eròe féce móstra di tùtto il sùo fièro caràttere e délla sùa prepotènza, volèndo bèn tòsto vendicàre le ingiùrie fàtte a' suòi genitóri. Giùnto a Milàno menò sùbito gràn trèno, quàl convenìvasi al sùo ràngo, lùsso e decòro pàri àlle di lùi ricchézze ed al nóme di sùa famìglia. Costrétto il Viscónti ad abbandonàre per sèmpre Milàno, ne sòrte in màrcia trionfàle còn tùtta la pòmpa di ùn uòmo rìcco e potènte, beffàndosi del govèrno spagnuòlo, dópo avèr uccìso in duèllo il governatóre Enrìco di Tolédo, consòrte di Margherìta, tànto èra divenùta baldanzósa e formidàbile la potènza del cónte di Brignàno.

L'autóre ci ricondùce quìndi prèsso il vècchio Ambròggio, a cùi Don Bernardìno restituìsce la

sùa tenùta di Terrazzàno; Biànca divènne móglie di Don Ramìro de' Mèdici cónte di Marignàno al létto di mòrte, il quàle pòche óre dópo passò all'àltra vita. Cessàta la pèste, il cardinàl Borromèo volèndo rimeritàre la nòbile e generósa Ida, le confermò il gràdo di badéssa di Castèllo délle Benedettìne.

Finalménte ritroviàmo pùre Malebrànche che ritórna prèsso Don Bernardìno, ed il Viscónti lo tenéva pel sùo prìmo fìdo; quàndo ùn giórno vedèndo il sùo padróne trìste più del sòlito parlàndo sèmpre di Margherìta, si risòlse d'impadronìrsene égli stésso còlle sùe astùzie e condùrla nel castèllo del cónte di Brignàno. Infàtti sapùta la vita ch'éssa tenéva, féce armàre dòdici bàrche còn uòmini fòrti e risolùti, ed appostàre dei bràvi su tùtto lo stradàle di Còmo; il romanzière ci nàrra tùtte le vicènde che avvènnero per commèttere il ràtto di Margherìta; quànd'éssa traversàva il làgo, le bàrche del Viscónti comandàte da Malebrànche le si fécero intórno e fu giocofòrza cèdere; ma la risolùta castigliàna vedùtasi in potére délla flottiglia Viscónti, si gettò nélle ónde: ùna màno potènte però non tardò a riprènderla dàlle àcque e consegnàre a Malebrànche il còrpo di dònna Margherìta.

Finìto l'ànno di lùtto di dònna Biànca per la mòrte di Don Ramìro sùo marìto, si celebràrono le nòzze déll'architétto Andrèa còn Biànca nel castèllo di Terrazzàno còn grandìssima pómpa, óve intervénne Ida, che lasciò per quél giórno il sùo monastèro, e Don Bernardìno ch'èra discéso dal sùo castèllo di Brignàno. La fèsta che fu preparàta da Ambròggio per la circostànza fu splèndida: mùsiche, giuòchi e dànze, tùtto fu grandióso e supèrbo, cóme suoléva fàre nélle sùe còse il vècchio castàldo. Il matrimònio vénne celebràto da D. Abbóndio, elètto da póchi giórni pàrroco di Acquàte.

L'autóre non ha fàtto in quést'òpera che abbozzàre la giovinézza ed il caràttere déll'uòmo temùto e formidàbile che rimàse fin quì innominàto. Il Guàltièri ne contìnua la stòria néll'òpera seguènte: *Dio e l'Uòmo*.

DIO E L'UOMO

(DELLO STESSO AUTORE)

—

Il Gualtièri continua il sùo raccónto còn ùn romànzo stòrico del sècolo XVII, facèndo séguito all'*Innominàto*. Abbiàmo lasciàta dònna Margherìta sùl pùnto d'èsser trasportàta prèsso Don Bernardìno nel sùo castèllo di Brignàno, ròcca fortìssima fra il Milanèse ed il Bergamàsco. Era quél castèllo l'ùltimo baluàrdo dietro cùi i Viscónti potévano esercitàre il lóro potére, i quàli avéano sótto il lóro domìnio estési possedimènti in tèrre, vassàlli e uòmini d'àrme; potéva quélla ròcca far frónte, per dir così, ad ùna potènza per la sùa posizióne topogràfica; perciò facéva d'uòpo ùn'intrèpida bravùra per colóro che avéssero avùto l'ardìre di attaccàrla. Margherìta, ùna vòlta trovàtasi àlla presènza di Don Bernardìno che l'avéa fàtta rapìre al moménto ch'éssa si disponéva a rinchiùdersi in ùn chiòstro e là finìre i suòi giórni, non vòlle

più vedérlo; restàva nélle stànze per éssa apprestàte, cóme ùna prigionièra, ma non rivòlse mài più ùna paròla amichévole al Viscónti, il quàle le avéa uccìso, dicéva élla, il sùo marìto innocènte. I frequènti diàloghi che avvenìvano fra quéi dùe èsseri, tròppo infelìci ambedùe, sóno narràti dall'autóre còn chiarézza e precisióne da interessàre immensaménte il lettóre. Margherìta sentèndosi finalménte aggravàta dal màle, domandò in gràzia al Viscónti ùn pàdre spirituàle per sollièvo di sùa cosciènza; Don Bernardìno non tardò a soddisfàrla, facèndo venìre prèsso di lèi fra Pàolo Sàrpi, uòmo sì rinomàto nélle stòrie; vàrie vicènde si passàrono a quél lètto di mòrte; Margherìta èra stàta oltremòdo infelìce; spirò e discése nélla tómba prìva di parènti e di amìci.

La mòrte di Margherìta sèrve cóme corollàrio al raccónto antecedènte; quésto dràmma princìpia e si chiùde còn ùna terrìbile simetrìa: i principàli personàggi ch'èbbero grànde aziòne nel romànzo sóno mòrti e sémbra che non rèsti nùlla da desideràre al lettóre. Se non che nel nuòvo raccónto si riunìscono i personàggi che rèstano, accàdono nuòve còse per riordinàre ùna nuòva téla ed introdùrre nell'a-

zióne àltri eleménti e nuòve passióni, cóme pùre àltri personàggi. Còn quésti materiàli il romanzière ne fórma ùn intrèccio, condótto con órdine e maestrìa, facèndo di quàndo in quàndo comparìre in iscèna il nòstro eròe, Don Bernardìno di Brignàno. Quàsi al principio di quésto raccónto troverà il lettóre ùn bràno di stòria portoghése interessantìssima; il Portogàllo nel sècolo XVI èra nel fióre délla potènza, ed il re Don Sebastiàno mòsse guèrra cóntro gli Arabi: ma in quélla zùffa fu battùto e vìnto nélle vàste pianùre d'Alkassar sùlle rìve déll'Elmahussem; per quànto il re combattésse da valoróso àlla tèsta de' suòi pròdi, dovètte soccómbere, opprèsso dal nùmero dei nemìci. Don Sebastiàno trovàto tra i feriti fu trasportàto dàgli Arabi nélle montàgne déll'Atlànte. E quì troviàmo dei fàtti che interesseràno sommaménte il lettóre: la Spàgna che s'impadronisce del Portogàllo, Don Sebastiàno adoràto dàlla bèlla Kedy, figlia del defùnto Abdel-Meleck; rèsta égli pel di lèi amóre fra gli Arabi, ai quàli avéa occultàto il sùo nóme per non èsser trucidàto dàlle spàde nemìche, e vìve all'Alhambra in qualità di giardinière. Mòrta la sùa vezzósa Kedy, ùna nòtte, travestitosi da àrabo, prése nélle sùe bràccia la

piccola bìmba sùa figlia, se ne pàrte e giùnge in Euròpa, óve lo troviàmo nel Vèneto al castèllo del patrìzio Duòdo, domandàndo protezióne àlla repùbblica di Venèzia per riconquistàre il tròno del Portogàllo, usurpàtogli dàlla Spàgna. — Don Bernardìno, póstosi àgli órdini délla repùbblica di Venèzia, prènde sótto la sùa protezióne il re Don Sebastiàno per combàttere la Spàgna, sùa fièra nemìca; il Viscónti dùnque protègge il re e la di lùi figlia, che conségna àlla sùa sorèlla Ida, badéssa néll'abbazìa di Castèllo.

Troviàmo quindi dònna Biànca nel sùo castèllo di Lécco, retàggio del sùo primo consòrte Don Ramìro, e là passàndo giórni felìci còl sùo figlio Ermès, quàsi ógni giórno vedéva sùo pàdre Ambròggio, l'amìca Ida e la pìccola Margherìta di Don Sebastiàno. L'autóre ci fa délle narrazióni supèrbe di quéi luòghi, délle persóne ed in particolàre di Ermès e Margherìta, i quàli sebbène fanciùlli si amàvano svisceratamènte. Il romanzière ci traspòrta còn Don Bernardìno ed Ermès a Venèzia, e là incontriàmo nuovamènte il re Don Sebastiàno, il quàle è obbligàto d'abbandonàre quéi luòghi, non volèndo la Repùbblica vèneta entràre in lòtta còlla Spàgna.

Fu in quélla circostànza che Don Bernardìno prestò, a Don Sebastiàno, il fìdo Malebrànche cóme scòrta sicùra nel viàggio che forzataménte dovètte intraprèndere. Il Govèrno spagnuòlo, non contènto di avére spénto il re Don Sebastiàno, non mancò di fàre le opportùne indàgini per iscoprìre la dimòra délla di lùi fìglia, che dovéasi consideràre cóme l'ùnico ostàcolo àlla stàbile sùa dominazióne sùl Portogàllo. Il lettóre vedrà tùtte le tràme ed il mòdo di cùi si servì la Spàgna per far rapìre la gióvine Margherìta dàlle màni délla badéssa di Castèllo, e cóme vénne tradótta a Milàno dinànzi al tribunàle déll'Inquisizióne. Don Bernardìno, scopèrta la tràma usàta dal Govèrno di Madrìd cóntro Margherìta, va per le fùrie e prométte ad Ermète di ricondùrgli, a qualùnque còsto, la fanciùlla da lùi amàta. Infàtti lo troviàmo còn fìnto nóme a Milàno, circondàto dai suòi sghèrri per difénderlo in qualùnque ciménto; e quì il romànzo è veraménte sorprendènte, mostràndoci il coràggio, la fòrza e la potènza di quél bandìto che facéva tremàre tùtti i pòpoli vicìni, cóme fósse ùna formidàbile potènza dominatrìce.

Vedrà dùnque il lettóre in quàl mòdo il Viscónti potè riscattàre Margherita dàgli artìgli

de' suòi nemìci, dópo avér élla soffèrto mìlle angherìe dal tribunàle déll'Inquisizióne, di cùi l'autóre ci fa ùna lunghìssima descrizióne, ed in particolàre dégli interrogatòri che dovètte subìre la gióvine innocènte. I fàtti strepitósi di Milàno e le vicènde avvenùte nel salvàre la fìglia del re di Portogàllo, dièdero càmpo ai più stràni commènti; Don Bernardìno, il dottór Malebrànche ed Ermète fùrono i càpi di quéi tumùlti. Riuscìta ógni còsa a secónda dei nòstri eròi, assistiàmo àlle nòzze dei dùe spòsi Ermète e Margherìta, ed in pàri tèmpo il Viscónti si tròva al lètto di mòrte di sùa sorèlla Ida, badéssa délle Benedettìne di Castèllo. La narrazióne di quésti avveniménti è meravigliósa e commovènte; e siccóme i nòstri gióvani spòsi non èran nàti per èsser felìci, nei moménti in cùi credévansi di godére délla vìta che avévano a sì càro prèzzo riscattàta, il serpènte gelóso délla felicità dégli uòmini, vénne a turbàre la lóro quiète. La bellézza di Margherìta fu notàta in Venèzia da Giòrgio Duòdo. Una séra che dàvasi ùna fèsta nélle sùe sàle, quést'uòmo pervèrso che il lettóre avrà trovàto fanciùllo al princìpio di quél lìbro, tentò còn mìlle sotterfùgi ingannàre il di lèi gióvane spòso e tradìrlo sótto

ógni pretèsto, per rèndersi padróne délla di lùi fedéle consòrte. Quànte tràme e quànte minàcce fùrono mésse in òpera dal Duòdo per sedùrre la gióvane Margherita! L'autóre ce le ha narràte in quésto raccónto còn tùtte le sùe particolarità. La lasciàmo adèsso nel pùnto ch'élla ha scritto ùna lèttera all'Innominàto, sùo protettóre, pregàndolo di partìr prontaménte dal sùo castèllo di Brignàno e portàrsi a Venèzia, per difèndere la vìta d'Ermète e l'onóre délla sùa Margherita.

Siàmo cèrti che il lettòre è ansióso di vedére lo svilùppo di tùtto l'intrìgo di quésto romànzo; vòglia dùnque proseguìre la lettùra dél l'òpera seguènte, che pòrta per titolo: *I Piómbi di Venèzia.*

I PIOMBI DI VENEZIA

(DELLO STESSO AUTORE)

—

Il Gualtièri ci descrìve per ùltimo ùn àltro raccónto stòrico del sècolo XVII, ónde venire al complèto svilùppo di tùtti gl'intrècci délle dùe òpere precedènti. Don Bernardìno lo troviàmo nélla città di Sàn Màrco, giùnto all'improvvìso, incògnito e misterióso. Egli avéa abbandonàto la sùa solitùdine di Brignàno per rispòndere all'appèllo délla sùa protètta, che chiamàvalo in sùo soccórso. Infàtti córse prontaménte al palàzzo dei dùe spòsi, e giùnto prèsso Margherìta la tròva, per dir così, assediàta dall'infàme Duòdo nélle sùe pròprie stànze; ne ségue allóra ùn altèrco vivìssimo fra l'Innominàto ed il Duòdo, che tèrminò còll'intimazióne che il Viscónti féce al patrìzio vèneto di mài più méttere i pièdi in quélla càsa, sótto qualsìasi pretèsto. Egli non èra l'uòmo dei mèzzi tèrmini, non facévano bréccia in quéll'ànimo ardimentóso le

paùre déll'arcàna presènza dei Dièci: gli paréva che óve esìstono dirìtti e ragióni fósse fàcile trionfàre délle màle àrti dei pervèrsi, ma s'ingannàva. Sàppia dùnque il lettóre cóme Ermète per fàlse accùse del Duòdo, èra stàto pósto in segréte, ed il Viscónti, volèndo provàre l'innocènza del marìto di Margherìta, il Consìglio dei Diéci lo féce rinchiùdere nélle càrceri dei Piómbi; vedrémo pùre tùtti i perìcoli che córse Malebrànche nel sùo soggiórno in Venèzia, in pàrte sèri ed in pàrte mólto divertévoli.

L'autóre abbandóna per ùn istànte i nòstri eròi, métte in iscèna àltri personàggi ed in pàri tèmpo ci nàrra mólti fàtti stòrici concernènti il govèrno di Venèzia, ed in particolàre il terróre dei fàtti orrìbili comméssi dal Consìglio dei Dièci; tùtte le atrocità sortìte da quélla Repùbblica, che sótto il nóme di legalità e di giustìzia si servì délla sùa fòrza brutàle per opprìmere i più onèsti cittadìni. Ci descrìve pariménte i Piómbi, segréte prigióni di Stàto, dimóra di tànti sciaguràti che fùrono vìttima di quél dispòtico ed inumàno Govèrno; tùtte le sàle del palàzzo dei Dògi fùrono testimòni di tànti delìtti e di mille vendétte privàte.

Il cólpo di scèna è veraménte magnìfico,

quàndo si lègge cóme Don Bernardino si trovàsse in ùna prigióne contìgua a quélla di Ermète, e cóme per mèzzo déll'ingégno ed il valóre del Viscónti, i dùe prigionièri riuscìssero a scàmpàre dal perìglio in cùi gli avveniménti li avévano condótti, ed in quàl mòdo riacquistàssero la lóro libertà; i fàtti hànno veraménte del romànzo, sebbène la narrazióne sìa minutaménte descrìtta còn tùtta l'apparènza di verità. Dópo l'evènto dei nòstri eròi, che mìse sottosópra tùtta la città, sopraggiùngono innumerévoli vicènde, che hànno ùn rappòrto stòrico tra il govèrno délla Repùbblica ed il tribunàle délla Inquisizióne, fatàle a tànti uòmini conosciùti nélla stòria di quél tèmpo. Ritroviàmo quìndi l'Innominàto ed Ermète che a stènto pòssono sottràrsi àlle ricérche dei càpi di quéll'assolùto ed infàme potére; il romanzière che non diméntica i suòi personàggi, ci ricondùce prèsso dònna Margherìta che ha già dàto àlla lùce ùn bìmbo; il vècchio Ambròggio, sèmpre vègeto e robùsto malgràdo la sùa età avanzàta, ha lasciàto le sùe vàlli di Terrazzàno per raggiùngere la sùa dilètta Margherìta, che sapéva sóla néll'ìsola di Muràno, e quìndi assìsterla e confortàrla, còlla pìccola creatùra, nélle sùe sciagùre.

Conosciùta la dimòra di Margherìta, Ermète e Don Bernardìno córrono ad abbracciàrla ancóra ùna vòlta, ma quàsi àllo stésso istànte sóno inseguìti da dùe bàrche, che per órdine del govèrno facévan lóro da gràn tèmpo la càccia. — In tal frangènte il Viscónti mìse in òpera tùtti i suòi stratagèmmi ed il sùo coràggio per non lasciàrsi cógliere all'improvvìso e liberàrsi, ànche in quél moménto difficile, dàlle ùnghie de' suòi nemìci. Infàtti dópo tànte peripezie sòrtono illèsi da ógni pericolo; s'incóntrano quìndi, al moménto che non vi pensàvano neppùre, còn Malebrànche, ed a fòrza di contràsti e di péne giùngono sàni e sàlvi nel famóso castèllo di Brignàno. — Scórsi alcùni giórni dal lóro arrìvo, comparisce pùre in quélla ròcca il vècchio Ambrògio e dònna Margherìta, e là ségue la tràgica fìne délla consòrte d'Ermète.

Sei mési dópo gli avveniménti accadùti nel castèllo di Brignàno, il palàzzo Duòdo èra in fèsta per le nòzze di dònna Costànza Orsèolo ed il cavalière Giòrgio Duòdo; da quéste nòzze vedrà il lettóre, cóme quéll'uòmo traditóre che avéa avvelenàto la felicità d'Ermète e délla sùa compàgna, venìsse punìto dei suòi misfàtti; la gelosìa délla pròpria consòrte lo divoràva, èra insómma

ùn uòmo infelìce. — Ermète l'indomàni del fatàle avveniménto di sùa consòrte, àllo spuntàr déll'àlba abbandonò il castèllo di Brignàno, lasciàndo ùn addìo all'Innominàto, sùo protettóre, risolùto di consacràre il rèsto délla sùa vita ad ùna giùsta riparazióne, a vendicàre gl'insùlti e gli oltràggi délla sùa innocènte Margherita. Infàtti giùnto a Venèzia, si vestì da mercànte ebrèo, di mòdo che nessùno potè riconóscerlo; il sùo sólo pensièro si èra di vendicàrsi di colùi al quàle égli attribuiva la mòrte délla sùa spòsa. Vedrà dùnque il lettóre cóme Ermète fu favorìto dàlle circostànze per ottenére il sùo intènto e cóme giungésse a trucidàre di pròpria màno Giòrgio Duòdo, sùo implacàbil nemìco.

L'eròe délle tre òpere di Gualtièri è, cóme il lettóre avrà potùto discèrnere fin dal princìpio di quéi raccónti, Don Bernardìno Viscónti, cónte di Brignàno, uòmo rispettàto e temùto da tànti pòpoli per le sùe intraprése, il coràggio, la sùa fòrza e potènza dominatrìce. Dópo innumerévoli contràsti e mìlle vicènde, quéll'uòmo potènte e terribile lo troviàmo finalménte néll'òpera *I Promèssi Spòsi*, chiamàto dal Manzóni l'*Innominàto,* ai pièdi del cardinàle Fede-

rìgo Borromèo, pentìto dei suòi misfàtti, domandàndo in gràzia la clemènza divìna. — Per rèndersi dùnque ùn cónto esàtto délla stòria di quéll'època, abbellita dàlla fantasìa e dall'immaginazióne dei romanzièri, fa d'uòpo percórrere le òpere precitàte sènza interruzióne, ónde potér godére di tùtte le bellézze che ci òffrono tàli raccónti, e quìndi prènder pàrte a tùtti gli avveniménti ed ai fàtti interessantìssimi di cùi abbónda la stòria di quéi tèmpi.

STORIA DELLA LETTERATURA ITALIANA

DI

CESARE CANTÙ

Il Cantù, stòrico celebèrrimo del nòstro tèmpo, è ùno scrittóre conosciùto e stimàto da tùtti i letteràti, specialménte per la sùa *Stòria universàle,* tradótta in divèrse lìngue. Ma ùn ùltimo sùo lavóro mólto apprezzàto dàgli amatóri di bèlle lèttere è la *Stòria dèlla letteratùra italiàna.* In quéll'òpera interessànte, l'illùstre ed egrègio scrittóre ci métte sótt'òcchio l'orìgine déll'idìoma itàlico e quìndi di sècolo in sècolo pàssa in rasségna tùtte le celebrità letteràrie déll'èpoche rispettìve, facèndo sùlle lóro òpere quélle osservazióni lodévoli o critiche, che a giùsto tìtolo meritàrono. Dìce égli che i prìmi scrittóri italiàni non fécero che corrómpere il latìno e formàre ùn linguàggio bàrbaro, sènza stìle e sènza grammàtica, componèndo così dei dialètti che il pòpolo si creava a capriccio. In

tàle stàto di còse, il cièlo mandò all'Itàlia Dànte Alighièri, che l'autóre chiàma il rigeneratóre déll'idiòma itàlico; fu égli infàtti che féce risórgere ùna nuòva lìngua, basàta sùlle règole grammaticàli e sùi principii fondamentàli invariàbili che dèbbon servìre all'uòmo per esprimere còlla paróla i suòi pensièri e le sùe idèe, d'ùna manièra chiàra è corrètta. Il Cantù tràtta in quést'òpera dégli scritti del nòstro cèlebre poèta, apprezzàndone tùtto il valóre ed i vantàggi che résero all'Itàlia in quéi tèmpi di decadènza e di barbarìsmo. Ci pàrla quìndi del Petràrca e délle sùe òpere, cóme pùre del Boccàccio e di tùtti i trecentìsti che fùrono e sarànno sèmpre i nòstri maèstri in fàtto di Bèlle-Lèttere.

Ci sémbra quàsi inùtile parlàre lungaménte di quést'òpera che tràtta di letteratùra, poichè in quésto nòstro pìccolo lavóro letteràrio darémo ùn'idèa assài estésa e precìsa dei divèrsi scrittóri e délle lóro òpere in particolàre. Dirémo soltànto che l'òpera letterària di Césare Cantù è ùn lavóro di gràn mèrito, poichè si fa in éssa menzióne di tùtti gli scritti che fùrono dàti àlla lùce da tùtti gli uòmini letteràti, principiàndo da Dànte fìno ài dì nòstri. Tràttasi pùre délla letteratùra che prése piède in ógni sècolo in Itàlia,

délle dispute che sórsero tra i gràndi uòmini in ógni època, discutèndo tra lóro sùlle òpere di stòria, di politica, di filosofìa e di religióne. Tra le òpere letteràrie, si annòverano quélle che tràttano di eloquènza religiósa, in cùi si descrive quàli fùrono i primi predicatóri che si consideràrono cóme eloquènti a divèrse èpoche; gli uòmini che fùrono sómmi néll'eloquènza profàna, néll'eloquènza politica e néll'eloquènza forènse.

L'autóre ci pàrla dei poèti e délle lóro òpere, e di quélli che fùrono potènti in vèrsi sciòlti; di autóri còmici, tràgici e drammàtici d'ógni gènere; dégli uòmini che fùrono sómmi per i lóro scritti sùlla stòria antìca e modèrna. Ci tràtta in fìne le questióni di lingua e di romanticìsmo; e quì sóno pósti in càmpo i romanziéri di tùtti i colóri, vèngono confrontàti i lóro scritti e rilevàte accurataménte le lóro lòdi, cóme del pàri criticàti i lóro difètti.

Ripeterémo dùnque còn fòrza ed entusiàsmo ai nòstri lettóri, che quéll'òpera del grànde stòrico è ùn càpo d'òpera cóme scritto letteràrio, poichè contiène in ùn volùme di 730 pàgine, la stòria délla letteratùra italiàna narràta in tùtte le sùe particolarità, sènza spìrito di pàrte déll'autóre. Infàtti Césare Cantù principiàndo, per

dir così, la sùa stòria da Dànte, che còl sùo gènio stabilì il primàto délla lìngua toscàna, fìno al filòsofo Giobèrti ed al romanzière Guerràzzi, ci narrò la letteratùra italiàna nel sùo véro èssere còn franchézza e verità. Il nòstro cèlebre autóre, scrivèndo quéll'òpera, non mostrò animosità per nessùno scrittóre, avésse pùre pensièri e vedùte differènti affàtto dàlle sùe. Uòmo leàle, integèrrimo e frànco nel sùo dìre, fin dai suòi primòrdi mostrò riverènza e rispètto ai gràndi scrittóri passàti e presènti, li ha studiàti attentaménte ed espósto al pùbblico i lóro mèriti còn sincèra affezióne. Ma non si asténne però dall'èssere rigoróso e dal biasimàre quègli autóri che, a buòn diritto e còn rigór di cosciènza, trovò errònei e per conseguènza dégni di crìtica.

Non si potrèbbe mai tròppo inculcàre àgli studiósi del nòstro idiòma la lettùra assìdua e diligènte di quést'òpera veraménte pregévole, pièna di erudizióne e d'insegnaménti concernènti la nòstra letteratùra. È ùn libro, cóme suòl dìrsi, d'òro, dégno del grànde ed illùstre stòrico del nòstro tèmpo, Césare Cantù.

COMPENDIO DELLA STORIA D'ITALIA

DI

LUIGI SFORZOSI

Ognùn comprènde quànto sìa malagévole il lèggere la stòria d'ùna grànde nazióne, quàndo quésta fu compilàta da valènti scrittóri, i quàli vòllero narràre ai pòpoli tùtti i fàtti ed ógni vicènda che avvénne nel lóro paése, còn tùtte le minime particolarità. Una stòria di tal fàtta òccupa moltìssimi volùmi, e per prènderne conoscènza d'ùna manièra esàtta e confórme àllo spìrito déll'autóre, fa d'uòpo al lettóre ùn tèmpo considerévole, cóme pùre ùna memòria fèrrea per ricordàrsi di tùtti i fàtti, d'ógni avveniménto e di ciascùn cambiaménto d'uòmini e còse che racchiùde la stòria d'ùn gràn pòpolo. Se tùtte le nazióni europée hànno subìto, a divèrse èpoche, cambiaménti e rovèsci; se sóno stàte traversàte da guèrre intestìne e da pùgne fratricìde, non potrànno mai paragonàrsi all'Itàlia, óve ógni sècolo contiène pàgine di stòria di tùtti i colóri.

Il Bòtta ed il Guicciardìni, stòrici celebèrrimi, ci hànno narràto tùtti i fàtti délla nòstra penìsola, scrupolosaménte dettagliàti, in moltìssimi volùmi. Césare Cantù ne scrìsse gli avveniménti e tùtte le vicènde nélla sùa *Stòria universàle*; il Sismòndi diède àlla lùce la *Stòria dèlle repùbbliche italiàne;* ma quéste òpere sóno oltremòdo voluminóse. Mólti àltri scrittóri pubblicàrono la stòria parziàle di vàrie provìncie d'Itàlia; non ùna però che trattàsse, in succìnto, le còse concernènti tùtta la penìsola e che fósse, per dir così, àtta a tùtte le intelligènze e particolarménte àlle ménti délla gioventù. Il *Sommàrio dèlla stòria d'Itàlia* di Césare Bàlbo, pregevolìssimo lavóro, non è ànche ùn lìbro che può èssere ùtile ai gióvani délle scuòle, poichè suppóne nel lettóre ùna cognizióne dei fàtti délla stòria pàtria, ed ùna solidità e sicurézza di critèrio, non comùne négli studènti. Per gli alùnni dùnque délle scuòle italiàne, cóme pùre pei forestièri che bràmano conóscere, sommariaménte, la stòria délla nòstra penìsola in pòchi mési, èra necessària ùn'òpera non tròppo voluminósa che soddisfacésse l'opinióne pùbblica.

Luìgi Sforzósi comprése il bisógno che vi èra in Itàlia di avére nélle nòstre scuòle ùn lìbro di

tàl fàtta, e persuàso di quésta verità intraprése ùn lavóro che servìr potésse di sollièvo àgli studiósi délle còse concernènti il nòstro paése. L'autóre dètte dùnque àlla lùce ùn *Compèndio dèlla stòria d'Itàlia* in ùn sól volùme di 630 pàgine, che non làscia nùlla da desideràre.

Lo Sforzósi scrivèndo quésto Compèndio, èbbe in ménte di fàre ùn lìbro nel quàle si trovàssero espósti, còn órdine e precisióne, tùtti i fàtti stòrici délla nòstra nazióne e quélli attenènti più da vicìno ad éssa. Studiò il mòdo d'èssere veritièro e chiàro, procuràndo, sótto tùtti i rappòrti, che il lavóro corrispondésse àllo scòpo che si èra prefìsso; i fàtti più rilevànti sóno espósti largaménte còn sufficiènte matèria, additàndo il legàme che li congiùnge ad ùna stòria tànto intricàta, quàl'è quélla délla nòstra Itàlia. L'autóre sviluppò dùnque in pòche paròle, còn ùno stìle sémplice, spontàneo e corrètto, cóme se venìssero espósti in ùn quàdro, tùtti gli avveniménti che più impòrtano àlla stòria délla nòstra penìsola, non che le glòrie, gli errori e le sventùre dei nòstri maggióri. Ognùno, leggèndo quést'òpera, potrà facilménte formàrsi ùn'idèa adequàta di tùtti i fàtti stòrici più importànti, utilìssimi a sapérsi per ógni cèto di per-

sóne,e quìndi preparàrsi a studiàrli còn più facilità e maggiór profìtto nei nòstri gràndi scrittóri.

Quésto Compèndio si divìde in quàttro èpoche:

La prìma. Dàlla fondazióne di Róma sìno àlla cadùta déll'impèro romàno occidentàle.

La secónda. Dàlla cadùta del romàno impèro fìno al pontificàto di Gregòrio VII.

La tèrza. Dal pontificàto di Gregòrio VII a quéllo di Giùlio II.

La quàrta ed ùltima època. Dal pontificàto di Giùlio II sìno àlla proclamazióne del régno d'Itàlia. Alla fìne del volùme tròvasi ùna cronologìa che sèrve di corollàrio a tùtta l'istòria.

Conoscèndo pienaménte l' importànza ed i vantàggi che pòsson ritràrsi dàllo stùdio di quést'òpera di Luìgi Sforzósi, la raccomandiàmo caldaménte agl'intelligènti cultóri del nòstro idiòma, poichè per mèzzo délla lettùra di quésto lìbro potrànno, sènza tròppo stùdio, conóscere agevolméntе tùtti i fàtti e tùtte le innumerévoli vicènde che spèttano àlla stòria délla nòstra penìsola. Il lettóre sarà bèn lièto di rèndersi cónto, in pòchi giórni, di quànto accàdde in Itàlia, dàlla fondazióne di Róma fìno ai dì nòstri.

IL TEATRO COMICO

DI

TOMMASO GHERARDI DEL TESTA

Il *Teàtro còmico* di Gheràrdi del Tèsta può consideràrsi cóme ùno dei più rinomàti nei tèmpi che córrono, poichè ha oltrepassàto di gràn lùnga tùtti gli autóri còmici che lo precedèttero. Infàtti i suòi soggètti còmici sóno scélti fra tùtto quànto vi è di più moràle, ed i fàtti pósti sùlla scèna non sólo sèrvono ad istruire il pòpolo e coltivàre lo spìrito dei giòvani cólti, ma ànche inségnano lóro il rètto vìvere e la condótta che l'uòmo dabbène dève tenére nélla vìta sociàle. Il nòstro autòre combàtte sùlla scèna il vizio e la manièra d'agìre che non è confórme àlla moràle ed àlla giustìzia, e lòda sèmpre le buòne azióni e gli àtti magnànimi e generósi, in cùi tròvasi la carità, l'onóre e la virtù.

Se leggiàmo la commèdia che pòrta per ti-

tolo: *Còn gli uòmini non si schèrza*, la troviàmo pièna di spìrito per i suòi frizzi e per la lezióne dàta àlle dònne che bràmano èssere corteggiàte da mólti ammiratóri, scherzàndo, facèndo le amàbili e le gentìli oltremòdo còn tùtti, sènza volérsi affezionàre a nessùno, per téma di trovàrsi legàte dal matrimònio. — Giùlia è il véro tìpo di quélle signóre, a cùi piàce d'èssere ammiràte e ricercàte nélle società; maéstra, per dir così, in fàtto di galanteria cògli uòmini, è d'ùna seduzióne veraménte femminìna per incantàre tùtti quélli che l'avvicìnano. Finalménte la nòstra Giùlia s'imbàtte ùn giórno in ùn signóre per nòme Rodòlfo, uòmo conoscitóre del cuòre umàno; penetràto ch'égli èbbe le idée di quélla signóra vàna e capricciósa, la studiò al pùnto di secondàrla nel mòdo di conversàre còlle dònne, cóme éssa conversàva cògli uòmini, ammiràndo e scherzàndo néllo stésso mòdo cón tùtte le signóre, protestàndo di non volérsi innamoràr mài di nessùna. Giùlia credètte dapprìma d'avér trovàto il sùo ideàle cóme amìco, volèndo, dicéva éssa, scherzàre còn tùtti, ma mài avanzàre ùna paròla d'amóre che potésse legàrla ad ùn uòmo. Se non che, dópo quàlche tèmpo si accòrse benìssimo

che Rodòlfo èra ùn uòmo divèrso dàgli àltri, còn cùi èra diffìcile burlàre, cóme avéa fàtto còn tùtti gli àltri, poichè il di lèi cuòre ne èra stàto colpìto. Si ricordò allóra déll' assìoma mólto giùsto che dice: *Còn gli uòmini non si schérza.* Quésta commèdia è sommaménte divertévole ed interessantìssima per il sùo intréccio.

Che di più interessànte ancóra e di plù véro, se leggiàmo la commèdia intitolàta: *Un viàggio per istruzióne!* — Il Cónte mànda sùo figlio Giùlio a fàre ùn viàggio in Itàlia, ónde s'istruìsca ed acquìsti cognizióni néll'ammiràre tùtte le grandézze e le magnificènze in fàtto di scultùra, di pittùra e di meravìglie artìstiche, di cùi vànno supèrbe quàsi tùtte le città d'Itàlia, in ispecìal mòdo Róma e Firènze. Il pàdre aspètta infàtti il ritórno del fìglio dal sùo viàggio, ansióso di ritrovàre il sùo Giùlio totalménte cambiàto, divenùto, per l'esperiènza e le cognizióni acquistàte nel viaggiàre, ùn uòmo rispettàbile, istruìto e cortése. Se non che, qual disingànno provò il Cónte quàndo compàrve sùo figlio àlla càsa patèrna cóme ùn pòvero, venèndo a pièdi fin da Firènze per mancànza di mèzzi! Il sùo Giùlio avéa dissipàto in giuòchi, in fèste ed in dissolutézze tùtte le fòrti sómme

inviàtegli dal pàdre, e quél che è pèggio lasciàti débiti dappertùtto e compromésso il sùo onóre. Si accòrse allóra il Cónte déllo sbàglio commésso d'avér lasciàto il figlio in balìa di sè stésso, affidàto àlla custòdia di ùn sémplice sèrvo; vìde sùbito che Giùlio invéce d'avér fàtto ùn viàggio per istruìrsi, non gli avéa servìto che per dissipàrsi, cóme pùr tròppo accàde a tànti gióvani nei tèmpi che córrono. Divèrsi àltri personàggi che hànno ùna pàrte interessantìssima in quésta commèdia vèngono méssi in iscèna dall'autóre còn ùna maestrìa singolàre; niènte di più interessànte, di più còmico e di più divertévole.

Nélla commèdia: *L'anèllo dèlla màdre*, troviàmo che Pàolo pittóre, e Luìgi autóre drammàtico, gióvani pòveri ma onèsti, fùrono bèn ricompensàti délla lóro pròba condótta, dàlla lady Biànca, dònna virtuósa e riconoscènte. Infàtti quàndo la fortùna le fu propìzia e le concèsse i mèzzi di contraccambiàre Luìgi, non mancò di offrìrgli la sùa màno di spòsa in ricompènsa déll'anèllo délla di lùi màdre, ricevùto da lùi stésso per elemòsina néi moménti in cùi élla cadéva nélla vìa svenùta di fàme. Cóme pùre vi troviàmo disprezzàti ed avviliti vàri

personàggi, fra i quàli Israèle, l'avàro banchière, giustaménte punìto délla sùa ingordìgia di danàro a càrico déi pòveri, abusàndo del lóro bisógno per tràrne ùn più fòrte interèsse. Tùtto l'intréccio délla commèdia è istruttivo e morále.

Dal titolo délla commèdia: *Vanità e capriccio*, è fàcile concepire l'argoménto che intènde trattàre l'autóre. Ha volùto égli provàre in quésta commèdia a quàli conseguènze sóno condótte quélle dònne, che in fòrza d'ùn matrimònio contràtto quàsi per speculazióne, si tròvano elevàte ad ùna posizióne sociàle a cùi non sarèbbero mai pervenùte, se l'andaménto délle còse avésse seguìto il sùo córso naturàle. Infàtti tàle è Vittorìna, la quàle amàta da Albèrto, rìcco signóre, ne diviène sùa spòsa. Se non che, da quélla unióne vedèndo élla totalménte cambiàto il sùo stàto, le si esàlta la fantasia, diviène vàna e capricciósa, inebrìàta dai teàtri, fèste e bàlli, li frequènta all' impazzàta, ànche sènza la compagnìa di sùo marìto, felìce e contènta di èssere corteggiàta e ammiràta da tùtti. Le di lèi follìe oltrepàssano i lìmiti délla ragióne, ed Albèrto, colpévole d'avére abbandonàta tròppo a sè stéssa Vittorìna sùa móglie, riconósce il

sùo sbàglio, e risolùto di pórre ùn tèrmine àlle vanità ed ai capricci délla sùa consòrte, còn ùn'astùzia bèn combinàta, all'insapùta di tùtti, ritràe la sùa giòvine spòsa dall'órlo del precipìzio. Quì l'intréccio è supèrbo; Albèrto, d'uòmo sèrio ch'èra, diviène all'improvvìso vàno e leggièro in apparènza, amànte di fèste e bàlli, cavàlli e carròzze, a gràn meraviglia délla mòglie, cùi móstra secondàre néi suòi capricci. Per ottenére il sùo intènto, si sèrve Albèrto di Ernesto, ammiratóre di Vittorìna, figurànde di volér ingannàre sùa mòglie per mèzzo di ùn intrigo còn àltra dònna; ognùno lo créde, ùna lèttera ha rivelàto il fìnto abboccaménto d'Albèrto còll'amànte, e Vittorìna diviène furiosaménte gelósa di sùo marìto. Gli avveniménti si succèdono còn órdine e maestrìa, ed àlla fìne déll'intréccio, quàndo Vittorìna riconósce lo scòpo per cùi Albèrto ha fìnto imitàrla nélle di lèi vanità, éssa si emènda délle sùe cólpe, ségue ùn regime di vìta consentàneo àlla véra màdre di famìglia, e camminàndo sùlle tràcce del sùo fedéle marìto diviène il modéllo délle mógli.

Sarèbbe oltremòdo supèrfluo volér parlàre di àltre commèdie del cèlebre autóre Gheràrdi del Tèsta. I cìnque volùmi da ésso pubblicàti fìno

a quést'òggi contèngono cìrca quaànta commèdie, scritte còn mólt'àrte e maestrìa; il lóro stìle è pùro e corrètto, còn fràsi quàli si ùsano dàlle persóne bèn nàte, cóme pùre nélla conversazióne di uòmini cólti, appartenènti àlla fìna società. — L'intréccio di ciascùna commèdia è mólto bène ideàto, ed il lettóre od il pùbblico che la véde rappresentàre sùlla scèna, ne attènde còn ansietà lo svilùppo ed all'ùltimo àtto si tròva totalménte soddisfàtto e contènto. Ogni paròla frizzànte e scherzévole signìfica sèmpre ùn sènso civìle e moràle, non offénde mai l'orécchio, fósse ànche il più pùro.

Possiàmo dùnque asserìre, e lo ripetiàmo sènza téma d'èsser contradétti, che il *Teàtro còmico* del nòstro rinomatìssimo autóre è ùno déi più interessànti ed istruttivi del presènte sècolo, poichè le di lùi commèdie tèndono a combàttere la società ne' suòi difètti, ed a fàre ùna crìtica di quégli uòmini che non si condùcono cóme dovrèbbero nélla lóro vìta. Lo scòpo principàle però del Gheràrdi si è, di far comparìre àlla fìne délla commèdia ógni còsa in ùn órdine perfètto, di mòdo che, tùtti i personàggi ottèngono finalménte quéll'inténto che avéano si lungaménte bramàto, per èsser contènti e felìci.

Non possiàmo dùnque che raccomandàre quést'òpera ai nòstri lettóri, per la purézza délla lìngua e la manièra di conversàre còn elegànza, in cùi si distìnguono i toscàni da tùtti gli àltri pòpoli d'Itàlia, il che i forestièri potrànno ottenére leggèndo le commèdie di Gheràrdi del Tèsta.

VITA DI VITTORIO ALFIERI

SCRITTA DA LUI STESSO

E SUE LETTERE

Quést'òpera di gràn prègio racchiùde tùtto quànto può servìre all'educazióne délla gioventù ed al perfezionaménto déll'uòmo, che bràma istruìrsi nélla carrièra délla vìta. Poichè l'Alfièri, scrivèndo di sè medésimo, ci ha presentàto l'uòmo nel sùo véro aspètto, figuràndolo ùna piànta còlle sùe diramazióni, di cùi non possiàmo precisàr mèglio i segréti, che osservàndo ciascùno se stésso. Ci móstra quìndi la ràzza umàna còn tùtte le sùe bontà e le sùe virtù, non mancàndo però d'indicàrci tùtti i vìzi e le mìnime passióni da cùi è dominàto il cuòre déll'uòmo. È ùna véra anàlisi déll'umanità che l'autóre, studiàndo se medésimo, ha descrìtto in ùno stìle chiàro e spontàneo, fràsi e paròle dettàte veraménte dàl cuòre. L'Alfièri, cóme uòmo

d'àlto sapére, passò mólti ànni délla sùa vita viaggiàndo in tùtta l'Itàlia non sólo, ma ànche in Frància, Inghiltèrra, Germània, o per dir mèglio in tùtta Euròpa. Nei suòi viàggi ci nàrra cóme égli àbbia conosciùto la vìta quàl dève èssere, studiò accuratamente uòmini e còse, sènza tralasciàre d'ammiràre le magnificènze e grandézze che si tròvano in ógni nazióne ed in ciascùna città. Còn ùn intellètto vìvo e sagàce, quàl èra il sùo, nùlla risparmiò per istruìrsi e divenìre quél grànd' uòmo a tùtti bèn nòto, quéllo scrittóre a cùi nùlla mànca per fàrsi lèggere còn ammirazióne o dirèi quàsi còn passióne.

Le sùe lèttere pùre, non sóno sènza prègio; quèlle scrìtte àlla sùa sorèlla Giùlia, contéssa di Cumiàna, sóno piène di affezióne e di cuòre; àltre scrìtte ad amìci contèngono affàri suòi particolàri, e spésso vi si discórre di còse letteràrie: Quélle pòi che fórmano la frequènte corrispondènza che l'Alfièri conservò còll'abàte Tommàso di Calùso, uòmo versatìssimo in tùtte le sciènze, sóno veraménte interessànti, poichè tràttano sèmpre di còse istruttìve, ed i lóro soggètti sóno scientìfici e letteràri. Vi si scòrge in tùtti quégli scrìtti la fòrza del sùo caràttere e del sùo gènio veraménte italiàno.

La sùa *Vita* dùnque è dégna d'èsser lètta, o per dir mèglio, meditàta da tùtti gli studiósi intelligènti ed amànti di conóscere l'indole, i talènti ed il cuòre d'ùn uòmo sì cèlebre nélla nòstra letteratùra.

OPERE VARIE

DI

MASSIMO D'AZEGLIO

ETTORE FIERAMOSCA

OSSIA

LA DISFIDA DI BARLETTA

Quést'òpera fu il prìmo lavóro letteràrio che sortì dàlla pénna déll'illùstre italiàno Màssimo d'Azèglio, il quàle, cóme vedrémo, diède àlla lùce, in procèsso di tèmpo, àltri scrìtti, tùtti pièni d'amór pàtrio, àtti ad educàre e dispórre i pòpoli a quélle franchìgie cotànto desiàte dàgli italiàni. L'*Ettore Fieramósca* è ùn romànzo stòrico in cùi l'autóre vòlle, innànzi tùtto, far campeggiàre l'idèa nazionàle, facèndo risplèndere il fàtto stòrico còn bellézze emanàte dàlla sùa fantasìa, pièna di poesìa e d'entusiàsmo per la sùa pàtria. L'amóre che sórge in quésto raccónto tra Fieramósca e Ginèvra non sèrve che

ad abbellìre il romànzo, distraèndo così il lettóre còn tùtte le vicènde, le contrarietà e gli avveniménti amorósi che accàddero fra i dùe amànti; il D'Azèglio ce li ha descrìtti ed abbelliti còlla sùa vìva immaginazióne, dàndo lóro tùtta l'apparènza di verità stòriche. In quànto àlla pàrte stòrica di quésto raccónto si è, che al principio del decimoquinto sècolo, Luìgi XII, re di Frància, essèndosi impadronìto del régno di Nàpoli, il regnànte re Ferdinàndo féce pórre àlla tèsta délle sùe trùppe Consàlvo di Còrdova, famóso generàle spagnuòlo, ónde sostenésse la guèrra cóntro l'armàta francése. Infàtti quésto valoróso guerrièro sconfìsse a Barlètta ed a Cerignola nélla Pùglia l'esèrcito francése, capitanàto dàl dùca di Nemours, e così assicurò àlla Spàgna il possèsso del régno di Nàpoli.

Il lettóre potrà facilménte arguìre da quésta stòria che la disfìda di Barlétta, di cùi pòrta il tìtolo quésto romànzo, non è àltro che ùn combattiménto in càmpo chiùso, fra gli ufficiàli déi dùe esèrciti, italiàno e francése. In quésta lòtta vi ha ùna pàrte luminósa Ettore Fieramósca, eròe di quésto raccónto, il quàle si trovàva sótto gli órdini di Pròspero e Fabrìzio Colónna, valorósi capitàni délle trùppe italiàne, e fu égli

stésso che portò la sfìda al dùca di Nemours e ne ricevè la rispòsta. Quést'intrèpido soldàto lo troviàmo sèmpre il prìmo in tùtti i pericoli che hànno luògo négli avveniménti che l'autóre ci nàrra in quél romànzo. Le càuse che promòssero la sfìda vénnero da pàrte déi francési, i quàli si permìsero d'insultàre i soldàti italiàni, dicèndo lóro che nessùno, fra éssi, sapéva maneggiàre la spàda.

La narrazióne délle fèste dàte in Barletta dal generàl Consàlvo al dùca di Nemours ed ai suòi baróni è veraménte supèrba; ci descrìve il D'Azèglio tùtto quànto vi fu di splèndido in quéi giórni, gli onóri fàtti a dònna Elvìra, fìglia di Consàlvo, e la pàrte che prése a quélla fèsta Ettore Fieramósca, designàto scudière délla bèlla Elvìra. Fanfùlla di Lòdi, àltro combattènte italiàno, fu incaricàto délla direzióne délle fèste, déll'anfiteàtro e délla giòstra déi tòri, in cùi operò prodézze meravigliòse D. Gàrcia, espèrto cóme èra in quéll'àrte, tànto esercitàta in Ispàgna.

Paréva che Fieramósca avésse il dóno di far sèmpre la prìma figùra in ógni còsa e fra tùtti, ovùnque si presentàsse, e per quésto si trovò in terrìbile imbaràzzo al pránzo ed al bàllo che fu

dàto da Consàlvo, per le simpatìe e le dichiarazióni che gli fùrono fàtte da dònna Elvìra, stàtole assegnàto, cóme dicémmo, per sùo scudière, e dall'àltro làto per l'amóre ch'égli portàva a Ginévra, che avéa pósta in sàlvo nel convènto di Sànt'Orsola. Ma qual fu la di lùi sorprésa quàndo, nel fervóre del bàllo, ùna lèttera recàtagli da màno sconosciùta lo avvertì che nélla nòtte stéssa si tentàva da Césare Bòrgia di rapìre Ginèvra dal monastèro! Il romanzière ci nàrra ciò che operò in quésto frangènte Fieramósca, tùtti gli avveniménti che accàddero, adórni délle più piccole particolarità, per soddisfàre la curiosità del lettóre. La stòria di Ginévra è mólto interessànte in quésto romànzo; fu nélla Ròcca di Barlètta ch'éssa cessò di vivere, dópo gli oltràggi del Bòrgia, sènza avér potùto più vedére, neppùre ùna vòlta, il di lèi dilètto Fieramósca.

Lo scòpo principàle di Consàlvo nel prestàre il sùo consènso àlla sfìda che si dovéva eseguìre tra francési e spagnuòli, e fra italiàni e francési, èra stàto quéllo di guadagnàr tèmpo ónde potéssero giùngere dàlla Spàgna le trùppe di rinfòrzo, trovàndosi tròppo inferióre al nemìco; la stéssa séra del bàllo, Consàlvo ricevètte ùna

lèttera in cùi gli si annunziàva l'arrìvo di nuòve trùppe davànti a Barlétta. Dópo èssersi concertàto còl dùca di Nemours, fu convenùto che l'indomàni délla fèsta si batterèbbero gli spagnuòli còi francési, ed il tèrzo giórno i francési cògli italiàni, e così fu fàtto. La sfìda ch'èbbe luògo tra spagnuòli e francési fu in tùtte le fórme volùte dàlle léggi cavallerésche; dópo lùnga lòtta si riconóbbe dai giùdici che l'onóre èra sàlvo da àmbe le pàrti, decretàndo uguàle il valóre di quéi pròdi, dàndo però àgli spagnuòli la glòria di più valènti, ed ai francési di più costànti. — L'autóre ci fa ùna descrizióne meravigliósa del luògo scélto pel combattiménto dai campióni francési ed italiàni, e quìndi ce li traspòrta sùl preparàto terréno, prónti àlla pùgna; giùnti di frónte gli ùni dégli àltri, dópo i salùti e le cortesìe scambiévoli, il signór Pròspero Colónna e Baiàrdo, ch'èrano i dùe padrìni, si mìsero d'accòrdo sùl mòdo da tenérsi nélla sfìda. Tùtto essèndo stàto convenùto e fissàto a fórma délle léggi délla cavallerìa, si principiò il combattiménto; qual fu quélla zùffa, il D'Azèglio ce la descrìve a pennèllo; dirémo sòlo che fu ùna lòtta la più accanìta che sìasi lètta nélle stórie. Da àmbe le pàrti il valóre fu grànde, ma final-

ménte la vittòria restò agl'italiàni, i quàli tùtti fécero móstra délla lóro bravùra, in ispeciàl mòdo però, il nòstro eròe Ettore Fieramósca. Pròspero Colónna fièro di tànta glòria rientràva la séra in Barlétta còi suòi campióni, conducèndo prigionièri i lóro avversàri, dinànzi a Consàlvo, generàle in càpo déll'esèrcito italiàno.

Lo scòpo principàle déll'autóre néllo scrivere quésto romànzo fu l'idèa ed il triónfo del risorgiménto italiàno; sóno pàgine infàtti scrìtte còn brio e véna abbondànte di poesìa, còn ùn cuòre veraménte infuocàto. Le avventùre amoróse ed i principàli personàggi di quésta stòria ci vèngono presentàti vìvi e parlànti, pàri àlla téla in cùi l'autóre avéa dipìnto gli stéssi attóri ed i medésimi fàtti. In quèsto libro vediàmo il D'Azèglio còlla spàda àlla màno accànto àlla pénna, prónto àgli àtti più che àlle paròle. Il pòpolo italiàno lo capì, ed il lìbro, al moménto che compàrve àlla lùce, si trovò sùbito in màno di tùtti ed ognùno lo lèsse còn véro entusiàsmo.

NICOLÒ DE' LAPI

ovvero

I PALLESCHI ED I PIAGNONI

(DELLO STESSO AUTORE)

—

L'autóre délla *Disfìda di Barlètta* ci traspòrta dal régno di Nàpoli nélla Toscàna, e là ci richiàma àlla ménte la stòria del sècolo decimosèsto, narràndoci nélla sua òpera che pòrta il titolo *Niccolò de' Làpi*, gli avveniménti che accàddero nélla città di Firènze, allorquàndo i fiorentini scacciàrono, per la tèrza vòlta, la famìglia de' Mèdici dal dominio délla Toscàna. — L'imperatór Càrlo V, ed il pontéfice Clemènte VII, il quàle appartenéva àlla famìglia de' Mèdici, si misero d'accòrdo per distrùggere quél govèrno popolàre, prescélto dai càpi di Firènze. A tàle scòpo le armàte imperiàli e pontifìcie strinsero d'assèdio la città durànte ùn ànno, ma in fine la situazióne déi cittadìni divenùta difficile, i

càpi di quélla repùbblica fùrono costrètti venìre a pàtti còlle armàte alleàte néll'ànno 1529.

L'autóre non imprènde a trattàre in quésto romànzo i fàtti d'àrme che avvénnero in quéll'assèdio, ma piuttòsto i costùmi e le abitùdini di quégli antìchi uòmini, che sìa négli amóri, nélle ire, nélla féde, néi sacrifìci e persìn néi delitti mostràrono ùna fèrrea natùra, ùn caràttere sàldo e fòrte, veraménte eròico. Niccolò de' Làpi, l'eròe di quél raccónto, avéva seguìto gl'insegnaménti di fra Giròlamo Savonaròla, e per quésto appartenéva a quél partìto détto déi Piagnóni, partito totalménte oppósto a quéllo de' Palléschi, ch'èra favorévole àlla famìglia de' Mèdici, i quàli portàvano tàl nóme per lo stèmma medìceo che contenéva sèi pàlle rósse in càmpo d'òro.

La guèrra tra quéi dùe partìti non èra tròppo palése, ma venìva fàtta di nascósto; i Piagnóni tenévano allóra il comàndo délla città, i Palléschi non èrano contènti di quél regime e nascondévano còn ógni stùdio i lóro pensièri; sólo còll'ipocrisìa e còll'astùzia ottenévano di non èsser prési di mìra dàlle autorità locàli, e liberàvansi così dall'esìlio, dàlla prigionìa o dal patìbolo. Fu per quésta oppressióne che crébbe in

lóro l'òdio cóntro il partìto nemìco, supplìrono àlla fòrza còll'astùzia, manténnero sèmpre le pràtiche segréte còi nemìci délla repùbblica ónde giùngere a riméttere i Mèdici sùl tròno di Firènze; le lóro tràme partorìrono in fìne la rovìna délla repùbblica.

Tra quésti dùe oppósti partìti, ve n'èra ùn tèrzo détto de' Neutràli, che avéa desidèrii più moderàti, voléva la libertà, ma sènza sacrifizi, avrèbbe volùto venìre àgli accòrdi còl pàpa e còi Mèdici, evitàndo così la guèrra ed in pàri tèmpo salvàre lo Stàto; a quésto partìto aderìvano i personàggi più rìcchi, a càpo déi quàli trovàvasi Niccolò Cappóni; quésto partìto fu càusa délla pèrdita délla libertà.

Tàle èra la situazióne polìtica di Firènze al cominciàr déll'assèdio, dópo avér respìnto tùtti gli accòrdi propósti àgli ambasciatóri délla repùbblica, dal pàpa Clemènte VII e dall'imperatór Càrlo V, tra lóro alleàti. Il D'Azèglio ci trascrìve quìndi mólti fàtti concernènti la stòria di quéi tèmpi, interessànti oltremòdo per il lettóre, ci nàrra pùre cóme e quànto si operò in Firènze a difésa délla città da quél pòpolo, risolùto di sacrificàr tùtto per conservàre la sùa libertà. Il famóso Fanfùlla che incontràmmo nélla disfìda

di Barlétta dàlla pàrte dégl'italiàni, lo troviàmo pòi in quésto raccónto al sàcco di Róma e quìndi nel convènto di Sàn Màrco in Firènze, vestito da fràte domenicàno, prendèndo ùna pàrte non piccola négli affàri délla repùbblica, poichè lo vediàmo pòi lasciàre il convènto, rimontàre a cavàllo per difèndere la città, ricordàndosi dél-l'àntica fàma di valoróso guerrièro.

Il nòstro autóre non ci nàrra, in quésto romànzo stòrico, i fàtti d'àrme che avvénnero tra le dùe armàte nemìche durànte l'assèdio, il sólo combattiménto di cùi ci pàrla fu la battàglia délla Gavinàna, óve rimàse uccìso il prìncipe d'Oràngе, comandànte in càpo l'esèrcito imperiàle, cóme pùre Francésco Ferrùccio, capitàno délle trùppe fiorentìne; fin da quél moménto svanì l'ùltima speràn za di salvézza che rimanésse al pòpolo di Firènze.

Lo scòpo principàle del romanzière si è di far conóscere in quésto raccónto lo spìrito politico di quél tèmpo, di che fòrza d'ànimo fóssero dotàti quéi pròdi cittadìni per l'amóre délla libertà, ed in ispeciàl mòdo Niccolò de' Làpi, eròe del romànzo, il quàle lo troviàmo dappertùtto, in ógni riunióne, in tùtti i ciménti che si presèntano durànte l'assèdio, ed insièm còn ésso tùtti i per-

sonàggi componènti la di lùi famìglia, si tròvano sèmpre in azióne dal princìpio fìno àlla fìne del raccónto. Il D'Azéglio vólle descrìverci in quésta stòria le passióni predominànti che agitàvano allóra il pòpolo di Firènze, cóme restàrono sèmpre vìve le màssime di fra Giròlamo Savonaròla, il quàle avéa continuaménte inculcàto al dilètto sùo pòpolo la virtù, la costànza, la fòrza, l'ardìre e l'unióne, ónde potér conservàre quélla libertà tànto desiàta dài pòpoli. L'autóre non mancò di penetràre nélle antìche dimòre déi cittadìni, néi palàzzi, nélle càse dégli artigiàni e nélle ùmili bottèghe, per investigàre le tràcce déi lóro antìchi abitatóri, conóscerne i costùmi e le passióni; soddisfàtto délle sùe ricérche, ce ne féce ùna descrizióne esattìssima in quésto raccónto, còn tùtte le più pìccole particolarità che caratterìzzano i pòpoli di quél tèmpo. Ci ha ricordàto pùre, tùtti i nómi di quéi pròdi che còn ùno stùdio accuràto potè scoprìrne le gèsta; di quéi valorósi che operàrono prodézze durànte ùn tàle assèdio memoràndo per la città di Firènze. Il romanzière vòlle descrìverci ùn raccónto in cùi il valóre italiàno e l'amóre délla libertà avésse ùna pàrte dominànte in quéll'òpera. Raccólse quànto potè dàlla stòria e

dàlle memòrie che i vècchi délle famìglie fiorentìne conservàvano ancóra, le quàli parlavano dégli uòmini rinomàti déll'antìco tèmpo, e quìndi rivestèndo il romànzo còlle induzióni e còlla sùa fèrvida fantasìa, ci ha compósto ùn lìbro pièno d'interèsse per le persóne amànti di letteratùra. Tèrmina finalménte il raccónto còlla cadùta délla repùbblica di Firènze ed il ritórno de' Mèdici al domìnio délla Toscàna; càdde Firènze è véro, dìce égli, non vìnta còlle àrmi, ma per màno déi traditóri che si trovàvano allóra càpi délle milìzie fiorentìne, trà i quàli il prìmo fu Malatèsta Baglióni, comandànte in càpo le trùppe délla repùbblica; fu égli che vendè Firènze agl'imperiàli ed ai capitàni del pàpa Clemènte VII; tùtto èra stàto combinàto e tramàto, fin dal princìpio déll'assèdio, per abbàttere e schiacciàre il pòpolo di Firènze.

Quésto lìbro del cèlebre D'Azèglio non tràtta, cóme abbiàmo détto, déll'assèdio di Firènze; ùn tàle argoménto l'ha trattàto lungaménte ùn àltro autóre di sómmo mèrito, di cùi ci proponiàmo parlàrne nel córso di quésto lavóro bibliogràfico.

I MIEI RICORDI

(DELLO STESSO AUTORE)

Il cèlebre scrittóre Màssimo d'Azèglio vólle còn quést'òpera rènder palése al pùbblico la sùa vìta in tùtte le sùe pàrti, narràndoci il sùo operàre e facèndoci conóscere a fòndo la sùa natùra ed il di lùi caràttere nélle sùe successìve modificazióni. Fu sùo diségno che quésti scritti servìssero non sólo a descrivere la sùa vìta, còn tùtte le sùe vicènde, ma ànche a narràre i fàtti délle persóne di sùa famìglia, cóme pùre d'àltri ragguardévoli personàggi ch'égli incontrò, in differènti circostànze, nélla sùa vìta privàta. Facèndo ùn ritràtto genuìno di sè stèsso, procurò di mostràrsi quâl èra, raccontàndo esattaménte non sólo i fàtti, ma esponèndo pùre apertaménte i suòi pensièri e le sùe opinióni, non che i mòdi, le fràsi e le paròle di cùi suoléva servìrsi nélla sùa manièra di parlàre àgli amìci, a persóne cólte ed àgli uòmini più ragguardévoli.

Il nòstro autóre princìpia dùnque a narràrci le sùe memòrie, còl dàrci ùn'idèa délla sùa prosàpia, ed in particolàre délle bèlle qualità de' suòi genitóri, che fùrono numerosìssime e mólto pregèvoli, e quìndi di tùtte le avventùre militàri che rincontrò sùo pàdre cóme colonnèllo néll'armàta piemontése, quàndo il Piemónte si trovò in guèrra còlla Frància, unèndovi in pàri tèmpo déi pàssi di stòria mólto interessànti. La sùa prìma infànzia la passò còlla famìglia in Firènze, e là venìva introdótto nélle più cospìcue famìglie, óve conóbbe, sebbène fanciùllo, moltìssime persóne déll'àlta società. La famìglia ritornàta nélla càsa déi suòi àvi in Torìno, dópo vàrie vicènde politiche che il D'Azèglio ci descrìve lungaménte còn tùtti i fàtti stòrici di quél tèmpo, principiò allóra, possiàm dìre, la sùa educazióne, sótto ùn prète che il pàdre avéa préso a bèlla pòsta in càsa, e durànte cinque ànni le lezióni e l'educazióne di quél sacerdóte non fùrono al nòstro gióvane tròppo ùtili, ma piuttòsto mólto noióse, non essèndovi tra lóro quélla simpatìa mólto necessària per il maéstro e l'alùnno. Su quésto argoménto l'autóre ci fa ùna lùnga dissertazióne sùlla educazióne délla gioventù e sùll'istruzióne che dovrèbbe ricévere

néi tèmpi che córrono. Fu quìndi mandàto al licèo per lo stùdio di rettòrica, e là mèntre i progrèssi per le lìngue mórte non èrano stàti tròppo brillànti, la coltùra délle bèlle lèttere fu invéce ùna véra passióne, óve riusciva còn mólta facilità. Raccónta égli cóme continuàndo i suòi stùdi di matemàtiche all'Università, avvenissero mille incidènti nélla sùa famiglia, e quì fa ùn grànde sfòggio di stòria, di tùtte le vicènde accadùte durànte il govèrno di Napoleóne, sìa in Frància cóme in Itàlia. Alla cadùta dèll'impèro napoleònico, sùo pàdre fu incaricàto dal re di Savòia d'andàre a Róma per complimentàre il pàpa Pio VII, al sùo ritórno sùl sòglio pontifìcio, ed in quélla circostànza lo condùsse in sùa compagnìa nélla capitàle del móndo cattòlico, óve féce conoscènza còn mólte famìglie ragguardévoli, le più distìnte di Róma. Secóndo il sistèma di sùo pàdre, ognùno dovéva occupàr sèmpre il sùo tèmpo sènza mài stàre in òzio: per quésto vòlle che nélla sùa condizióne imparàsse sùbito a conóscere Róma e le sùe magnificènze artìstiche, e quìndi lo confidò ad ùn antiquàrio e ad ùn pittóre, ónde potésse parlàre, còn cognizióne di càusa, di tùtti i monuménti e d'ógni oggètto d'àrte che trovà-

vasi in quélla supèrba città. Infàtti percórse égli tùtta Róma, le sùe gallerìe, le chièse, i palàzzi e gli edifìzi, e quìndi tùtti i dintórni délla campàgna romàna, sótto l'aspètto déll'àrte. L'autóre ci fa délle magnìfiche descrizióni di tùtto quànto restò colpita la sùa immaginazióne in quélle bellézze, per dir così, sovrumàne.

Al ritórno di Róma si riformàrono i quàdri déll'armàta piemontése, dispèrsa da Napoleóne, e Màssimo d'Azèglio fu nominàto uffiziàle di cavallerìa a sèdici ànni; ógni sùa avventùra militàre e le pìccole vicènde fra gióvani soldàti, ci vèngono narràte còn tùtti i colóri che fànno risaltàre i fàtti e le còse, essèndo allóra la sùa passióne di far parlàre di sè, sìa in azióni d'onóre, cóme in ragazzàte o scappatèlle di gioventù. Tùtto ad ùn tràtto il nòstro eròe abbandóna la vita militàre, i cattivi compàgni, i caffè e tùtta quélla società fittizia che l'avéa fìno allóra traviàto; si chiùde nélla càsa patèrna, e sènza più vedére ànima vivènte, pàssa le sùe intére giornàte a studiàre ed a lèggere, a disegnàre ed a dipìngere.

Scórso quàlche tèmpo, quést'improvvìso cambiaménto di vita fu per il nòstro gióvane assài nocivo, la sùa salùte deperì e divénne total-

ménte ammalàto; ristabilìtosi alquànto in salùte, si risvegliò in lùi tùtta la passióne pel disègno e per la pittùra, di mòdo che risòlse di passàre alcùni ànni a Róma ónde perfezionàrsi in quéll'àrte. Giùnto in compagnìa di sùa màdre in quélla città, di cùi conoscéva già le sùe glòrie e le sùe bellézze, sùa prìma occupazióne fu di procuràrsi ùno Stùdio, óve passàva le sùe óre a dipìngere, e quìndi néi moménti di ripòso si occupàva a coltivàre le lèttere, a studiàre la stòria e la mùsica. Per affàri di famìglia si portò a Nàpoli, e là féce mólti diségni e pittùre dal véro di quélle supèrbe vedùte, di quél gólfo si pittorésco; gli accàddero quìndi piccole avventùre di viàggio e ritrovò alcùne délle sùe antiche conoscènze. Sùa màdre, che non l'avéa mài abbandonàto, prése a fìtto nélla primavéra ùn casìno a Castèl Gandòlfo, e là in quéll'amèno soggiórno lavorò nélle bèlle àrti còn tùtta la fòrza del sùo ingégno, di mòdo che sùo pàdre, in ùna visita che féce àlla famìglia, restò sorpréso nel vedére i lavóri sortìti dal pennèllo di sùo fìglio, di cùi non ne avéa tròppa fidùcia. Duránte il soggiórno nélle vicinànze di Róma il nòstro eròe conóbbe mólti personàggi di àlta distinzióne, e fra gli àltri, divèrsi inglési. L'au-

tóre ci nàrra ne' suòi *Ricòrdi*, che méntre ritraéva dal véro, bellìssime pittùre, s'occupàva di letteratùra italiàna, e nélla sùa fantasìa formàva cènto problèmi politici, filosòfici, moràli e religiósi, sènza potér vedére la possibilità di ùna soluzióne al gràn problèma déll'indipendènza italiàna. E cóme se tùtte quéste idèe non bastàssero a sconvòlgere la ménte e la fantasia del nòstro artista, vi sopraggiùnse l'amóre. Trattàndo quésto argoménto, ci analizza la paròla « amóre » e ce lo fa vedére sótto tùtti gli aspètti, mostràndoci chiàro cóme tùtti gli scrittóri, specialménte di romànzi, ne àbbiano usàto ed abusàto; e perciò créde égli più opportùno di non parlàre del sùo amóre, limitàndosi ad espórre fàtti generàli e su quésti indicàre alcùne riflessióni che saràno interessantìssime ed in pàri tèmpo divertévoli per il lettóre.

Nel 1820 la di lùi famìglia ritornò a Torìno, ed égli la seguì nélla càsa patèrna; andàndo àlla campàgna, continuò i suòi lavóri artìstici perfezionàndosi sèmpre più in quéll'àrte a pàssi di gigànte. Nel sùo viàggio da Róma a Torìno, percórse quàsi tùtta l'Itàlia prìma di giùngere in quélla città; ci nàrra perciò la situazióne délla nòstra pàtria sótto il giógo stranièro, fa-

cèndoci ùna dissertazióne délla stòria di quéll'època e délla rivoluzióne del 1821, sórta dàlle società segréte, a cùi égli non prése mài pàrte.

Volèndo égli percórrere la carrièra artìstica che avéa intraprésa, ed ottenérne ùna glòria non comùne, si risòlse di ritornàrsene a Róma ónde giùngere all'apogèo di quéll'àrte, a cùi si èra dedicàto di sùa spontànea volontà; giùnto colà, si applicò còn fòrza àlla pittùra, ritraèndo dal véro e studiàndo còn passióne ed energìa, essèndovi impegnàto il suo amór pròprio. Alla pròssima primavèra deliberò d'andàrsene, còn àltro pittóre, prèsso Cìvita Castèllàna, per potèr dipìngere sèmpre dal véro e riprodùrre le vedùte di quélle campàgne veraménte pittorésche. Il fóndo di quél suòlo sèmpre frésco e verdeggiànte péi gràndi àlberi ed ómbre opàche, le corrènti, i filétti d'àcqua, gli stàgni óve quésta impadùla, che sovènte riflettévano il vérde délla campàgna o l'azzùrro del ciélo; èra difficile vedére ùn più ricco tesòro di bellézze naturàli per lo stùdio di paése. E quì ci fa égli la descrizióne di quéi luòghi incantévoli e di tùtte le avventùre che gli sopraggiùnsero duránte il sùo soggiórno in quélle campàgne.

L'autóre déi *Ricòrdi*, al secóndo volùme di

quélla stòria, ritórna ùn pàsso in addiètro e ci nàrra la rivoluzióne del 1821 in Piemónte còn tùtte le sùe fàsi, ed i dissapóri di famìglia per èssersi mischiàto in quéi tumùlti sùo fratèllo Robèrto. Il nòstro artista continua quìndi i suòi lavóri di pittùra, e per quésto va a stabilìrsi néll'Agro Romàno, óve prènde in affitto ùna càsa a Ròcca di Pàpa, e quì ci fa ùna descrizióne di quélle campàgne, déi suòi abitànti ed in particolàre délle villàne, mólto divèrse da quélle del Piemónte. Fa inóltre ùna rivìsta generàle di stòria antica e modèrna délla città di Róma, còn tùtte le vicènde avvenùte àlle divèrse èpoche, e cóme tùtti i gràndi délla tèrra dovèttero, ad ùn dàto moménto, inclinàrsi ai pièdi di quélla potènza misteriósa délla città etèrna.

Continua la sùa narrazióne délle campàgne, óve ritràe i suòi dipìnti dal véro; passàndo pòi a descrivere i costùmi di quéi pòpoli, ed in particolàre déi difètti moràli déi romàni in quéi tèmpi, dall'aristocrazìa àlle àltre clàssi sociàli, l'autóre ne tràtta lungaménte, inserèndo néllа sùa stòria mólti anèddoti curiosìssimi. — Dópo avér lavoràto indefessaménte néllа sùa àrte, in quàsi tùtte le vicinànze di Róma, ritornó in città, ed ìvi contràsse amicìzia còn ùna persóna

che occupò il sùo cuòre pèr mólto tèmpo, essèndosi lasciàto adescàre dàlle sóle apparènze, cóme ùn gióvane a ventiquàttro ànni; quésto amóre, sebbène non avésse nessùna conseguènza funèsta, fu nonostànte ùna spècie di romànzo che l'autóre ci descrìve còn mólta maestrìa, facèndo trionfàre sèmpre il dovére all'amóre.

Scórsi alcùni ànni, sèmpre immèrso néi suòi lavóri di pittùra, trovòssi àlla mòrte di Pio VII ed all'esaltazióne al sòglio pontifìcio di Leóne XII, e su quésto tèma ci nàrra tùtte le vicènde di quéi tèmpi, che accàdono in sìmili circostànze. Ritornò quìndi a Torìno e sùo pàdre vòlle che offrìsse al re Càrlo Felìce ùn sùo quàdro, rappresentànte la mòrte del dùca di Montmorency, in cùi trovàvasi mólta novità, composizióne grandiósa, colóre ed effètto; il quàdro fu espósto dapprìma, in ùna délle sàle del palàzzo Madàma, óve fu ammiràto dai più gràndi artìsti e trovàto supèrbo.

Il D'Azèglio féce dipòi ùna córsa nélle Alpi e nélla Svìzzera, ónde riposàrsi dàlle sùe fatìche; al ritórno a Torìno prése nuovaménte la vìa di Róma e quìndi di Nàpoli, còl fìne di dipìngere sèmpre dal vèro soggètti nuòvi, che dilettàvano la sùa immaginazióne e la sùa fantasìa.

Alternàto il sùo soggiórno tra Róma e Nàpoli, dópo tànti lavóri usciti dal pennèllo del nòstro artista, giùnse, per dir così, all'àpice délla glòria déll'àrte e così la sùa passióne fu soddisfàtta. Ritornò allóra in Piemónte in séno délla famìglia, e giùnto colà rivòlse il sùo ingégno àlle bèlle lèttere. Dal quàdro in cùi avéa dipìnto la sfìda di Barlétta, ne tràsse gli stéssi personàggi e li mìse in iscèna nel sùo famóso romànzo l'*Ettore Fieramósca*, di cùi abbiàmo parlàto; l'autóre si èra formàto ùn piàno di agìre sùgli ànimi dégl'italiàni, per mèzzo d'ùna letteratùra nazionàle.

Còllo stésso fìne si mìse a compórre il sùo *Niccolò de' Làpi*, lo diède àlla lùce ed incontrò ùn gràn succèsso fra i letteràti. — Màssimo d'Azèglio non apparténne mài a nessùna società segréta, sìa a quélla déi Carbonàri cóme àlla Gióvine Itàlia; vólle conservàr sèmpre la sùa libertà d'azióne.

Riepilogàndo brieveménte il contenùto di quéll'òpera, dirémo che i dùe bellissimi volùmi che fànno onóre ai tòrchi del signór Barbèra di Firènze, racchiùdono i fàsti d'ùn gràndʼuòmo che patrocinò sèmpre la càusa déll'indipendènza italiàna e che portò la pàlma cóme uòmo poli-

tico, letteràto ed artìsta. In quésto libro dùnque di sómmo interèsse, il D'Azèglio féce móstra del sùo caràttere e di tùtte le sùe tendènze al bèllo, al sublìme, al rètto ed al giùsto. È ùna délle òpere più attraènti e più sàne che àbbia la nòstra letteratùra modèrna, poichè è ùna lettùra fàcile e gràta, che attìra ed incànta. Originàle sènza stravagànza, elegànte sènza ricercatézza, si fa lèggere còn piacére. In quésti scritti l'autóre ci dà ùn sùnto di stòria modèrna, ci nàrra tùtti i suòi intrighi amorósi, ma còn dignità e rispètto àlla moràle; ci métte quindi sótt'òcchio ógni particolarità délla sùa vìta giovanìle e tùtta la passióne ch'égli portàva àlle bèlle àrti ed in ispècie àlla pittùra. I suòi viàggi a Róma, óve si perfezionò in quéll'àrte, sóno pièni d'interèsse per le divèrse avventùre e vàri contràsti che dovè sopportàre durànte il soggiórno nélle campàgne romàne.

Màssimo d'Azèglio, dotàto d'ùna volontà fèrrea, d'ùn caràttere férmo e risolùto, tùtto gli sembrò piacévole e fàcile ónde raggiùngere quéllo scòpo che fin dàlla sùa giovinézza si èra prefìsso.

I *Miéi Ricòrdi* dùnque, dovrèbbe èssere il lìbro d'ógni famìglia, óve sóno gióvani da edu-

càre ed adùlti che cércano ùna direzióne moràle alla lóro vìta, ùn esèmpio luminóso per prènder coràggio a vincere le contrarietà, il più sovènte derivànti dàlla nòstra fiacchézza che dal mal volére altrùi.

SCRITTI POLITICI E LETTERARI

(DELLO STESSO AUTORE)

Dàlle òpere precedènti, di cùi abbiàmo lungaménte parlàto, conósce il lettóre la prosàpia, il caràttere, il gènio artìstico e tùtte le qualità fìsiche e moràli déll'egrègio Màssimo d'Azèglio, non che i suòi talènti di romanzière e quànto spètta àlla sùa vìta privàta. Egli lo dìsse apertaménte ai suòi lettóri, si mostrò quàl èra specialménte néi suòi *Ricòrdi*. Quéllo pòi che riguàrda l'uòmo di Stàto ed il pubblicìsta, si riléva dàgli àtti del sùo Ministèro e dai suòi *Scritti polìtici e letteràri*. Néi dùe volùmi che compóngono quést'òpera, tròvasi il D'Azèglio in tùtti i perìodi délla sùa vìta letterària, principiàndo da quélla descrizióne archeològica délla Badìa di San Michèle, fìno àlla sùa lèttera àgli elettóri, còn cùi vòlle dàre la suprèma raccomandazióne al pòpolo italiàno, ónde si rendésse dégno di governàrsi da sé.

In quégli Scritti si rivèla il D'Azèglio, cóme politico ed uòmo di lèttere; égli èbbe dàlla natùra il sènso squisìto del giùsto e del véro, tenàce la volontà, l'ingégno prónto e pieghévole. L'educazióne sevèra gli formò il caràttere e gli diède le manière del gentiluòmo; i suòi maéstri gli fécero prèndere amóre àllo stùdio ed àlla coltùra délle bèlle lèttere, e la vista di Róma gli destò il sentiménto déll'àrte, cóme pùre l'amóre délla pàtria; motìvo per cùi gli pàrve bèllo e generóso, consacràrsi a redìmerla dall'umiliazióne délla servitù stranièra ed a rènderle il sentiménto délla fòrza e délla dignità perdùta. Voléva égli far risórgere l'Itàlia sènza violènza e fondàre la càusa italiàna sùlla verità e sùlla giustizia; prevalérsi d'ógni mèzzo legàle, ónde ottenére délle franchìgie dai govèrni esistènti; e per quésto, dópo avér percórso divèrse città per infóndervi le sùe idèe liberàli, si risólse, per fàre udìre la vóce délla ragióne, a scrìvere: *Gli ùltimi càsi di Romàgna*. Fu quésto il sùo prìmo scrìtto polìtico, che più tàrdi fu ripréso e sviluppàto còn maggióre ampiézza d'argoménti nel di lùi *Progràmma per l'opinióne nazionàle italiàna*. Così potè il D'Azèglio determinàre i critèri generàli d'ùna polìtica positìva,

pràtica e possìbile, e propórli al sénno délla nazióne, cóme vìncolo d'unióne ed ùnica vìa di salùte.

All'avveniménto di Pio IX al sòglio pontifìcio e del mòto liberàle da lùi suscitàto, il D'Azèglio si gettò totalménte néll'agitazióne romàna. Ottenùta la benevolènza del pontéfice, si adoperò còn ógni stùdio, per mantenére la fidùcia tra prìncipe e pòpolo, per temperàre le impazièmze, affinchè restàsse l'autorità in màno del partito moderàto. Così méntre a Róma combattéva tùtte l'esorbitànze e consigliàva ai liberàli di mantenérsi fedéli a Pio IX, prevedèndo pròssima la guèrra còllo stranièro, scrìsse i *Pensièri sùlla guèrra difensìva*.

Quàndo pòi al di là del Pò, cominciàrono le collisióni tra soldàti e cittadìni, non mancò égli di dàre àlla lùce i *Lùtti di Lombardìa*, opùscolo ispiràto da generósa indignazióne, ch'èra veraménte ùn grìdo di guèrra cóntro l'Austria, ùna chiamàta àlle àrmi di tùtti i patriòtti sincèri, che desideràvano l'indipendènza délla lóro nazióne. Il D'Azèglio non fu sólo coraggióso in paròle; quàndo il re Càrlo Albèrto passò il Ticìno còll'esèrcito, si arruolò égli pùre fra i volontàri romàni cóme sémplice soldàto, sótto il

comàndo del generàl Duràndo, óve àlla difésa di Vicènza fu graveménte ferìto.

Alla disastrósa catàstrofe di Novàra, il gióvine re Vittòrio Emanuèle, scélse per sùo minìstro Màssimo d'Azèglio, il quàle cóme uòmo di Stàto seguì sèmpre la stéssa lealtà, la stéssa rettitùdine e la medésima féde nélla giustìzia, per gli affàri che maneggiò tànto pùbblici che privàti; la linea rètta nélla vìta, dicéva égli, è la più sicùra cóme la più brève, per arrivàre àlla mèta. Per dàre ùn'idèa giùsta délla situazióne miserà-bile délle còse italiàne in quéi giórni, avéa già scrìtto l'opùscolo: *Timóri e speràǹze*, e l'argutìssima: *Lèttera ai suòi elettóri di Strambino*; salìto al potére, non dovéa far àltro che dedùrre da quéi giudìzi la règola délla sùa condótta.

Dópo vàrie vicènde politiche, il cónte di Cavour, uòmo astùto e sommaménte politico, si creò ùn partito che féce opposizióne al Ministèro D'Azèglio, motivo per cùi il nòstro presidènte del Consìglio non potè più sostenére le rèdini, per dir così, déllo Stàto; fu obbligàto a cèdere il pósto al sùo èmulo astutìssimo. Lasciò il potére sènza che la sùa onorabilità venìsse mài attaccàta da nessùn partito, èbbe invéce l'intèrna

soddisfazióne d'avér salvàto il sùo paése e di avér preparàto le futùre sòrti d'Itàlia. Pòchi uòmini sóno discési dai sèggi ministeriàli più amàti e più stimàti di lùi,

Sebbène la pàrte polìtica del D'Azèglio fósse finìta, pùre si occupò sèmpre déi vantàggi e del benèssere délla sùa pàtria, in ógni occasióne che gli si presentò in Parlaménto, sènza mài fàre opposizióne al sùo fortunàto rivàle, il cónte di Cavour; tùtte le sùe mìre fùrono continuaménte rivòlte àlla véra libertà ed all'indipendènza d'Itàlia, cóme risùlta dàgli scrìtti di quést'òpera.

Firmàto il trattàto di Villafrànca, l'Itàlia si trovò in alcùne sùe pàrti, alquànto agitàta e sconvòlta, temèndo il ritórno déi prìncipi spotestàti; a quésto fìne il D'Azèglio scrìsse ùn lìbro intitolàto: *La politique et le droit chrétien, au point de vue de la question italienne*, còl quàle invocàva la giustìzia délle potènze europée in favóre délla sùa pàtria opprèssa, e rivendicàva il dirìtto àgl'italiàni di costituìrsi in nazióne lìbera e indipendènte. Il D'Azèglio non fu sèmpre d'accòrdo còl minìstro Cavour sùi mèzzi da lùi adoperàti per ottenére l'unità italiàna, poichè i lóro caràtteri èrano totalménte oppósti: il Cavour seguìva francaménte la politica di

Machiavèlli per giùngere ai suòi fìni, mèntre il nòstro Màssimo, espóse sèmpre il sùo pensièro sènz'ambàgi, chiamò le còse còl lóro nóme, percórse la rètta vìa délla giustìzia e délla verità, per giùngere àllo scòpo prefìssosi, sènza temére l'opposizióne d'àltri partìti e sacrificàndo ànche la popolarità del sùo nóme a quélle verità che sosténne còlla sùa pénna.

La questióne romàna fu sèmpre ùn ostàcolo àlla costituzióne naziónàle dél l'Itàlia, ed appéna si trattò d'unificàrla in ùn sól régno, il D'Azèglio, che ne avéa studiàta tùtta la gravità, pubblicò le sùe *Questióni urgènti*, proponèndo ùna soluzióne pràtica dégli àrdui problèmi, da risòlversi d'ùna manièra pacìfica e convenévole. L'ùltimo scrìtto polìtico del D'Azèglio fu la *Lèttera àgli elettóri*; sosténne égli còn quésto scrìtto, il principio délla necessità che tùtti i véri interèssi délla nazióne sìano rappresentàti in Parlaménto da uòmini ragguardévoli, stimàti dal pùbblico, moderàti e pròbi; l'argoménto è sviluppàto còn ragióni potènti, dégne d'ùn véro uòmo di Stàto.

Finiàmo còl dìre, che il D'Azèglio ci si mostrò in tùtti i perìodi délla sùa vìta letterària, da véro scrittóre e da uòmo politico. È in quésto libro

che puòssi concepire tùtta la fòrza del sùo caràttere, l'altézza déi suòi sómmi talènti e la delicatézza del sùo fìno e squisito sentìre. Il sùo ingégno, dài concepiménti più àlti s'abbassàva fìno àlle còse più ùmili; la sùa volontà, che a moménti paréva fiàcca ed inèrte, ad ùn tràtto diveniva fèrrea ed operosissima; impaziènte nélle còse lièvi, sapéva aspettàre nélle gràndi; fantasia di poèta néll'immaginàre, freddézza calcolatrice nel preparàre l'esecuzióne; il pittóre spensieràto e geniàle, depósti i pennèlli, si trasformàva, sènza sfòrzo, nel presidènte del Consìglio déi ministri. Miràbile accòrdo di facoltà e di attitùdini, pròprio délla natùra italiàna. È néllo stùdio déi suòi scrìtti polìtici e letteràri che si può arrivàre a comprèndere quàl dève èsser l'uòmo nélle azióni délla sùa vìta, tànto pùbblica che privàta.

Abbiàmo dàto in succìnto ùn cènno meschìno délle dóti che possedèva il nòstro autóre, corredàto di tùtte le qualità e di tùtti i dóni per fàrsi amàre, ed erudìto al sómmo per fàre apprezzàre tùtto quànto sortì dàlla sùa pénna. I suòi Scrìtti sóno pièni di cuòre, d'amóre per la sùa pàtria e per il bène d'Itàlia. Le sùe òpere sóno scrìtte sènza ricercatézza, còn istile naturàle e spon-

tàneo, pàri àlla di lùi indole; fu égli sèmpre leàle còn tùtti, desióso di bàttere, sènza ingànni, il sentièro rétto délla verità e délla giustìzia. Il D'Azèglio, lo ripetiàmo, fu ùn rinomàto diplomàtico ed ùn pittóre celebèrrimo; nélla guìsa che rappresentàva còn verità e precisióne i fàtti ed i personàggi nélle sùe téle, così ce li ha riprodótti chiàri e vivènti in tùtti i suòi scritti.

VOLERE È POTERE

DI

MICHELE LESSONA

Il professór Lessóna nel dàre àlla lùce quésta òpera, vòlle imitàre lo Smìles, i di cùi lìbri sì popolàri prodùssero ùn effètto immènso in Inghiltèrra, di cùi abbiàmo parlàto in quésti stùdi bibliogràfici. L'autóre ha volùto far conóscere ai pòpoli che, còlla volontà férma e costànte di volér giùngere ad ùn risultàto qualùnque, l'uòmo, pósti i princìpii necessàri àllo scòpo che si è prefìsso, non mànca mài d'ottenérne l'intènto.

L'istruzióne e la civiltà, dice égli, sóno la bàse déll'órdine sociàle e moràle. Bisognerèbbe che ógni indivìduo si stampàsse nélla ménte che nessùno dève èssere a càrico nè déi suòi parènti, nè déi suòi amìci; ognùno che si tròvi costituìto d'ùna assài buòna salùte, dève procuràrsi il necessàrio àlla vìta individuàle, sìa còl lavóro, le àrti o la sciènza. L'autóre ci nàrra in quést'ò-

pera cóme tànte persóne délla nòstra Itàlia, sortìte dàlla màssa del pòpolo, àbbian potùto còlla lóro volontà, còll'attività e l'indùstria divenìre uòmini ragguardévoli, occupàre pósti distìnti, rilevàre la pròpria famìglia e rèndere immènsi vantàggi àlla società. L'autóre grìda cóntro l'istruzióne che ci mànca délle dònne in Itàlia; dìce égli che si dovrèbbe spingere còn più attività in quésti moménti d'inciviliménto, ónde potérle méttere àlla tèsta délle scuòle nélle campàgne ed ànche far lóro occupàre quàlche pìccolo impiègo, cùi sarèbbe di pòco valóre per ùn uòmo. Ripète sovènte che la dònna cólta ed operósa ha ùn più àlto concètto délla pròpria dignità, déll'importànza déll'òpera sùa e de' suòi dovéri vèrso i figliuòli; chi guàsta la dònna non è la sàna lettùra, non è il lavóro, nè l'esercìzio déll'intellètto, ma piuttòsto l'inèrzia, l'òzio e la vanità délla ménte.

Il professóre Lessóna nel rèndere pùbblici i suòi scrìtti, èbbe il sómmo scòpo di far risórgere nélla nòstra pàtria il lavóro, l'indùstria ed il commèrcio, dimostràndo in ispecìal mòdo àlla gioventù italiàna, che l'uòmo si avvilìsce e si pèrde néll'òzio, mèntre all'oppósto divièn grànde, cèlebre e virtuóso mettèndo in òpera i suòi

talènti a prò di sè medésimo, délla nazióne e délla società. Si gèttino da bànda quélle abitùdini malsàne d'andàre a zónzo l'intéra giornàta, passàndo le óre più prezióse délla nòstra vìta da ùn caffè ad ùn àltro, in mèzzo ad ùna società corrótta, che rènde l'uòmo sìmile al brùto.

Vorrèmmo che il lìbro del signór Lessóna venìsse non sólo lètto, ma meditàto dai nòstri giòvani; vedrèbbero allóra cóme divèrsi italiàni, nàti in ùmile condizióne, prìvi di mèzzi di fortùna, divénnero personàggi rinomàti e cèlebri. Dotàti d'ùn cèrto talènto naturàle ed in pàri tèmpo di férma volontà per avanzàre còl lóro ingégno nélla carrièra déll'indùstria, potérono sormontàre tùtti gli ostàcoli per giùngere àlla desiàta mèta, vàle a dire, pervenìre àlla ricchézza di lóro stéssi e délla pròpria famìglia, e quìndi fàrsi ùn nóme che resterà marcàto négli annàli d'Itàlia.

Il lettóre troverà in quéll'òpera ùn'infinità di esèmpi d'uòmini ragguardévoli, che mediànte il lavóro, l'energìa e la perseverànza, salìrono da ùmili officìne ai gràdi eminènti délla società, poichè compréseró che il lavóro è légge del nòstro èssere e ùn princìpio vivènte che spinge innànzi uòmini e nazióni. Dirémo pùre che tùtta

la nòstra gioventù italiàna avrèbbe immènso bisógno di studiàre il lìbro: *Volère è potère* del professòr Lessóna; il pòpolo italiàno si sveglierèbbe fórse, da quél profóndo letàrgo d'inèrzia in cùi giàce da mólti sècoli, e quìndi si trasporterèbbe còl buòn volére e l'attività, in mèzzo all'indùstria ed àgli affàri di commèrcio, che rèndono flòride tànte nazióni, tra le quàli l'Inghiltèrra e la Frància, ricche e potènti per il lóro tràffico in ógni pàrte del móndo. — Siàmo cèrti che la lettùra di quél libro servirà d'impùlso agl'inèrti e svincolerà da quéi làcci fatàli da cùi sóno strétti, i giòvani délle società modèrne. La gioventù erudìta ed intelligènte, non mancherà di scuòtersi da quél sónno funèsto che la ritiène neghittósa néll'òzio; comprenderà allóra, che le nazióni ed i pòpoli divèngono felìci soltànto còl lavóro, còll'energìa e còll'iniziativa individuàle.

MARGHERITA PUSTERLA

DI

CESARE CANTÙ

Il cèlebre ed illùstre stòrico Cantù vòlle, in quést'òpera, narràre la vìta di Margherìta Pustèrla, nàta Viscónti, in fórma di romànzo, in cùi si tròva la stòria milanése che tràtta di differènti cospìcue famìglie lombàrde, fra le quàli la rinomàta famìglia déi Viscónti, i quàli durànte lunghìssimi ànni, restàrono cóme sovràni del ducàto di Milàno. In quèsto raccónto Margherìta Pustèrla figùra cóme il véro tìpo délla dònna fòrte, virtuósa ed onèsta, fedéle ai suòi dovéri di spòsa, quàl si conviène ad ùna dònna d'onóre.

Luchìno Viscónti, quàndo còn astùzie e prepotènze giùnse al potére e si trovò padróne délle rèdini del govèrno di Milàno, diède sfógo a tùtte le sùe scelleratézze e nùlla trascurò per soddisfàre le più disonèste passióni.

Il Cantù ci descrìve fàtti ed avveniménti tràtti dàlla stòria, in cùi Luchìno Viscónti tentò, còn ógni mèzzo d'astùzie, rèndersi padróne di Margherìta Pustèrla, che appassionataménte amàva. Malgràdo però tùtti gli stratagèmmi, le carézze e minàccie che usò per ingannàre la nòbile e virtuósa dònna, nùlla gli vàlse per giùngere al sùo vile ed infàme intènto. Margherìta, fedéle al sùo spòso, tùtto soffrì: l'esìlio di sùo marìto, la confiscazióne déi bèni ed il càrcere stésso, piuttòsto di acconsentìre àlle malvàge vòglie del pervèrso e scelleràto Viscónti. Pertànto le ripùlse contìnue déll'intemeràta dònna esacerbàrono vìe più, il cuòre di quéll'uòmo nefàndo e crudèle; persuàso infàtti, che nùlla valéva per signoreggiàre Margherìta còn pretèsti ingiùsti ed accùse falsìssime, fu trascinàta innocènte al patìbolo. Quésta fòrte e valorósa eroìna vòlle sacrificàr tùtto àlla virtù, la sùa fermézza giùnse fìno ad immolàre la pròpria vìta, piuttòsto che macchiàre la sùa fàma ed il sùo onóre. L'infàme Luchìno pòi, stizzìto di non avér potùto sfogàr le sùe vìli e scelleràte passióni, féce salìre al patìbolo tùtta la famìglia Pustèrla, non esclùso ùn pargolétto innocènte, fìglio di Margherìta. Ma finalménte stànco il cièlo, cóme suòl dìrsi, déi

suòi misfàtti, trovò ùna péna condégna àlle sue nefandità, poichè, bevèndo ùn giórno ùna còppa di vìno preparàtagli dàlla pròpria consòrte, incontrò la mòrte che giustaménte avéa meritàto. — Quésto libro ci nàrra, è véro. tristi fàtti, vicènde assài doloróse, ma mólto interessànti. Il lettóre vi troverà il sùo pàscolo e resterà pienaménte soddisfàtto di ritrovàre, in ùn romànzo, divèrsi fàtti stòrici di quéll'època, cioè del sècolo XIV.

TRAGEDIE

DI

VITTORIO ALFIERI

Divèrsi scrittóri vòllero criticàre le tragèdie déll'illùstre Astìgiàno, per la manièra del sùo dìre trùce e collèrico, quàl si addicéva al sùo caràttere. Pùr nonostànte il sùo teàtro tràgico è dégno d'ammirazióne e d'elògio, poichè differìsce dàgli àltri scrittóri in quànto àlla fòrma del procèdere néi suòi raccónti, còn ùno stile tùtto fòrza ed ènfasi. L'intréccio, che per gli àltri autóri tràgici è il mèzzo ónde manifestàre i caràtteri ed i costùmi, per lùi è il fìne. La sùa originalità fu tùtta critica, vedéva i vìzi del sùo tèmpo e voléva cozzàrli di frónte, vi si mostrò veraménte di fèrro, còn ùna nùda energìa gladiatòria ed ùn assolùto rigóre di volontà. La sùa manièra néll'àrte tràgica fu spésso d'andàre óve la sùa natùra lo trascinàva, di camminàre sèmpre vèrso il fine prefissosi, malgràdo gli ostà-

coli, per dir così, insormontàbili. A nòstro avvìso, l'Alfièri è ùn gènio che ha rilevàto il nòstro teàtro e che pochìssimi potrànno imitàre; le sùe tragèdie appartèngono àlla letteratùra ed i véri ed intelligènti cultóri del nòstro idiòma, possederànno veraménte la lìngua itàlica, sólo quàndo potrànno penetràre e analizzàre, a prìma vìsta, le tragèdie di Vittòrio Alfièri.

In quésto lìbro, il nòstro tràgico v'introdùsse la polìtica, cóme pùre è a lùi che dobbiàmo tenér cónto déll'avér incessanteménte parlàto d'Itàlia, d'avére volùto fàre la scèna ispiratrìce di magnànimi sentiménti. Sicchè, ripetéva égli sovènte, che gli uòmini dèbbono imparàre in teàtro ad èssere lìberi, fòrti, generósi, trasportàti per la véra virtù, amànti délla pàtria, ed in tùtte le passióni lóro, rètti e magnànimi. Il nòstro autóre diède infàtti àll'Itàlia ùn teàtro del tùtto nuòvo, còn ùno stile robùsto e vibràto che sèmpre piàce, perchè vi régna, quél che mànca ai suòi contemporànei, l'emozióne. Piàce vie più recitàto; perchè l'attóre può introdùrvi il sentiménto profóndo délla verità stòrica e umàna, e còlle pàuse e còll'espressióni del vìso, infóndervi torrènti di poesìa, cóme si véde nel *Filippo*, nel *Sàul*, néll'*Orèste*, ecc. Il limitàto nùmero

déi personàggi méssi in iscèna fa, che pòssono èssere i migliòri attóri, i quàli còl gèsto e còl-l'òcchio rièmpiono il vuòto lasciàto necessariaménte da quélle concìse parlàte. Così riscòsse infiniti applàusi la Ristòri, perfìno davànti a uditóri che non capìvano l'italiàno.

Finirémo dùnque còl dìre che il teàtro tràgico di Vittòrio Alfièri è ùn'òpera clàssica, per il sùo stìle fòrte ed enèrgico, per l'elegànza e purézza di lìngua che vi sedùce ed incànta, creàto, si può dìre, pel caràttere e l'indole dégl'italiàni. Per nói, l'Alfièri è ùn impareggiàbile scrittóre, che sópra gli àltri cóme àquila vóla.

OPERE VARIE

DI

DANTE ALIGHIERI

Al cadére del Mèdio Evo, la lìngua latina, che èra stata fìno allóra la favèlla nazionàle del pòpolo itàlico, principiò ad èssere alteràta dal vòlgo in guìsa, da oscuràrne il significàto délla paròla, non che la costruzióne délle fràsi che la plèbe componéva a caprìccio. La Provvidènza, che non làscia perìr mài ùna nazióne, inviò all'Itàlia nel sècolo decimotèrzo Dànte Alighièri, il quàle fu il rigeneratóre déllo scrìvere e del parlàre italiàno, il véro creatóre, per dir così, délla lingua itàlica, che fin da gràn tèmpo giacéva sepólta nélla barbàrie. Nélla sùa gioventù studiò égli le lèttere e le sciènze sótto il maéstro Brunétto Latìni in Firènze, e fu là, che s'invaghì d'ùna gióvane chiamàta Beatrìce, la quàle in tùtte le di lùi composizióni poètiche colpì la sùa immaginazióne, inspiràndogli i più sublìmi sen-

timénti che ménte umàna pòssa mài concepìre. — Quél gràndʼ uòmo scrìsse dùnque divèrse òpere, tra le quàli si pòssono annoveràre:

Là Vita Nuòva, in cùi ci nàrra la stòria déi giovanìli suòi amóri còn Beatrìce, includèndovi alcùne sùe rìme, la pròsa è pièna di candóre e dʼùna soàve malinconìa, pròpria déllʼànima déllʼautóre. Vi leggiàmo ùn sógno rivestìto dʼùn affètto singolàre, ùna visióne su Beatrìce ispiràta dàlla sùa caldìssima immaginazióne, mólto interessànte.

Il Canzóniére, àltro scritto che contiène canzóni, sonétti e ballàte, argomènti che tràttano, alcùni dʼamóre e déi costùmi di quél tèmpo, àltri sóno gràvi e sublìmi, che provèngono da ùnʼàlta e fecónda immaginatìva, esprimèndo talvòlta lo stàto dolènte déllʼèsule poèta: àltri in fìne sóno argoménti moràli o filosòfici.

Il Convito, òpera in pròsa, da lùi così denominàta, poichè in éssa tènta égli di amministràre il cìbo délla sapiènza a chi ne è privo. Quéllo scrìtto può consideràrsi cóme ùn trattàto di tùtta la filosofìa di quéi tèmpi, espósto còn gràndʼeloquènza in fórma di comménto, sòpra tre délle sùe canzóni moràli. Lʼautóre spróna ed invìta le gènti a innamoràrsi délla virtù, facèndo consì-

stere nélla sóla virtù, la nobiltà délle schiàtte. Pàrla quìndi a lùngo délla sùa pàtria e la compiànge vedèndola straziàta dàlle discòrdie intestìne.

Osò quìndi immaginàre ùn poèma che intitolàr vòlle *La Divìna Commèdia*, in cùi espóse quànto v'èra di più recòndito nélla dottrìna déi teòlogi e déi filòsofi, riunèndo tùtti i tesòri délla sciènza, spàrsa fìno allóra nel móndo.— Dànte sèppe scégliere ùn argoménto nazionàle che adescàsse tùtta Itàlia, ed in particolàre tùtti quégli ànimi in cùi la cattòlica religióne si stènde; divénne in fìne il segnàle délla floridézza délla nòstra letteratùra ed il pàdre déll'italiàna eloquènza. Quésto poèma veraménte divìno che l'immortàle Alighièri ci tramàndò, è ùn lavóro sorprendènte che oltrepàssa l'umàna immaginazióne. S'innàlza Dànte, in quést'òpera, dàlle riflessióni filosòfiche al furóre poètico, per consideràre tùtti i vìzi e le virtù umàne, ed èccolo trasportàto dàlla sùa fèrvida fantasìa néll'*Infèrno*, nel *Purgatòrio* e nel *Paradìso*. Ci nàrra nel prìmo, i tànti e divèrsi supplìzi che torméntano i dannàti in quél doloróso régno; nel secóndo ci móstra quél purgatòrio óve l'umàno spìrito divièn dégno di salìre al cièlo; e nél

tèrzo, ci descrìve la glòria di Colùi che tùtto muòve.

Quésto lavóro, contiène la descrizióne del móndo e déi cièli, i vàri caràtteri dégli uòmini, le immàgini délle virtù e déi vìzi, déi mèriti e délle péne, délla felicità e délla misèria, di tùtti insómma gli stàti délla vìta umàna; ed il tùtto adornàto còn sómma erudizióne e dottrìna, còn splendidìssimi lùmi d'eloquènza, di poesìa e di stòria.

Ecco che néll'immaginazióne del poèta si muòve la divìna clemènza, la quàle vedèndolo in perìcolo nel sùo scabróso viàggio, si rivòlge àlla gràzia illuminànte da lùi chiamàta Lucìa e le raccomànda il sùo fedéle. Si rivòlge quésta àlla sciènza divìna raffiguràta in Beatrìce, la quàle affìda il sùo protètto àlla moràle filosofìa rappresentàta nélla persóna di Virgìlio, e quésti l'accompàgna fìno àlle pòrte del paradìso terrèstre; là, Beatrìce, ossìa la divìna sapiènza, lasciàndo il celèste sùo scànno, discénde dall'àlto per guidàre il poèta nélle regióni celèsti. La descrizióne che ci vièn fàtta délle regióni invisìbili dal nòstro poèta è veraménte incantévole; secóndo la sùa immaginazióne si méttono in azióne demòni, àngeli e sànti, ed ècco ùn miràbile véro

che ad ùn tràtto òccupa il cuòre e ravviva la féde a chi lègge.

Chi avrèbbe mài potùto rappresentàrsi còlla poètica immaginativa ùn móndo così variàto, per l'azióne d'ùn poèma, e così soprannaturàle? Si véde infàtti nélle infernàli bòlge, la divìna giustìzia che i peccatóri flagèlla; néi cerchi del Purgatòrio, le ànime pùrgar si védono nélle péne, le lóro cólpe, per divenìr càndide e bélle; e finalménte nel Paradìso appàre la glòria déi beàti, che tùtti giùngono a fermàr l'òcchio nélla Divìna Beatitùdine. Ci sarèbbe oltremòdo difficile parlàre a lùngo déi torménti e délle péne che ciascùn dannàto sòffre néll'infèrno. Il poèta ci ha narràto i delìtti da lóro comméssi sótto tùtti gli aspètti, e quìndi i torménti che la divìna giustìzia fùlmina, appropriàti ai lóro misfàtti. Vediàmo infàtti che i traditóri són confìtti in ùn làgo ghiacciàto, perchè di ghiàccio dév'èssere il cuóre déllo scelleràto che tradìsce l'amìco. Con sómmo ingégno vién pósto Plùto, dìo délle ricchèzze nélla fòssa dégli avàri, e Cèrbero in quélla déi golósi, tùtto è pósto con àrte, a torménto di quégl'infelìci.

Dàll'Infèrno ci traspòrta Dànte nélla montàgna del Purgatòrio, i di cùi scaglióni non sòno méno

miràbili délle bòlge déll'Infèrno, e Lucìa, che rappresènta la divìna gràzia, lo traspòrta, in sógno, àlle sòglie di quélla dimòra. La pórta si schiùde, e là si scòrgono nuóve péne, impóste ai peccatóri, i quàli dópo ùn veràce pentiménto, purgàti délle lóro cólpe, verrànno trasportàti, da quél régno, àlla sède déi beàti.

Giùnti al Paradìso terrèstre, Virgìlio fà nòto a Dànte che la sùa missióne è compìta, e che d'òra innànzi gli servirà di guìda Beatrìce. Alla di lèi apparizióne si schiùde ùn teàtro magnìfico e portentóso; ùna divìna forèsta risplendènte àll'òcchio umàno cóme còsa celèste, gli comparìsce dàvanti, soavissimi zeffìri tremolàr fànno le fóglie dégli àlberi, uniti al cànto dégli uccellétti, che fórmano ùn'armonìa veraménte angèlica. Vi scòrge in mèzzo di ùna supèrba verdùra, tùtta dipìnta di bellìssimi fióri, la trionfànte Beatrìce, la quàle avvèrte il poèta che ascólti e guàrdi. Trascórre allóra ùn repentìno splendóre per tùtta la forèsta, a guìsa di làmpo, e per l'ària luminósa risuóna ùna soàve melodìa. Fissàndo Dànte attentaménte lo sguàrdo, scòrge sètte candelàbri d'òro, risplendènti e fiammeggiànti, e sorpréso di tàl vìsta, dimànda à Virgìlio la spiegazióne di tànta bellézza; ma ésso

più non rispónde, poichè la filosofìa non può comprèndere còse cotànto profónde.

Comparìscono quìndi, cóme per incànto, differènti persóne, ravvòlte in càndide vèsti, e nobilìssimi uòmini coronàti di gìgli; quàttro mìstici animàli avènti ciascùno sèi àli còlle pénne occhiùte; ùn càrro trionfàle tiràto da ùn allegòrico grifóne; tre dònne, ossìa le tre teologàli virtù, che vànno intórno ad ésso danzando, e cènto minìstri di vìta etèrna si àlzano, benedicèndo e gettàndo fiori da ógni pàrte: ècco il magnìfico spettàcolo che precède l'apparizióne di Beatrìce, che dève condùrre il poèta dal terrèstre Paradìso al celèste.

Giùnto colà, scòrge Dànte il cortéggio che circónda il triónfo di Crìsto, attorniàto da infinìto nùmero di beàti e da Marìa, ed ùn immènso stuòlo di ànime fiammeggiànti, quàli cométe, si aggìrano intórno ai dùe celésti viaggiatóri. Dópo avére ammiràto il triónfo di Crìsto, Beatrìce spièga a Dànte la natùra dell'Empìreo, e nòve còri di àngeli si muòvono intòrno ad ùn pùnto infiammàto che rappresènta la Divinità. V'è infìne ùn imménso giro di séggi, pósti in gràdi divèrsi a guìsa di anfiteàtro, che più si dilàta quànto più si elèva, óve le ànime sedènti

specchiàndosi in quell'ocèano di lùce, gioiscono délla beatitùdine etèrna.

Tàli sóno in succìnto, le meravìglie del gràn poèma di Dànte, il quàle vi vólle inserìre tùtta la polìtica del sùo tèmpo. Dirémo pùre, che quést'òpera non è ùn libro comùne e facile a tùtti; si tròva in ésso tùtto lo scìbile umàno. Infàtti, volèndo studiàre quél poèma veraménte divìno, fa d'uòpo ésser corrèdàti di stùdi profóndi: di filologìa, per paragonàre e ponderàre fràsi e paròle; di stòria, per trovàre le precedènze dei fàtti di cui égli non pòrge che le catàstrofi; di teologìa, per conóscere il sùo sistémà e confrontàrlo coi Sànti Pàdri; di filosofìa, per pesàrne le argomentazióni, la precisióne del concètto e gli elémenti délla sciènza. Dànte scopèrse quànti pensièri profóndi e quànta elevàta poesìa stéssero latènti sótto le tènebre del mèdio èvo; rivelò ai concètti popolàri la lóro grandézza, e costrìnge per dìr così, a continuaménte pensàre. Quindi la grànde efficiènza sùlle bèlle àrti; méntre ammiràva l'antichità, crédeva fermaménte ai dógmi cattòlici, e tra quélla e quésti còlloca ùna mitologìa, in pàrte originàle, che poetizzò le tradizióni fìno allora conservàte tra gli artìsti, ed il mòdo ónd'égli coordinò i régni invisìbili

offrì soggètti vàghi ai pittóri. Dànte è l'intèrprete del dógma e délla légge moràle. Perciò quést'òpera, lo ripetiàmo, non bàsta lèggerla, fa d'uópo studiàrla meditàrla profondaménte, ónde penetràre nel cuòre déll'autóre, e gustàre tùtte le bellézze e delizìe che contiène quésto càpo d'òpera, chiamàto a buòn dirìtto: il Poèma Divìno.

L'Alighièri sarà sèmpre il maéstro di chi àma dipìngere, con verità, soggètti patètici, tèneri ed ispiràti da nòbile carità dì pàtria. Il *Cònte Ugolìno*, la *Francésca da Rìmini* ed il *Sordèllo*, saràno sémpre la meravìglia di tùtti i sècoli. Non è mén grànde nél dipìngere oggètti vàghi, ridènti e lièti cóme si lègge nél *Purgatòrio*. Nél *Paradìso* in fìne, si può dìre che tùtto spìra al rìso ed àlla giòia, tànta è la vivézza délle immàgini e l'armonìa incantatrìce de' vèrsi.

Finirémo còl dìre che la *Divìna Commèdia* è ùn lìbro che nessùn poèta ha potùto, nè potrà mài imitàre, per la sùa originalità e sublimità, poichè tùtti quéi pensièri sémbrano ispiràti dàl cièlo.

Ripeterémo ancóra che Dànte sólo basterèbbe ad illustràre ùn sècolo, ùna nazióne, dirèi quàsi tùtta quànta la letteratùra d'ùn pòpolo;

égli tòlse dàlla cùlla l'italiàna favélla e la ripóse in tròno. Infàtti il pópolo italiàno risórse, in quéll'època, dàlle tènebre délla barbàrie, spìnto dàlle lèttere e dàlle sciènze di quéll'uòmo immortàle.

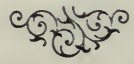

VERSI EDITI ED INEDITI

DI

GIUSEPPE GIUSTI

Le poesìe del nòstro carìssimo e simpàtico scrittóre Giusèppe Giùsti, si pòssono consideràre cóme un'òpera che fa pàrte délla nòstra letteratùra, per lo stìle forbìto e la purézza di lìngua còn cùi sóno scrìtte.

Al moménto che quéi vèrsi compàrvero al pùbblico, fécero èco in tùtta Itàlia, ed in particolàre nélla nòstra Toscàna, per il lóro gènere affàtto nuòvo. L'autóre trovò unànime simpatìa in tùtti i cuòri per l'originalità piacévole délle sùe rìme, e per la varietà del mètro in cùi sóno scrìtte; quàndo pòi se ne conóbbe il tenóre, se ne parlò nélle sàle, néi circoli e nélle vìe, ognùno facéva a gàra per lèggerle e commentàrle.

Il Giùsti è il poèta più originàle déi nòstri tèmpi; ógni sùo componiménto, per quànto sìa velàto da fràsi e paròle anfibològiche, pùre il véro sènso délla poesìa tènde sèmpre àlla polì-

tica del sècolo presènte, persuàso che i suòi scritti avrèbbero giovàto al pròprio paése.

L'ingégno poètico del nòstro autóre, si rivèla in ùn contìnuo e miràbile perfezionaménto di fórme e di concètti, e néllo svilùppo déi singoli componiménti, i quàli fùrono quàsi sèmpre ispiràti da idèe e fàtti contemporànei. Le sùe poesìe hànno, cóme abbiàm détto, ùno scòpo polìtico; sóno dirètte a fàr conóscere gli errori déi governànti, od a méttere in ridìcolo i lóro difètti còn paròle in apparènza cortési e civìli, ma détte in ùn mòdo satìrico, da rilevàrne còn maggiór fòrza la gravità. Non si può immaginàre cóme i vèrsi del Giùsti, quàsi tùtti d'ùn mètro differènte, sìeno dilettévoli ed interessànti per il lettóre, sortìti dàlla pénna mordènte del nòstro càro poèta! Infàtti che di più meraviglióso, di più spiritóso e di più frizzànte del *Brìndisì di Girèlla*, dell'*Incoronazióne*, del *Re Travicèllo*, del *Gingillìno*, e di mille àltri componiménti poètici, tùtti istruttìvi, argùti e piacévoli! L'autóre ha trattàto, in quést'òpera, soggètti sèri se vogliàmo, ma non trìsti, i suòi tèmi fùrono sviluppàti còn istraordinària àrte poètica, e còl sorrìso sùlle làbbra li póse scherzevolménte còn piacévoli frìzzi, in caricatùra ed in diléggio.

I prègi singolàri che distìnguono Giusèppe Giùsti cóme scrittóre e poèta, è certaménte quéllo di avér sapùto tràrre dàlla lingua veraménte toscàna, paròle e mòdi di dìre efficacìssimi. Il sènso di quélle locuzióni però non sèmpre apparisce chiàro a chi non possiède a fóndo la lìngua italiàna, ed ànche gli stéssi idiotismi del parlàre toscàno. Convièn dùnque che il lettóre conósca quélle locuzióni che si ùsano dàl pòpolo délla Toscàna, le quàli non sóno àltro che italianìsmi; e così potrà facilménte comprèndere tùtta la fòrza délle poesìe del nòstro simpàtico poèta, e godére tùtta la bellézza déi suòi frizzi e déi suòi sarcàsmi.

I vèrsi di Giusèppe Giùsti fórmano certaménte ùn'òpera che dève èsser létta da tùtti gli amànti déll'idiòma itàlico e délla nòstra letteratùra.

OPERE VARIE

DI

F. D. GUERRAZZI

L'ASSEDIO DI FIRENZE

ROMANZO STORICO DEL SECOLO XVI

Quést'òpera è ùna délle più ragguardévoli fra tùtti i romànzi che sìeno compàrsi nél presènte sècolo, non sólo cóme fàtto stòrico, ma ànche cóme concètti, idèe ed intrécci che il romanzière ha trattàti e che ci ha dimostràti còn giustézza e maestrìa. Infàtti è ùn libro che ci nàrra la stòria del sècolo XVI, in un moménto in cùi mólte vicènde polìtiche afflìssero la bèlla Firènze, dópo la cacciàta de' Mèdici dàl domìnio délla Toscàna. Il Guerràzzi ci raccónta, in ùn mòdo sorprendènte, ógni fàtto che accàdde in quél tèmpo, ed in particolàre duránte l'assèdio délla città, numeràndoci tùtti gli uòmini sómmi che présero pàrte in quélle zùffe a difésa délla libertà.

Nél 1527, il pòpolo di Firènze, stànco délla dominazióne medìcea, si levò a tumùlto, e dópo non pòche difficoltà, a causa délla divisióne déi partìti, otténne la sùa libertà, cacciàndo la famìglia de' Mèdici e formàndo un govèrno popolàre. Clemènte VII, de' Mèdici, sedéva allóra sùl sòglio Pontifìcio, e dópo ùn lùngo abboccaménto che ténne còll'Imperatór Càrlo Quinto, fu conclùso tra quéi dùe potènti ùn trattàto, a dànno délla Repùbblica di Firènze. Quéi dùe dominatóri, sebbène nemìci accanìti tra lóro, pùre le ragióni di Stàto, e gl'interèssi personàli che ciascùno cercàva di avvantaggiàre, potérono métterli d'accòrdo, per ottenére ciascùno il sùo intènto. L'ambizióne dell'Imperatóre non potéva èsser soddisfàtta, se il sùo càpo non veniva cìnto délla coróna imperiàle, a cósto di qualùnque sacrifìzio, fósse ànche délla pròpria fìglia. Clemènte VII, accortìssimo quàl èra, non si lasciò sfuggire l'occasióne, per mandàre ad effètto i suòi diségni a prò délla sùa famìglia, obbligàndo l'Imperatóre a prométtere in ispòsa la Principéssa Margherìta sùa fìglia ad Alessàndro de' Mèdici Dùca di Cìvita di Pénna, e quìndi la condizióne esplìcita, di pórre il Dùca cóme sovràno sùl tròno di Firènze.

Stabilìti, tra quéi dùe uòmini potènti di quél sècolo, quésti preliminàri, si preparàrono immediataménte le trùppe pèr assediàre la città, e così forzàrla a sottométtersi nuovaménte àlla dominazióne déi Mèdici. A tàle scòpo le dùe armàte alleàte si accampàrono su divèrsi pùnti circondànti Firènze, ónde impedìre che vìveri di nessùna spècie, penetràssero in città a soccórso dégli assediàti. Le dùe armàte alleàte si componévano di Tedéschi, di Spagnuòli e di soldàti del Pàpa, formànte ùn còrpo d'esèrcito capitanàto da Filibèrto di Chàlons Prìncipe d'Oràange, tenendo al sùo fiànco Bàccio Valòri, commissàrio del Pàpa. L'autóre ci nàrra còn àrte veraménte ammiràbile di stòrico e di romanzière, tùtti gli avveniménti ch'èbbero luògo nélle dùe armàte durànte l'assèdio e quànto fu détto dal Prìncipe d'Oràange in forma di diàlogo, còi capitàni del Pàpa, sùi monuménti e sùlla città di Firènze, méntre facéva collocàre in divèrsi pùnti le trùppe, per formàrne ùn assèdio regolàre.

I fiorentìni, dàl cànto lóro, si mìsero in istàto di sostenére l'assèdio; Michelàngelo Buonarròti disegnò ùn piàno di difésa, e quìndi dirèsse égli stésso tùtti i lavóri di fortificazióne, per oppórre

ùn'accanìta resistènza ad ógni assàlto déi lóro nemìci. Infàtti si dève àlla fòrza di quéi bastióni, costruìti còn tùtta l'àrte militàre in divèrsi pùnti délla città, che i fiorentìni soffrìrono pochìssimi dànni in quéll'assèdio; e quì l'autóre ci fa seguìre tùtti i lavóri operàti da quél gràn-d'uòmo. Ci descrìve inóltre l'assàlto nottùrno che gl'imperiàli vòllero tentàre cóntro la città, e cóme fóssero respìnti còn coràggio e còn fòrza da quéi valorósi cittadìni, facèndo soffrìre innumerévoli pèrdite àll'esèrcito nemìco, e quél che più mónta, è il disonóre che ne dovè sopportàre il Prìncipe d'Oràngе.

Quàndo il Guerràzzi ci nàrra fàtti amorósi durànte l'assèdio, il sùo romànzo contiène sèmpre del sèrio e del tràgico; l'amóre di Annaléna còn Vìco, fìglio del gràn politico Macchiavèlli, è del tùtto singolàre, ce lo rappresènta, nel sùo princìpio, còn ùna ménte pièna di poèsia e d'immaginazióne, di dolcézza e di giòia, e quìndi finìsce in ùn mòdo tràgico e trìste. L'amóre tra Marìa de' Rìcci, Ludovìco Martélli e Giovànni Bandìni è ùna narrazióne mólto commovènte, pièna di mille avveniménti; quéll'amóre prodùce la sfìda lanciàta dai fiorentìni contro il Bandìni, e presentàta al càmpo nemìco, al ge-

neràle in càpo il Prìncipe d'Oràngе, e da ciò ne ségue ùn duèllo fra gli ufficiàli déi dùe càmpi. La descrizióne di quél duèllo è veraménte ùn càpo d'òpera; l'autóre ci ha tracciàto minutaménte tùtti i particolàri che incómbono, in sìmili congettùre, àll'àrte délla cavallerìa; è ùna narrazióne sublìme per gli uomìni d'àrme, patètica e commovènte per le persóne non abituàte ai delitti, dotàte d'ùn cuòre amoróso e sensìbile. I combattènti, dàlla pàrte dei fiorentìni, fùrono Lodovìco Màrtelli e Dànte da Castiglióne, ambidùe valorósi guerrièri; da quélla del càmpo imperiàle, Giovànni Bandìni e Robèrto Aldobràndi, nòbili fiorentìni, allóra al servìzio dégl'imperiàli, e per conseguènza in favóre de' Mèdici.

La pàrte rappresentàta dàlla védova Marìa, amàta dal Martèlli e dal Bandìni, è veraménte meravigliósa: in quél moménto di lòtta tra l'amóre e il dolóre, quànto non féce quélla dónna ammiràbile per impedìre il duèllo! quàli fùrono le di lèi preghière prèsso il Martèlli, per non vedére spàrgere il sàngue fratèrno! La narrazióne fàttaci dàll'autóre è oltremòdo commovènte ed immensaménte interessànte. I preparatìvi prìma d'andàre àlla pùgna sóno splendi-

dìssimi, il cortèo déi dùe eròi, allorquàndo si muòvono vèrso la Chièsa óve sóno attési da fra Benedétto da Foiàno per benedìrli, l'apparàto solènne e grandióso traversàndo le vie di Firènze, tùtto ci vièn descrìtto còn ùu'àrte affàtto particolàre, poichè il Guerràzzi fa parlàre spessìssimo gli eròi déi suòi romànzi, secóndo le sùe idèe e la sùa immaginazióne.

Ci sarèbbe mólto difficìle descrìvere tùtte le particolarità che accàddero nel duèllo, dirémo sólo che la vittòria fu eguàle da àmbe le pàrti, poichè Bertìno Aldobràndi rimàse estìnto sùl càmpo, non sènza però avér arrecàto quàttro ferìte al sùo avversàrio Dànte da Castiglióne, cóme pùre restò quàsi cadàvere Lodovìco Martèlli, battùto dal nemìco Giovànni Bandìni; il Martélli infàtti dópo pòchi giórni, giacéva nélla tómba déi suòi maggióri. La descrizióne di quélla pùgna è veraménte magnifica.

Il govèrno délla Repùbblica di Firènze durànte l'assèdio èra molestàto da divèrsi partìti e specialménte da quéllo del Pàpa e de' Mèdici: si vòlle fra i divèrsi traditóri délla pàtria sacrificàrne ùno, fórse più colpévole dégli àltri, se vogliàmo, e la condànna fu dichiaràta capitàle. Il colpévole di attentàto àllo Stàto fu Lorènzo

Soderìni cittadìno fiorentino; al moménto che si discutéva in giudìzio la sùa reità od innocènza, vénne a colpìrlo, còn pròve evidènti, Malatèsta Baglióni, generalìssimo délle trùppe délla Repùbblica, fórse più colpévole ed ancór più traditóre del Soderìni.

Pronunziàto il giudìzio, l'autóre ci fa ùna narrazióne esàtta déllo stàto miseràbile del paziènte, abbellìto dàlla fèrvida fantasìa del romanzière. Gli ùltimi giórni del condannàto, in cùi l'infelice cónta le óre ed i minùti che gli restàno ancóra di vita, è ùn càpo d'òpera d'immaginazióne; ruminàndo in se stésso la scórsa sùa vìta pièna di felicità e d'incànto, meditàndo il presènte che sta per dileguàrsi, trascinàto dài suòi concittadìni al patìbolo! Quàli fùrono gli stràzi orrìbili déll'infelice Soderìni in quégli atròci moménti, il Guerràzzi ce li ha descritti, facèndoci provàre, per dir così, tùtti gli spàsimi a cùi fu soggètto lo sventuràto Lorenzo!

Il capitàno Ferrùccio, còlle trùppe che avéa radunàte nel contàdo di Pìsa, si preparàva per sorprèndere àlle spàlle l'esèrcito del Prìncipe d'Oràngе, al tèmpo stésso che le milìzie fiorentìne sarèbbero sortìte improvvisaménte dàlla città per assaltàre il càmpo nemìco. Malatèsta Ba-

glióni, consapévole di tàl progètto, àlle tre dópo mezzanòtte si trovò sótto la tènda del Prìncipe d'Oràngе e là, vendè la città ed il pòpolo di Firènze. Informàto di quànto si meditàva dàlle milìzie fiorentìne, il Prìncipe partì còl gròsso déll'esèrcito cóntro il Ferrùccio, e le dùe armàte s'incontràrono nélle vicinànze di Pistóia prèsso Gavinàna; lo scòntro di quélle trùppe inferocìte fu terrìbile, da àmbe le pàrti si combattè con coràggio e valóre, e la stràge fu spaventévole. La stòria délla Toscàna fa menzióne délla famósa battàglia délla Gavinàna, óve il pròde capitàno Ferrùccio, véro campiòne délla libertà, diède la vìta per la Repùbblica di Firènze. Fu pùre in quélla battàglia che Filibèrto Prìncipe d'Oràngе, generàle in càpo déll'armàta imperiàle lasciò la vìta pugnàndo da valoróso, ma fórse tròppo invidiàto da colóro ch'égli credéva amìci; vi perì, in quèlla mìschia, Vìco Macchiavèlli combattèndo al fiànco del Ferrùccio, cóme pùre Annaléna che non volèndo mài abbandonàre il sùo Vìco, restàva a curàre i feriti.

Giùnta a Firènze la notìzia délla stràge avvenùta àlla Gavinàna, la città si sollevò a tumùlto, gridàndo vìva i Mèdici, di mòdo che i càpi délla Repùbbblica dovèttero venìre a pàtti

cògl'imperiàli, ónde avér sàlva la vita. Le discòrdie intestìne, la fàme che principiàva a farsi sentìre, ed i tradiménti méssi in òpera da Malatèsta Baglióni, comandànte in càpo le milizie fiorentìne, fùrono la càusa principàle délla cadùta délla Repùbblica. I Mèdici ritornàrono nuovaménte padróni délla Toscàna, e i fiorentìni fùrono sottoméssi àlla dominazióne del Dùca Alessàndro.

Quésto lìbro del cèlebre Guerràzzi può riguardàrsi cóme òpera clàssica, se la consideriàmo per l'elevatézza del sùo stìle d'ùn gènere affàtto letteràrio, non che per la sublimità déi pensièri e le sùe fràsi pìene d'immaginazióne e di poesìa. I fàtti però son trìsti, cóme lo richiède la stòria di quél tèmpo, le narrazióni pùre sóno commovènti, ma sèmpre bèlle ed interessànti, essèndo descrìtte còn quéll'àrte che adórna il romànzo, per èsser lètto còn piacére e traspòrto.

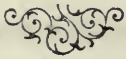

LA BATTAGLIA DI BENEVENTO

Romanzo storico del secolo XIII

(DELLO STESSO AUTORE)

Il Guerràzzi ci vòlle narràre in quést'òpera la stòria del sècolo XIII, in guisa di romànzo, descrivèndoci quànto accàdde nel régno di Nàpoli e délle dùe Sicilie. Prima però di descriverci gli avveniménti particolàri a quéi luòghi, ci fà ùn córso di storia concernènte Federìgo Barbaróssa, la sùa venùta in Itàlia, quànto égli operò e tentò distrùggere nélla nòstra pàtria e specialméntе nélle città lombàrde. L'autóre ci pàrla di tùtti i fàtti ch'èbbero luògo in fòrza délla léga lombàrda, e tùtte le angherìe e vessazióni che la Càsa di *Svévia* operò cóntro i pòpoli di Nàpoli e di Sicìlia.

Venùto a mòrte Federìgo, lasciò per testaménto, erède del tròno, Corràdo sùo figlio, il quàle prése tòsto possèsso délle provincie lasciàtegli dàl pàdre in Sicìlia, ed àltre ne conquistò

nel régno di Nàpoli, tenèndo sèmpre a fiànco sùo fratèllo Manfrédi. Erano quésti dùe prìncipi di natùra affàtto divèrsa. Corràdo possedéva il caràttere di Federìgo, disumàno e crudèle còi vinti, méntre Manfrédi mostràva compassionàrli, spésso intercedéva per lóro, ed i Siciliàni lo implorràvano cóme lóro protettóre. Dovèndo Corràdo, prìma di partìre per la Germània, visitàre il régno di Sicìlia, Manfrédi gli offèrse ùn magnìfico banchétto d'addìo, insième a tùtti i suòi baróni; àlla fìne del pránzo, nel cólmo délla giòia generàle, bévve Corràdo ùna còppa di vino prelibàto, e nélla nòtte stéssa cessò di vivere.

Mòrto Corràdo, la coróna si dovéva a sùo figlio Corradìno, ma trovàndosi ancóra in tènera età, la màdre lasciò per il moménto la reggènza del régno di Nàpoli a Manfrédi, incaricàto di conservàrne tùtti i diritti e la legìttima sovranità a sùo nipóte, figlio di Corràdo e di Elisabètta di Bavièra. Se non che, Manfrédi tenéva tròppo al tròno, ed essèndosi formàto ùn partìto fortìssimo nel régno, vénne ad ùn tràtto proclamàto re di Nàpoli e délle dùe Sicilie.

Il Guerràzzi ci nàrra in quésta stòria, cóme Manfrédi avèndo così usurpàto il tròno a Corradìno sùo nipóte, véro e legìttimo figlio di

Corràdo, tùtti i Pàpi di quél tèmpo gli facéssero accanìta guèrra, specialménte pòi, per le atrocità che da lùi si commettévano vèrso quéi pòpoli. Clemènte IV, assùnto àlla càttedra di Sàn Pietro, scrìsse e mandò ambasciatóri a Sàn Luìgi re di Frància, per implorâre il soccórso délle sùe armi, ed in pàri tèmpo offèrse la corónа e propóse l'investitùra del régno di Nàpoli a Càrlo d'Angiò fratèllo del re. Çi nàrra pùre la mòrte del prigionièro, còn tùtte le sùe orrìbili particolarità, facèndo crèder che quégli fósse Enrìco fratèllo di Manfrédi e secondo gènito di Federìgo, e ciò méntre ricevéva la vìsita nel sotterràneo di Ruggièro credùto sùo figlio, e amànte di Yole figlia del re, che il lettóre avrà incontràto àlla guàrdia déi giardìni reàli, al princìpio di quél lìbro. Fìn da quél giórno si tramò la rovìna del tròno di Manfrédi, ed a tàle scòpo ùna gràn pàrte déi baróni del régno, d'accòrdo còn Ruggièro, si unìrono nel propòsito d'inviàre ùn messàggio a Càrlo d'Angiò, Cónte di Provènza, ónde rènderlo consapévole che ùn gràn partito èra prónto per lùi, e che perciò s'avanzàsse còlle sùe fòrze, per abbàttere la dominazióne di Manfrédi. Il fìne déi càpi di quésto complòtto èra, per ùn piàno stabìlito tra

lóro, che ùna vòlta Càrlo vincitóre di Manfrédi, si sarèbbero gettàti sul Cónte di Provènza per distrùggerlo, indebolìto dàlla sùa stéssa vittòria.

Il romanzière ci raccónta la stòria e la prosàpia di Càrlo d'Angiò, èra quésti fratèllo di Sàn Luìgi, nàto da Luìgi VIII e da Biànca di Castìglia; cóme fìglio di Frància èbbe in sòrte la contèa d'Angiò, cóme spòso di Beatrìce fìglia di Raimóndo, Cónte di Provènza, gli toccò in retàggio la Provènza, la Linguadòca e pàrte del Piemónte. Càrlo non mancàva di valóre, avéva combattùto con Sàn Luìgi àlla conquìsta di Gerusalèmme, fu sèmpre uòmo sàvio, magnànimo, leàle e dabbène. Nominàto che fu dal Pontéfice Urbàno IV, e confermàto da Clemènte IV nel tròno di Sicìlia, si accìnse a scéndere in Itàlia, per combàttere Manfrédi, riconosciùto usurpatóre del tròno di sùo nipóte Corradìno. Manfrédi l'attendéva còlla sùa potentìssima flòtta, prónto ad offrìrgli battàglia, àlla prìma occasióne favorévole; per màre èra quàsi sicùro délla vittòria, e per tèrra avéa fortificàto i pùnti principàli. e specialménte lasciàto ùno scélto e fòrte presìdio a Benevènto. Sapéva Càrlo che le sùe nàvi non potévano stàre a frónte a quélle di Manfrédi, pùr nonostànte creàto luogotenènte

per l'esèrcito di tèrra Guìdo da Monfòrte, salì in nàve e comandò che si volgésse vèrso la desiàta Itàlia. Nel tragìtto di màre, Càrlo s'incóntra nel timonière détto Gorèllo, il quàle gli nàrra tùtta la sùa vìta complicàta da mólte vicènde, che troverà il lettóre interessantìssima, l'amóre e la mòrte tràgica di Messinèlla, còn àltri anèddoti, sóno ùn capolavóro di romànzo, avèndo tùtto abbellìto il Guerràzzi, còlla sùa immaginazióne appassionàta, descrivèndoci tùtti i più pìccoli avveniménti còn àrte e maestrìa.

Prima di giùngere àlla rìva d'Itàlia, Càrlo si tròva in perìcolo còn tùtti i suòi fìdi baróni; il màre impervertìto da fièra tempèsta, minàccia la flòtta francése, e métte il terróre in tùtti quéi valorósi soldàti, abbattùti dàlla potènza del màre. Quì l'autóre fa descrizióni piène d'immaginazióne e d'incànto. Al moménto che la tempèsta si càlma, il cièlo infurìàto, dirèi quàsi, cóntro la ràzza umàna che córre festósa a sterminàre il sùo sìmile, ad insozzàrsi le màni nel sàngue déi suòi fratèlli, vèrsa gràndine e piòggia a torrènti, di mòdo che èra diffìcile scòrgere la direzióne che si voléva seguìre. Ad ùn tràtto il vascèllo di Càrlo s'incóntra in ùna

galèra siciliàna, e sènza pórre indùgio, ne ségue ùna mischia accanìta; allorquàndo le dùe galère si accostàvano l'ùna àll'àltra, Càrlo afferràndo la màzza d'àrme, còn ùn piè levàto sul parapètto della galèra, menàva cólpi che non cadévano mài in fàllo, si battéva cóme ùn valoróso quàl èra, incoraggiàndo in pàri tèmpo i suòi a difèndersi da bràvi. Il massàcro di quélla zùffa fu terrìbile; Gorèllo pràtico di quélla manièra di bàttersi, saltò cóme ùna tìgre nélla galèra nemìca, e còll'accétta in pùgno féce stràge di quànti gli si accostàrono. La pùgna sostenùta da àmbe le pàrti, fu spaventévole e micidiàle, ma finalménte la vittòria restò ai francési; Càrlo però si condùsse vèrso i suòi nemìci còn àtti d'affètto e di generosità, cóme suòle usàrsi dài valorósi.

Càrlo riportò la vittòria, in quél moménto, sùgli uòmini, ma il cièlo vòlle mostràrgli la sùa possànza superióre a quélla délle àrmi umàne; le ónde infuriàte da fragorósa tempèsta, cóme sdegnàte di tànto sàngue versàto dàll'ambizióne dégli uòmini raddóppiano il furóre, ed a fòrza di ripetùti cólpi sfàsciano la galèra di Càrlo e la fòrzano a sommèrgere. Il vincitóre sùgli uòmini è vìnto dàlla màno supèrna; felicemente

trovàndosi prèsso Civitavècchia, Càrlo si gètta a nuòto, e finalménte rifinìto di fòrze, quàsi semivìvo affèrra la spónda, si gètta sùlla spiàggia sólo, abbandonàto cóme l'ùltimo déi mortàli; ma pùre vìve, il cièlo l'avéa destinàto a rovesciàre il tròno del gràn Federìgo.

L'autóre ritórna a parlàre di Yòle fìglia del re Manfrédi, la quàle pàzza d'amóre per il perdùto Ruggièro cammìna disperàta péi giardìni del Castèllo Capuàno, immèrsa néi suòi delìri, pàrla continuaménte del sùo amóre svanìto, vanéggia e córre quà e là, seguìta dàll'infelice Regìna Elena sùa màdre, e dàlla damigèlla Gismonda! Ruggièro tòsto che gli fu fàtto crédere èsser Manfrédi l'autóre della mòrte d'Enrìco sùo pàdre, ne giurò vendétta mortàle, e fìsso in quéll'idèa córse cóme messaggièro déi signóri napoletàni néll'àlta Itàlia, in cérca déll'armàta di Càrlo, per invitàre il Cónte di Provènza e Guìdo da Monfòrte a liberàrli dal giógo di Manfrédi. Ruggièro si unì àlla Frància ónde sterminàre il tròno e la dominaziùne di Svèvia in Sicìlia. Quéste narrazióni vèngono fàtte dal romanzière còn ùn'immaginazióne affàtto poètica e còn similitùdinì così vére, da rapìre il lettóre, tànta è la bellézza délle fràsi, e déi suòi sublìmi

concètti, sèmpre in rappòrto còlla stòria di quéi tèmpi.

Guìdo da Monfòrte, luogotenènte generàle déll'armàta di tèrra, còn divèrsi cónti e baróni che circóndano la lettìga délla contéssa Beatrìce spòsa di Càrlo, si sfòrzano di ascéndere sùlla cìma délle Alpi, per quìndi giùngere còlle lóro fòrze a Róma, e dàre appòggio per tèrra, àll'armàta navàle di Càrlo. Infàtti traversò, il Monfòrte, còn pròspera fortùna, la Toscàna e le Romàgne, e tùtti i Guèlfi d'Itàlia si unìrono al sùo esèrcito, lièti di potér combàttere cóntro l'Impèro, e tra quésti trovavànsi quattrocènto uómini d'àrme fiorentìni. Il Cónte ed il Monfòrte s'incontràrono a Vitèrbo prèsso il Pàpa Clemènte IV, néllo scòpo di combinàre l'intraprésa cóntro Manfrédi. Unìti così in alleànza francési e guèlfi italiàni, avèndo per guìda il Pontéfice ed il Cónte di Provènza, prèndono la vìa vèrso Róma, còn ùn cortèo che il Guerràzzi non tralàscia di fàrcene ùna descrizióne, in tùtte le sùe fórme e particolarità. Ne ségue pòi l'incoronazióne di Càrlo creàto re e Beatrìce regìna di Sicìlia, fàtta dal Pàpa néllа Basìlica di Sàn Giovànni Laterànо, còn tùtto l'apparàto che richiède ùna tàl ceremònia; il giórno apprèsso fu

dàta ùna fèsta, e si stabilì ùn tornèo óve si combattè tra signóri francési e italiàni; dùe sconosciùti che si distìnsero nel tornèo cóntro i francési, fùrono Ruggièro e Ghìno di Tàcco, famóso masnadièro italiàno, i quàli il lettóre avrà vàrie vòlte incontràti nel raccónto.

L'incóntro di Yòle còn Ruggièro nélla prigióne e salvàto dàlla sùa stéssa amànte da quél sotterràneo cóme per incànto, e il pellegrìno che perséguita dappertùtto l'infelìce Ruggièro, è ùna narrazióne maestrevolménte combinàta. — Si tròva infàtti néll'intréccio dèl romànzo, che il personàggio travestìto da pellegrìno non è àltri che Gisfrédo sicàrio inviàto da Ansèlmo Cónte délla Cèrra, per tenér dièlro a Ruggièro ovùnque s'inoltràsse, còn órdine esprèsso di trucidàrlo àlla prima occasióne; il moménto èra giùnto, ma Yòle lo salvò.

Ritorniàm pertànto àlla stòria del raccónto la quàle ci móstra, che Manfrédi non fu virtuóso, ma grànde. Salito sul tròno còll'astùzia, còlla fòrza e còlla fròde, affidàtosi ài destìni che lo menàvano, dominò la fortùna e costrìnse gli evènti; la sùa ambizióne èra fòrse di governàre tùtta Itàlia sótto lo scèttro del sùo impèro, e nessùno più di lùi, sembràva elètto dài cièli a

tàle imprésa portentósa. Si trovàva in lùi sapiènza nel consigliàre, prodézza di bràccio, àrte meravigliósa di conciliàrsi gli affètti, e quélla mansuetùdine che non èra conosciùta dài suòi supèrbi maggióri. Se non che, l'ùltima óra èra suonàta per lùi, la misùra déi suòi misfàtti essèndo cólma, èra giocofòrza soccómbere. Intànto la più gràn pàrte déi baróni del régno di Nàpoli che lo circondàvano, gli èrano nemìci, tenévano relazióni còn Càrlo d'Angiò e col Pàpa, per rovesciàre il tròno délla càsa di Svèvia, e fra quésti, trovàvansi il Cónte di Casèrta ed il Cónte délla Cèrra, néi quàli credéa Manfrédi, potér confidàre.

Il re scopèrta la congiùra per mèzzo di Ruggièro, che gli si presènta narràndogli la tràma sènza dàrsi a conóscere, radùna in còrte i principàli baróni, per fàr lóro prestàre giuraménto di fedeltà. Ma sul pùnto che il Cónte délla Cèrra pronunziàva la sùa fòrmola di fedeltà a Manfrédi, ùn cavalière che trovàvasi nélla sàla, si alzò ad ùn tràtto, ed appressàtosi al re, gridò ad àlta vóce, che Ansèlmo Cónte délla Cèrra èra ùn traditóre, che cospiràva cóntro il sùo sovràno e lo provò còn documénti àlla màno. Il Cónte lo néga, l'incògnito sostiène il sùo détto,

e sènz'àltro, lo sfìda ad ùna riparazióne còlle àrmi in càmpo chiùso; dópo vàri fàtti, il re Manfrédi accòrda il duèllo, in tùtte le fórme volùte dàlle léggi délla cavallerìa; in quéll'incóntro il Cónte délla Cèrra restò mortalménte ferìto, di mòdo che non vìsse che pòche óre; Ruggièro si èra vendicàto.

Ci prolungherèmmo di tròppo, se voléssimo narràre tùtti i fàtti e le peripezìe che sopraggiùnsero a Manfrédi, prìma di giùngere àlla battàglia di Benevènto, tùtto cospirò àlla sùa rovìna, àll'avvicinàrsi di quél giórno fatàle per la Càsa di Svévia. Intànto l'esèrcito di Càrlo d'Angiò èra penetràto nel régno di Nàpoli traghettàndo il Garigliàno, e vàrie scaramùccie èrano avvenùte tra le dùe armàte, ma intànto il figlio del gràn Federìgo perdéva del terréno, facèndo crollàre ógni giórno più il sùo tròno.

Càrlo prónto còl sùo esèrcito, si muòve cóntro il nemìco, e prìma di giùngere nélle pianùre di Benevènto, ove si dovéano decìdere le sòrti di quéi dùe potènti, gli fu fàcile impadronìrsi di tùtte le pìccole città dópo avér valicàto il Voltùrno, poichè la più gràn pàrte déi pòpoli gli èrano amìci. L'esèrcito di Càrlo giùnto néi mónti che guàrdano Benevènto, ammiràva la

bellézza délla città, tànto famósa négli antìchi tèmpi, il Cónte di Provènza più la guardàva, più gli paréva dégna d'èssere conquistàta, se non che, dópo avérla bène osservàta, la conóbbe munìta còn tànta maestrìa di guèrra, che gli pàrve impossìbile tentàrne l'assàlto, per espugnàrla còlla fòrza.

L'accòrto Càrlo e l'astùto Monfòrte vòllero còn ùno stratagèmma, ingannàre Manfrédi, e dàto nélle trómbe chiamó l'armàta del figlio di Federigo a battàglia, nélle pianùre di Benevènto. Si figùri il lettóre la descrizióne che ci fa l'autóre di quélla terrìbile battàglia; tùtte le atrocità e tùtta la ràbbia umàna si scatenò per trucidàrsi fratèlli còn fratèlli; la narrazióne fàttaci dal Guerràzzi è ùna délle più orrìbili che si pòssa immaginàre.

Il lettóre avrà già vìsto cóme Ghìno inviàto da Manfrédi présso Càrlo, non volèndo quésti accordàre indùgio àlla pùgna, lo minacciàsse égli délla sùa lància in ségno di vendétta. Il Monfòrte si ricordò di quélla minàccia, ed astùto cóme èra, propóse al re Càrlo, prìma di cominciàr la battàglia, di vestìre Arrìgo di Cocence, uòmo famóso per le àrmi, délle divìse e délla complèta armatùra del Re, e pórlo al comàndo délle prìme

schière. Così si féce, ma nel cuòr délla zùffa dùe cavalièri si avanzàrono cóntro di lùi, pérsuàsi che fósse il Re Càrlo, e lo trucidàrono a cólpi di lància; èran quésti Ghìno e Ruggièro. Un tàl fàtto eccitò ùn feróce entusiàsmo nélle trùppe di Manfrédi, credèttero che Càrlo fósse già spénto, ed il lóro coràggio fu tàle, che fécero stràge sùl càmpo francése, stimàndosi sicùre délla vittòria, e Manfrédi ne rendéva già gràzie al Dìo dégli esèrciti. Quàndo ad ùn tràtto Càrlo ed il Monfòrte còlle trùppe di rinfòrzo, si precipitàrono in mèzzo al càmpo nemìco, che sbandàtosi in cérca di prèda, tenévasi cèrto délla vittòria, e profittàndo di quél disórdine, le trùppe del Cónte di Provènza, unìte ài guèlfi italiàni, fécero pròva di ùn gràn valóre; Càrlo ed il Monfòrte si battérono cóme leóni, e dópo avér colmàto di cadàveri quélle pianùre memoràbili nélla stòria, restàrono padróni del càmpo. L'armàta di Càrlo fu decimàta non pòco, per innalzàre il tròno al sùo Re, ma quélla di Manfrédi perdètte nélla mischia quàsi tùtti i suòi càpi, tra i quàli Ruggièro e lo stésso Manfrédi.

Finirémo còl dìre che in quést'òpera vi si tròvano fàtti stòrici délla più àlta importànza, in cùi il lettóre, che non si pavénta dél'emo-

zióni e di avveniménti dolorósi, vi troverà tùtto il sùo pàscolo, per le descrizióni che l'autóre ci fa còn àrte e talènto sorprendènte, enumeràndoci i personàggi che présero pàrte in quésta stòria, cóme pùre i luòghi notévoli che fùrono testimòni di tànti terrìbili fàtti. Gli avveniménti sìa pùre che si aggirino su còse d'amóre, sóno trìsti e pièni d'emozióni, specialménte raccontàti da ùna fèrvida immaginazióne, còn ùno stìle poètico e tràgico. Vi sémbra nel lèggere quéi fàtti, di trovàrvi a contàtto délle persóne che présero pàrte in quéi conflìtti, o vincitrìci o vìnte; è ùn lìbro insómma, in cùi il Guerràzzi ha dàto pièna córsa àlla sùa fantasìa rìcca di pensièri, d'idèe e d'immagini, si può chiamàre ùna véra òpera clàssica.

ISABELLA ORSINI DUCHESSA DI BRACCIANO

(DELLO STESSO AUTORE)

In quésto raccónto, il cèlebre Guerràzzi imprènde a trattàre la vìta miseràndа di Dònna Isabèlla, fìglia di Còsimo de' Mèdici, Grandùca di Toscàna, divenùta spòsa di Pàolo Giordàno Orsìni, dùca di Bracciàno. Ci sarèbbe oltremòdo difficìle, se voléssimo narràre la stòria dolorósa di quéll'infelìce dònna, dotàta di sómmi talènti, di ràra bellézza, ma fórse tròppo débole e assài proclìve a quélla vìta che abbàglia le ménti leggère, e distrùgge le virtù più sàcre, che si dovrèbbero gelosaménte custodìre. La sventùra d'Isabèlla fu, che il Dùca sùo consòrte partìsse per le guèrre che dominàvano in quéi tèmpi, bramóso d'acquistàre fàma e glòria, ed abbandonàsse la pròpria spòsa in balìa di sè stéssa, giovàne, bèlla e corteggiàta da tùtti. Oltre a ciò, Pàolo Giordàno quàndo lasciò la famìglia, confidò la Duchéssa àlla custòdia di Tròilo Or-

sìni sùo cugìno, affinchè ne vigilàsse la condótta, e le servìsse di guìda néi moménti perigliósi délla vìta. Non si accòrse Giordàno déll'erróre d'avér confidàto la sùa móglie, fìno allóra innocènte, àlla cùra di quéll'uòmo nefàndo, il quàle tradì la buòna féde del Dùca e vituperò la fàma d'Isabélla.

L'autóre ha unìto àlla narrazióne délla vìta délla nòstra eroìna, vàri fàtti stòrici, interessantìssimi per il lettóre, poichè fànno diversióne àgli avveniménti dolorósi che tròvansi nel romànzo. Ci pàrla lungaménte délla famìglia de' Mèdici, ed in particolàre d'ógni personàggio, appartenènte ad éssa, che in quéll'època èbbe ùn'azióne predominànte sìa a Róma od in tùtta Itàlia. Fù allóra che Caterìna de' Mèdici salì sùl tròno di Frància, ed il Guerràzzi si sèrve di quélla dònna per narràrci pàssi di stòria francése, còn moltìssimi avveniménti accadùti in quél régno, sótto la dominazióne di quélla Regìna, in cùi i cièli avéan pósto l'istìnto e la capacità di governàre. Sóno pàgine scrìtte còn mólt'àrte, per mostràre al lettóre l'indole e la natùra di Caterìna, cóme appartenènte àlla famìglia Medìcea, la quàle si tròva néll'intréccio di quésto raccónto.

Ai prìmi giórni che Giordàno Orsini ritornò dàlle sùe intraprèse guerrière, cólmo di tànta glòria, rientràndo in séno délla famìglia, propóse a Isabèlla di partìre per la lóro amèna villa di Cerréto, sótto il pretèsto di tranquillaménte riposàrsi di tànte fatiche soffèrte, ed in pàri tèmpo godére in pàce l'àere salutàre di quéll'incantévol soggiórno, insième àlla sùa amàta consòrte. Al lóro arrìvo in quélla vìlla pièna di bellézze e d'ìncànto, il Dùca Giordàno invitò ad ùn banchétto tùtti i suòi amìci, ónde godére d'ùna sì piacévole comitiva e festeggiàre il sùo felice ritórno. Alla fìne del prànzo, tùtti i commensàli gridàvano unànimi perchè l'Orsìni narràsse lóro minutaménte le gèsta délla battàglia di Lepànto, ov' égli avéa sì valorosaménte combattùto. Il romanzière ci descrìve la narrazióne che il Dùca di Bracciàno féce in quélla séra ài suòi convitàti, sùlla famósa battàglia di Lèpànto, óve Dón Giovànni d'Austria còi Veneziàni e còlle trùppe Spagnuòle, unìte a quélle del Pàpa, schiacciò la potènza musulmàna. Quélla descrizióne è veraménte ùn càpo d'òpera, narràta còn tùtte le mìnime particolarità, còn ógni vicènda che avvénne in quélla lòtta sanguinósa; le azióni di valóre, le gèsta di cùi ógni

pròde féce móstra in quél conflitto, cóme pùre il valóre ed il coràggio unànime che mostràrono in quélla zùffa Spagnuòli, Tedéschi ed Italiàni, per riportàrne ùna clamorósa vittòria, tùtto ci vièn descritto còn àrte ed ingégno singolàre dàll'autóre.

Pàolo Giordàno terminàto il raccónto, levòssi da mènsa e accomiatàtosi dài suòi convitàti, dàva di bràccio ad Isabèlla, per accompagnàrla nel sùo quartière, óve nélla nòtte ne seguì la tremènda catàstrofe, che fa rabbrivìdire al sólo pensàrvi.

I fàtti dùnque che ci vèngon narràti, in quésto raccónto, dàll'egrègio romanzière, sebbène sìeno véri nélla sostànza, pùr nonostànte si suppóngono, in pàrte alméno, esageràti dàlla sùa fantasìa, sèmpre proclìve a dipingerci l'uòmo piuttòsto inclinàto al màl fàre che al bène. Infàtti, la narrazióne délle vicènde avvenùte a Isabèlla, eroìna di quésta stòria, sóno oltremòdo tremènde; il sùo infelìce amóre la condùsse ad ùna esistènza la più sventuràta che ménte umàna immaginàr pòssa. Fu colpévole, è véro, ma non da meritàre d'èssere trucidàta vilménte dàlla màno del di lèi stésso consòrte. L'istòria di tàli avveniménti è terrìbile e commovènte, ma in-

teressantìssima per l'intréccio di tùtti i fàtti che contiène il raccónto, abbellìto sèmpre dàll'immaginazióne e dàll'èstro poètico déll'autóre, il quàle còl sùo stìle pièno di vìta e di fòrza, ci attìra vìe più a lèggere e ad apprezzàre i suòi scrìtti.

BEATRICE CENCI

STORIA DEL SECOLO XIII

(DELLO STESSO AUTORE)

La stòria di Beatrìce Cènci, che ci vièn narràta dal cèlebre romanzière F. Doménico Guerràzzi, é ùn'immàgine véra di quànto la stìrpe d'Adàmo sìa capàce a commèttere in fàtti trùci e nefàndi. Gli avveniménti di quéll'època, che l'autóre ci descrive in quést'òpera, tràttano di vàrie famìglie patrìzie romàne, ed in particolàre délla Càsa déi Cónti Cènci da cùi discénde Beatrìce, eroìna di quésto romànzo.

Il Guerràzzi prìma d'intraprèndere ùn tàl lavóro, lèsse e studiò le crònache di quél tèmpo, le accùse e le difése concernènti il procèsso di Beatrìce Cènci; confrontò raccónti, scrìtti e memòrie, ed in fìne trovò in éssa ùn àngiolo di martìrio, bèlla gli appàrve di sventùra e di glòria. Pensò allóra narràrne la stòria, ónde tùtti conoscéssero i fàtti tristìssimi che spèttano

àlla famìglia Cènci. Stòria è véro, di trùci delìtti, che trapasserà le ànime gentìli a guìsa di spàda, poichè non racchiùde che atrocità inaudite e tremèndi misfàtti.

Dàl procèsso intentàto cóntro Beatrìce risùlta, ch'élla fu rèa di parricìdio, avèndolo confessàto éssa stéssa, e per quésto vénne condannàta al patìbolo; ma se quéll'eroìna vòlle chiamàrsi rèa àlla presènza di tùtti, di sì nefàndo delìtto, fu sólo per salvàr la vìta ai suòi più strétti parènti, dichiaràndoli innocènti, sebbène ciò non giovàsse lóro gràn fàtto. Le atrocità commésse dal Cónte Francésco Cènci cóntro sùa fìglia Beatrìce, fànno ribrézzo a chi ha cuòre e sentiménti d'umanità; la fìglia soffrì tùtto còlla virtù e la rassegnazióne déi màrtiri.

Il Cónte Cènci càdde trucidàto, è véro, nel moménto che stàva per vituperàre, per rèndere obbrobriósa in fàccia al móndo la pròpria fìglia; la màno di Guido Guèrra, amànte di Beatrìce ne fu l'autóre; non potèndo più sopportàre tànte atrocità che si facévano a quélla desolàta ed innocènte fanciùlla, vòlle vendicàre le tànte ingiùrie che quél pàdre disumàno e spietàto féce soffrìre a quéll'ànima càndida e pùra! Tàle fu l'opinióne del nòstro autóre fondàta, dìce égli,

su documénti autèntici, estràtti dàgli archìvi di Róma e dàlle crònache di quél tèmpo. Il Guerràzzi ci nàrra dùnque déi fàtti che apparténgono àlla stòria, e la stòria non si seppellìsce còi cadàveri e còi delìtti, éssa abbràccia le sùe tàvole di brónzo cóme scùdo, che sàlva dàll'oblìo i tradìti e i traditóri. Se non che, l'ìndole del nòstro autóre tènde sèmpre a protéggere i vìnti ed a vilipèndere i fòrti, e per quésto fa sòrgere in Beatrìce l'innocènza e la virtù. Scrittóre, cóme l'abbiàmo più vòlte ripetùto, pièno d'immaginazióne e di fuòco, i suòi raccónti sóno abbellìti dàllo stìle romàntico, il quàle ci traspòrta a gustàre quéll'emozióni, quégli slànci di passióni e di affétti che vi rapìscono e v'incàntano.

È da notàrsi pertànto, che il Guerràzzi fu, per divérse càuse, mólto infelìce nélla sùa vìta, e fórse in gràn pàrte per la malvagità dégli uòmini. Ond'è, ch'égli studiò profondaménte il cuòre déll'uòmo nel sùo èssere più malvàgio, motìvo per cùi ce lo rappresentò, il più sovènte, nélle sùe òpere, capàce d'ógni nefandità, e cóme tàle ce lo dipìnse nel raccónto contenénte la vìta di Beatrìce Cènci. Si dovrà però consideràre quél lìbro cóme romànzo, in cùi è perméssо esageràre, cóme suòl dìrsi, ed alteràre i fàtti e le còse.

Per finìre còn ùn sì erudìto e rinomàto scrittóre dirémo, che il Guerràzzi consideràto cóme romanzière è ùno déi più famósi del nòstro sècolo. Uòmo di lèttere e sciènze, istrùtto al sómmo gràdo nélla stòria antìca e modèrna, dotàto di fòrti passióni specialménte polìtiche, ha versàto néi suòi scrìtti tùtto il sùo cuòre sènz'ambàgi nè reticènze. I di lùi romànzi però, són pièni d'intèresse e d'erudizióne, perchè basàti in gràn pàrte sùlla stòria, còn personàggi véri e reàli déi tèmpi che l'autóre intraprése a narràrci gli avveniménti. I suòi lìbri sóno piuttòsto sèri cóme lo comportàva l'ìndole sùa, ma il lettóre resterà stupefàtto nel vedére còn quàl maestrìa il Guerràzzi ci traspòrta in mèzzo déi suòi raccónti, e cóme farèbbe ùn celèbre artìsta, ci móstra i ritràtti délle persóne da lùi mésse in iscèna, che ci sémbra vedére ed intèndere. Ci condùce là, óve signoréggiano quégli affètti d'ùn amór tràgico, unìto quàsi sèmpre àlle passióni polìtiche e vi tiène sospéso fìno àlle ùltime pàgine déi suoi lìbri, per dàrvi allóra il risultàto di tùtti gl'intrécci déi famósi raccónti, in cùi ci avéa iniziàti al princìpio délla sùa narrazióne.

Farémo pùre osservàre che l'autóre ha dàto àlla lùce àltre divèrse òpere, tùtte interessan-

tissime, délle quàli tralasciàmo di parlàrne nel presènte libro, per non prolungàrci di tròppo. Tàli sóno: *Paòlo Pellicciòni*, — *Pasquàle Pàoli*, *ossìa la Rótta di Pontenuòvo*, — *La Vìta d'Andrèa Dòria*,—*L'Asino e l'Apologìa*. Tùtti quésti scrìtti hànno ùn caràttere letterà-rio, consideràti cóme romànzi stòrici, per i fàtti che contèngono concernènti la nòstra Penìsola. Lo scòpo principàle déll'autóre néllo scrìvere le sùe òpere, fu sèmpre la polìtica, motìvo per cùi i soggètti che imprése a trattàre, si aggìrano sùgli avveniménti polìtici,che a divèrse èpoche sconvòlsero l'Itàlia.

Dirémo finalménte che tùtte le òpere del Guerràzzi sóno da nói apprezzàte e stimàte sólo cóme scrìtti letteràri, per la purézza di lìngua, per lo stìle elevàto e robùsto, a guìsa di Dànte e d'Alfièri, pièno di similitùdini e d'immàgini poètiche. Són quésti i sóli prègi déi suòi scrìtti che attìrano il lettóre a leggèrli con piacére; poichè se ne consideriàmo la pàrte integràle che dève servìre àll'educazióne déi pòpoli, la troviàmo d'ùna moràle affàtto contrària al bène ed àll'òrdine sociàle. Infàtti véde égli l'uòmo sèmpre pervèrso, tendènte al màl fàre, e mài portàto àll'amóre ed al bène del pròssimo; ce lo

dipinge, per dìr così, ùna fièra sènza cuòre e prìva di nòbili sentiménti. Non sóno certaménte lettùre che pòsson giovàre àlla gioventù inespèrta ed ingènua, ma potrànno servìre piuttòsto per le persóne cólte ed assennàte, sùlle quàli la lettùra d'ùn lìbro non ha nessùna influènza. Sóno lìbri che si lèggono soltànto per la bellézza déllo stile, per le figùre rettòriche, e per l'elevatézza déi pensièri, esageràti se si vuóle, ma pùre bèlli e sublìmi. Gli scrìtti del nòstro autóre, non sóno àtti, è véro, a prodùrre la pàce nel cuòre déll'uòmo, ànzi tèndono a turbàrlo, a fàr vedére le còse al pèggio, a diffidàre del sùo simile, a rèndere insómma la creatùra infelìce, specialménte se il lettóre non ha fòrza d'ànimo, e non è per ànche sicùro délla vìa che dève seguìre.

Tùtti i suòi romànzi sóno tristìssimi; i fàtti hànno la lóro pàrte stòrica, l'intréccio è condótto còn ùna maestrìa singolàre, ma il risultàto del raccónto, sìa négl' intrìghi amorósi, o négli avveniménti politici, è sèmpre tràgico; finìta la lettùra del lìbro, ne siàmo pienaménte soddisfàtti per le bellézze letteràrie che contiène, ma restiàmo tristi, non si àma più l'umanità, poichè abbiàmo lètto tànti misfàtti e

tànte atrocità commésse per soddisfàre l'ambizióne dégli uòmini.

Finirémo però còl dìre, che sebbène le òpere del Guerràzzi contengàno i difètti che abbiàmo notàti, pùr nonostànte osiàmo asserìre che il nòstro autóre, secóndo nói, è ùn gènio per la purézza di lìngua e l'elegànza di fràsi. Infàtti tùtti i raccónti déi suòi scritti, fùrono da lùi sviluppàti còn periodi e tèrmini scélti àlla fòggia d'ùn oratóre, còn ùn'immaginazióne ardènte, zéppa di concètti e d'idèe; vi versò tùtto il sùo scìbile còn ùno stile vibràto, robùsto e poètico, veraménte dantésco. Conservò égli pertànto nel sùo mòdo di scrìvere, alquànto originàle, o per dìr méglio nélla sùa pròsa altaménte poètica, la più pùra italianità, di mòdo che tùtte le sùe òpere si pòsson consideràre cóme libri clàssici.

OPERE VARIE

DI

GIOVANNI ROSINI

LA MONACA DI MONZA

Chiùnque àbbia lètto l'òpera d'Alessàndro Manzóni, che pòrta per tìtolo *I Promèssi Spòsi*, si rammenterà sènza dùbbio, che al princìpio di quél romànzo, si tràtta alquànto d'ùna mònaca che si trovàva nel Monastèro di Mónza, di nóme Geltrùde, cùi le suòre solévano chiamàre la *Signóra*, discendènte da ùna famìglia principésca, spagnuòla d'orìgine. Quésta signóra per la potènza délla sùa famìglia, avéa ottenùto il permésso di vìvere separataménte dàlle àltre suòre, in cèrte stànze attigue al convènto; ma le finèstre del sùo quartière trovàndosi in fàccia d'ùna càsa abitàta da ùn cèrto Egidio, di cùi si tàce pàtria e prosàpia, élla contràsse còn ésso

lùi amicizia e familiarità, e quì ci làscia l'autóre déi *Promèssi Spòsi*.

Il professór Rosìni, valènte scrittóre, vòlle continuàre la stòria di quélla sciaguràta signóra, ed a tàl fine diède àlla lùce ùn romànzo stòrico del sècolo XVII, intitolàto: *La Mònaca di Mónza*. L'autóre còn ùno stile spontàneo, ed in pàri tèmpo sublìme, ci nàrra in quést'òpera tùtti gli avveniménti ed i fàtti scabrósi a cùi andàrono incóntro i dùe infelìci amànti. Il giórno stésso che èra stàto convenùto tra lóro, per la partènza dal Monastèro, Egìdio ricevètte ùna lèttera di sfìda dal Prìncipe Federìgo fratèllo di Geltrùde, da effettuàrsi sùl tramontàr del sóle di quél giórno, còlla condizióne esplìcita che ùno déi dùe dovésse restàre sùl terréno. I dùe combattènti si portàrono infàtti, al luògo indicàto, ed il fratèllo délla signóra, sebbène dèstro e valoróso, restò ucciso sùl càmpo délla pùgna. Si figùri il lettóre quàl fu la costernazióne délla famìglia del Prìncipe a tànta disgràzia, e la vendétta che il pàdre giurò cóntro l'assassino di sùo fìglio, e cóntro l'uòmo fatàle che avéa pervertito e disonoràto sùa fìglia! A mèzza nòtte Egìdio, sènza fàr paròla déll'accadùto a Geltrùde, entrò nel parlatòrio del Monastèro, cóme

èrasi convenùto, ed ivi trovò la Signóra pronta a dàrsi in balìa d'ùn uòmo che non conoscéva abbastànza, e tòsto travestìta da cavalière si dispóse àlla fùga.

I dùe fuggitìvi si pósero dùnque in viàggio, nel cuòr délla nòtte, àlla vòlta délla Toscàna, passàndo per Bològna; giùnti però al pùnto di tragettàre il Pò, le àcque ingrossàte per le piòggie abbondànti del giórno precedènte, rendévano il pàsso impossìbile, e quélla prìma nòtte d'affànni dovèttero passàrla nélla capànna del barcaiuòlo. Quàl fu però lo spavènto délla Signóra, e la ràbbia d'Egìdio, quàndo sùl fàr del giórno dùe bràvi del Prìncipe giùnsero là corrèndo, e domandàrono al barcaiuòlo se nélla nòtte avésse traversàto il fiùme ùn gióvane àlto, bèllo e còn fólti capélli! Egìdio al làto del barcaiuòlo, dettò dàlla capànna la rispósta da fàrsi, e quésti passàrono óltre. Giùnti i nòstri eròi a Bológna, fùrono sùl pùnto d'èssere riconosciùti, se la destrézza d'Egìdio non vi avésse pósto ripàro còl cambiàre di nóme, e còn àltri suòi stratagèmmi che il lettóre troverà mólto interessànti. Partìrono quìndi da quélla città àlla vòlta di Firènze, e nel viàggio accàdde lóro vàrie vicènde, che il Rosìni ci nàrra minutaménte, facèndoci

in pàri tèmpo, bellìssime descrizióni di tùtti quéi luòghi. Pervenùti i nòstri gióvani, non sènza difficoltà in Firènze, Egìdio córse tòsto al Palàzzo dégli Albizzi, còn lèttere di credènza prèsso Tommàso Albizzi, spacciàndosi per il Cónte Biànchi di Màntova e sùa móglie.

Tenéva Egìdio a fàrsi conóscere dàlle famìglie più potènti délla città, per giovàrsene ad ógni evènto, conoscèndo bène la fàlsa posizióne in cùi si trovàva; e quì il nòstro autóre ci descrìve la conversazióne che fu tenùta tra il senatór Pichèna ed Egìdio, quàndo quésti otténne il permésso d'andàre a visitàrlo, per domandàrgli accogliènza e protezióne. Il minìstro di Còsimo II de' Mèdici, quéll'uòmo veraménte di Stàto, èra ùno déi più fòrti diplomàtici di quél tèmpo; il Rosìni narràndoci la conversazióne di quél minìstro còn Egìdio, ci fa, per dìr così, ùn córso di stòria politica e letterària interessantìssima.

Fu per mèzzo di quéll' uòmo di Stàto che il nòstro eròe potè introdùrsi nélle famìglie più cospìcue di Firènze. cóme pùre penetràre in tùtte le riuniòni di uòmini letteràti che abbondàvano in quél tempo; potè ànche conóscere da vicìno i personàggi più rinomàti in quéll'època,

per le sciènze, la poesìa e le àrti, fra gli àltri Galilèo, il Tàcca, l'Abàte Pandolfìni, e mille àltri uòmini eminènti che fùrono cèlebri péi lóro sómmi talènti.

In quésto stàto di còse, Geltrùde trovàndosi alquànto trascuràta dàl sùo amìco, s'avvìde présto del sùo erróre, avéva élla sacrificàto l'onóre àlla passióne, persuàsa che Róma l'avrèbbe sciòlta dài vóti solènni, contràtti per fòrza, e ridivenùta libera, avrèbbe potùto unirsi per sèmpre a Egìdio. Non avéa prevedùte tùtte le difficoltà insormontàbili che si opponévano a quélla soluzióne, e sólo se ne accòrse quàndo si trovò alquànto abbandonàta da Egìdio; la sùa illusióne dispàrve, ed il di lei caràttere divénne tacitùrno e orgoglióso; fu allóra che si palesò in lèi il sàngue délla sùa ràzza spagnuòla. Egìdio pùre s'accòrse bèn prèsto, d'èssersi ingannàto sùl cónto délla sùa amìca, poiché Geltrùde libera in Firènze, non paréagli più quélla stéssa persóna che vedéva còn tànto mistèro, còn tànto affètto e còn tànta tenerézza, quàndo èra chiùsa nel monastèro di Mónza; èra scompàrsa l'amànte, non vi restàva che la sémplice dònna. E ciò si manifestò più forteménte ancóra, quàndo égli contràsse amicìzia còlla vezzósa e

seducènte Bàrbara dégli Albizzi, la quàle attirò immediataménte la sùa attenzióne; fu da quélla relazióne che principiàrono i guài per Geltrùde.

È da notàrsi però, che la signóra dégli Albizzi èra ùna dònna impareggiàbile, di cùi tùtta la città di Firènze parlàva, per la bellézza, la gràzia, i talènti e le sùe qualità sublìmi, tànto fìsiche che moràli. Egìdio ne restò sùbito affascinàto, e le seràte le passàva volentièri nélla càsa Albizzi, còn gràn dolóre di Geltrùde che si trovàva neglètta e quàsi sèmpre sóla.

Tornàndo ùn pàsso indiètro délla nòstra stòria dirémo, che quàndo il Prìncipe sèppe il duèllo d'Egìdio, da cùi ne seguì la mòrte di Federìgo sùo fìglio, e al tèmpo stésso ùna lèttera délla superióra del convènto di Mónza, che gli annunziàva l'improvvìsa disparizióne délla *Signóra* dal monastèro, concepì nel di lùi cuòre la più terrìbile vendètta cóntro l'autóre di tùtti i màli avvenùti àlla sùa famìglia. Fin da quél giórno spedì messàggi in tùtti i paési limìtrofi, ónde sapére il luògo abitàto da quél ribàldo; scopèrto che l'èbbe, inviò alcùni de' suòi bràvi, avvézzi àlle stràgi, còn órdine di trucidàrlo a qualùnque còsto. Infàtti ùna séra, méntre Egìdio

uscìva, a nòtte avanzàta, dal palàzzo dégli Albizzi, vénne codardaménte aggredìto da quàttro sicàri all'àngolo d'ùna vìa, i quàli a fòrza di stilettàte lo lasciàrono cóme mòrto sùl suòlo. Si figùri il lettóre lo stàto déll'infelìce Geltrùde in quélla nòtte, non potèndo penetràre il mistèro di quéll'assassìnio. Le ferìte non èran però mortàli, ed in pòchi mési Egìdio risanò; se non che, quél terribile avveniménto mìse àlla lùce i véri nómi déi nòstri personàggi, i quàli per órdine délle autorità di Milàno fùrono arrestàti dàlla polizia di Firènze. La signóra vénne trasportàta nel convènto délle Muràte di quélla città, ed Egìdio chiùso nélle prigióni déll'Inquisizióne, per avér rapìto ùna mònaca profèssa dal sùo monastèro ed èssersene illecitaménte impadronìto.

Venùto l'órdine che fóssero accompagnàti a Milàno, Egìdio tentò, còn vàri stratagèmmi, di sottràrsi insième còn Geltrùde dàlle màni délla giustìzia; ma al moménto délla zùffa, al passàggio del Po, ùna scàrica di moschetterìa venùta dai bràvi del Prìncipe, che si trovàvano àlla rìva oppósta, lo colpì mortalménte àlla tèsta e lo rovesciò mòrto nélle ónde. Dópo ciò, l'infelìce Geltrùde vénne présa e rinchiùsa in ùn

convènto per il rèsto délla sùa vita, a far penitènza délle sùe cólpe.

Dirémo in fìne, che quést'òpera contiène ùna stòria mólto interessànte ed istruttìva per le persóne che àmano la letteratùra e le bèlle àrti, al tèmpo stésso che racchiùde déi fàtti trìsti e commovènti per la pàrte che spètta al romànzo. Infàtti, il cèlebre Rosìni cóme valènte scrittóre, dòtto oltremòdo nélle lèttere e nélle àrti, nel trascrìverci i fatti e gli avveniménti déi suòi personàggi, ci fa conóscere vàrie celebrità di quéi tèmpi, non che tùtti i prègi délle bèlle àrti délla leggiàdra Firènze. Ci nàrra quìndi le gèsta déi dùe eròi néi lóro più minùti particolàri; vi sémbra udire le vére e vìve vóci déi personàggi famósi, sicchè si dirèbbe che ci stànno presènti, si òdono i lóro discórsi, e li vediàmo cóme tànti quàdri prési rigorosaménte dal véro.

L'autóre ha dispósto in quésto romànzo le persóne e gli avveniménti còn giudìzio di poèta e d'artìsta; vi allètta còl sùo dìre veraménte affascinatóre, in mèzzo ai fatti più interessànti del sùo raccónto, in cùi si rèsta sorprési d'ammirazióne. Il professór Rosìni, uòmo di cuòre e di rètto sentìre, ha volùto còn quésto libro pórre in càmpo dùe gràndi sentènze moràli: che

l'uòmo non dève speràr mài d'èsser felice per delitti; e che le dònne, le quàli màncano ai lóro dovéri, ne hànno la punizióne nélla noncuránza e nel disprèzzo délla persóna stéssa per la quàle vi màncano.

LUISA STROZZI

STORIA DEL SECOLO XVI

(DELLO STESSO AUTORE)

Quésto romànzo stòrico che il professór Rosìni ci póne sótt'òcchio, contiène i fàtti avvenùti in Firènze nel sècolo XVI, in cùi présero pàrte vàri cittadìni appartenènti àlle famìglie più cospìcue di quélla città. — L'eroìna del romànzo, cóme vediàmo dal titolo del lìbro, discénde da quélla prosàpia di cùi ne hànno parlàto lungaménte le stòrie délla Toscàna, per le sùe azióni virtuóse e le sùe gèsta glorióse.

La nòstra Luìsa vìsse in moménti in cùi regnàvano ancóra in Firènze mólti partìti, poichè fu in quél tèmpo che la Repùbblica restò schiacciàta dàlle fòrze del pàpa Clemènte VII e la quélle déll'imperatór Càrlo V. Infàtti il racónto del nòstro autóre ha principio dall'ingrèsso trionfàle che Alessàndro de' Mèdici féce

nélla capitàle délla Toscàna, dópo la cadùta délla Repùbblica, ingrèsso eseguìto còn tùtta la pómpa sovràna, còn ùn cortèo grandióso ed imponènte, del quàle fra tànti illùstri cittadìni facéva pàrte Filìppo Stròzzi, pàdre délla nòstra eroìna. Convièn sapére, che per le vicènde avvenùte durànte l'assèdio, vi èra ùn partito assài fòrte cóntro la famìglia de' Mèdici, a cùi si unìva la signóra Clàrice, móglie di Filìppo Stròzzi e màdre di Luìsa, sebbène discendésse da quélla stéssa prosàpia, essèndo fìglia di Piètro de' Mèdici e sorèlla di Lorènzo détto dùca di Urbìno. La famìglia dégli Stròzzi èra ùna délle più rìcche e cospìcue délla città, óve accorrévano i più illùstri cittadìni e le persóne più cólte di quél tèmpo; numerósi èrano i fìgli délla Clàrice e tùtti dotàti di chiàre e singolàri virtù. Fra le tre fìglie che il cièlo le avéa concèsso, troviàmo la nóstra Luìsa all'età di diciòtto ànni, svèlta délla persóna, frónte spaziósa ed òcchi néri, la cùi espressióne èra miràbile, il tùtto pòi accompagnàto da tànta gràzia e modèstia che èra a miràrla ùn incànto. L'autóre ci fa ùna descrizióne sorprendènte del convìto che Filìppo Stròzzi diède al Muscèttola, ministro di Càrlo V prèsso del pàpa, venùto per far cortéggio al

dùca Alessàndro; a quél banchétto fùrono invitàte tùtte le sommità di Firènze, tra le quàli Michelàngelo Buonarròti e Francésco Nàsi, gióvine distintìssimo e d'illibàta condótta, che vedéva di buòn òcchio la gióvane Luisa; non si parlò in quél convègno che di sciènze e d'àrti, tèma predilètto in tùtte le òpere del Rosìni.

Filìppo e Clàrice Stròzzi, cóme parènti del nuòvo prìncipe e càpi d'ùna délle principàli famìglie délla città, si credèttero in dovére di dar ùna fèsta in onóre del dùca Alessàndro, óve fùrono invitàte le persóne délla più àlta aristocrazìa, sènza eccettuàre nessùn partìto polìtico, ónde calmàre gli spìriti tuttóra tròppo agitàti. Quàl fu però la sorprésa di tùtti i convitàti e la còllera délla signóra Clàrice, quàndo il dùca si féce scusàre, adducèndo frìvoli pretèsti i quàli l'impedìvano di portàrsi àlla fèsta che gli èra stàta imbandìta! Fu il prìmo erróre del dùca ed il princìpio di tùtti i màli che gli sopraggiùnsero in procèsso di tèmpo, cóme pùre àlla famìglia dégli Stròzzi; poichè la Clàrice non éra dònna da sopportàre gl'insùlti, nè da perdonàre facilménte le ingiùrie ricevùte pubblicaménte.

L'autóre ci nàrra pùre cóme il giórno apprèsso, dònna Clàrice ed il Muscèttola, insième

a Luìsa e Francésco Nàsi, andàssero a far vìsita a Michelàngelo, per ammiràre tùtti i suòi capolavóri, ed àltre particolarità artìstiche délla città, cùi l'ambasciatóre ammirò còn véro entusiàsmo. Dópo avér traversàto tànte vicènde e conosciùto innumerévoli fàtti concernènti il govèrno del dùca Alessàndro, ch'ébbero ùn rappòrto còlla famìglia Stròzzi ed in particolàre còlla nòstra Luìsa, il Rosìni ci fa il ritràtto di Pièro Stròzzi, fìglio délla Clàrice e di Filìppo. Quésti èra stimàto in quél tèmpo cóme uòmo integèrrimo, leàle, valoróso e finaménte polìtico; fu égli il prìmo che si accòrse déll'amóre che il dùca Alessàndro èbbe l'ardire manifestàre vèrso Luìsa, la quàle amàva, cóme abbiàmo détto, Francésco Nàsi.

Vedrémo nel córso di quésto raccónto cóme l'amóre di quélla nòbil fanciùlla fu sventuràto, e cóme la rése miseraménte infelìce; il matrimònio còl Nàsi, il cùi amóre avéa occupàto tùtto il sùo cuòre, non potè conseguìrsi per riguàrdi di famìglia, ma corteggiàta dal dùca in ùn mòdo tròppo vistóso, fu costrétta ad unìrsi in ispòsa a Luìgi Cappóni, ónde evitàre qualùnque scóntro pericolóso a lèi ed àlla sùa famìglia. Se non che, pòco le vàlse il ripièg o; il dùca Ales-

sàndro èra d'ùna natùra pervèrsa e tròppo proclìve a costùmi disonèsti e corrótti, per lasciàrla in pàce; non mancò di rèndersi amìco Luìgi Cappóni, spòso di Luìsa, ónde avére occasióne di frequentàrla sovènte per giùngere a fàrsi amìca quélla dònna abbastànza infelìce.

L'autóre ci descrìve minutaménte tùtte le insìdie, i manéggi e gl'intrìghi méssi in òpera dal dùca per ingannàr l'innocènte ed onèsta signóra; ógni còsa fu tentàta per macchiàre quéll'ànima càndida; ma tùtto superò la nòstra eroìna; la di lèi virtù fu più grànde, più fòrte délla passióne e délla potènza di quéll'uòmo feròce e brutàle; vòlle tùtto soffrìre, la rovìna stéssa délla sùa famìglia, piuttòsto che mancàre àlla sùa féde di spòsa, all'onóre ed àlla fàma.

Troverà il lettóre in quél raccónto ùna descrizióne mólto interessànte concernènte il matrimònio di Caterìna de' Mèdici còn Enrìco II, re di Frància; la narrazióne complèta délle nòzze ed il séguito délle fèste dàte in tal circostànza àlla córte di Parìgi, il Rosìni ce le descrìve per mèzzo d'ùna lèttera che Filippo Stròzzi scrìsse a Luìsa sùa fìglia, cugìna di Caterìna, méntre égli si trovàva ambasciatóre del dùca Alessàndro àlla córte di Frància.

La condótta tenùta dal dùca Alessàndro nel govèrno di Firènze fu deploràbile, dìce il Rosìni scrivèndo quésto romànzo; le sùe manière non fùrono tàli da fàrsi amàre, mostràndosi sùbito depravàto di costùmi e dèdito a tùtti i vìzi. Infàtti non cessò mài di molestàre e perseguitàre la pòvera Luìsa còn tùtti i mèzzi, e fìno per vie di fàtto, còn aggressióni preparàte da' suòi satèlliti, ónde venìre a càpo déi suòi capricci: ma gli amìci délla nòstra eroìna la salvàrono sèmpre dàlle insìdie di quéll'uòmo fatàle. La desolàta dònna pertànto, non potè sopportàre a lùngo gli spavènti e gl'insùlti a cùi andàva éssa sovènte soggètta; gràcile qual'èra, la ridùssero più che mài delicàta e stànca délla vìta, di mòdo che cessò di vìvere nel fiór dégl'ànni, compiànta da tùtte le persóne dabbène.

Riepilogàndo la stòria che il cèlebre Rosìni ci ha tracciàto còn àbile pénna, dirémo che in quésto raccónto del sècolo XVI ha égli sfolgoreggiàto cólla pienézza di tùtti i suòi talènti. In ùn càmpo così vàsto concernènte quélla cospìcua famìglia fiorentìna dégli Stròzzi, trovò ógni eleménto per dàre sfógo a tùtte le sùe idèe ed ai suòi infiniti concètti, in ùn'època in cùi le passióni politiche specialménte èrano fòrti e sen-

tìte. Il Rosìni vòlle nel sùo raccónto che tùtte le simpatìe déi lettóri si rivolgéssero àlla famìglia dégli Stròzzi, splèndida di ùna lùce sùa pròpria, non lasciàndo però d'adornàrlo di cospicui e d'illùstri personàggi, tra i quàli il divìno Michelàngelo.

Di tùtti colóro che in quél tèmpo serbàrono vìvo l'amóre délla pàtria e l'òdio cóntro la potènza medìcea, ne fa égli ùn ritràtto da pittóre abilìssimo e da valènte filòsofo. Un tìpo ideàle délla virtù di dònna è certaménte la nòstra Luìsa; in lèi non apparìsce ómbra di difètto, tùtto è nòbile ed elevàto, unìto a dolcézza ineffàbile négli àtti e nélle paròle. Dònna Clàrice pòi, sùa màdre, puòssi paragonàre àlla màdre déi Gràcchi; per quésto la fortùna le avéa concèsso dùe figli, Pièro e Leóne, dégni déi tèmpi e del lóro casàto, capàci di trovàrsi accànto al grandìssimo Michelàngelo, non che di stàre a frónte délla grandézza e potènza del dùca Alessàndro.

La *Luìsa Stròzzi* dùnque si può chiamàre ùn véro romànzo stòrico, poiché in quéll'òpera d'ùn gràn mèrito, il cèlebre Rosìni ha mésso in iscèna tùtti personàggi véri, esistènti in quéll'època; li ha fàtti agìre secóndo l'indole lóro e

parlàre a secónda del lóro caràttere. Per quésto il precitàto romànzo è ùn véro portènto, sìa per l'istruzióne istòrica, cóme per l'interèsse che procùra al lettóre, allorquàndo si tròva in mèzzo a tùtti gl'intrécci del raccónto. Quésto lìbro insómma, ci rappresènta d'ùna manièra vìva e lampànte il cuòre e la ménte déll'autóre.

IL CONTE UGOLINO DELLA GHERARDESCA

ROMANZO STORICO DEL SECOLO XIII

(DELLO STESSO AUTORE)

Giovànni Rosìni vòlle in quést'òpera fàrci conóscere i tèmpi e le vicènde che sconvòlsero il sècolo XIII, ed espórci in ùn mòdo drammàtico i fàtti e gli avveniménti che condùssero il cónte Ugolìno, còn dùe figli e dùe nipóti, a quélla sì efferàta e tràgica mòrte, di cùi tànto ci pàrla il divino Alìghièri nel sùo famóso poèma, la *Divina Commèdia*.

L'autóre ci nàrra cóme i Pisàni, dópo avére occupàto ùn pósto distìnto nélla conquìsta di Gerusalèmme, si conservàrono sèmpre potènti, malgràdo la disfàtta che subìrono nélla battàglia di Tagliacòzzo, óve si trovàva àlla tèsta del lóro esèrcito Corradìno, erède legìttimo dél-l'imperatór Federìgo, il quàle voléva riconquistàre il potére délle Sicìlie, usurpàto da Càrlo

d'Angiò délla càsa di Frància, nélla battàglia di Benevènto. La stòria ci dice che i Ghibellìni di Pìsa, sebbène le lóro fòrze avéssero subito mólte pèrdite combattèndo cóntro i Guèlfi, pùre la repùbblica pisàna restàva sèmpre padróna délla Sardégna, délla Còrsica e délle isole circonvicìne, dominàndo dal gólfo délla Spézia sin présso Civitavècchia.

Il cèlebre Rosìni, prìma di giùngere, nel sùo raccónto, àlla famósa guèrra délla repùbblica di Pìsa còlla repùbblica di Gènova, ci fa ùna descrizióne stòrica interessantìssima délla situazióne délla città in quéll'època, da quàli personàggi fósse governàta, e déi càpi di pàrte che dominàvano allóra quél pòpolo. Al tèmpo in cùi Pìsa si ponéva tùtta sótto le àrmi per misuràrsi còn Gènova, governàva cóme Potestà ùn veneziàno di valóre e di sénno, chiamàto Albèrto Morosìni, ed èra capitàno del pòpolo ùn pisàno, la cùi crudelìssima fine ha riempiùto di compassióne l'univèrso: il cónte Ugolino délla Gherardésca. Quést'uòmo, sebbène discendésse da ùna famìglia antìca e ricchìssima di pàrte ghibellìna, diède in ispòsa ùna sùa figlia a Giovànni Viscónti, càpo délla pàrte guèlfa in Pisa, ónde potére in tal mòdo non abbandonàre il sùo par-

tìto e dominàre sópra ambedùe. — Fin dai prìmi ànni nèi quàli cominciò ad occupàrsi déi pùbblici affàri, fu caldìssimo fautóre dégli amìci, protettóre dégl'indifferènti e persecutóre acèrrimo déi contràri. Il sùo grànde stùdio èra stàto quéllo dégli uòmini, e nessùno mèglio di lùi li conóbbe néllа sua città, e ciò lo pròvano i fàtti délla sùa condótta polìtica, poichè dópo avér combattùto in favóre déi Guèlfi di Lùcca cóntro la pròpria pàtria, riuscì ad ingannàre i suòi amìci, e pòchi ànni dópo fu richiamàto in Pìsa, elètto capitàno del pòpolo, affidàndogli il comàndo suprèmo di quélla formidàbile armàta. Non gli mancàvano cèrto i talènti di gràn capitàno; èra infàtti lènto nel meditàre, velòce néll'eseguìre, guardingo nel prèndere ùna risoluzióne, ma irremovìbile quàndo présa l'avéa; intrèpido néi perìcoli ed animóso néllа pròspera fortùna; affàbile còi soldàti, sevèro cògli ufficiàli; ricompensàva quìndi ógni àtto di valóre e dividéva còi pròdi l'onóre délle vittòrie.

L'autóre dópo avér parlàto lungaménte di quést'uòmo scàltro e potènte, ci descrìve pùre àltri personàggi mólto rinomàti in quéll'època, attenènti àlla pàrte guèlfa e ghibellìna, tra i quàli Guìdo da Montefèltro, càpo déi Ghibellìni

d'Itàlia, a cùi Dànte métte in bócca quéi bellìssimi vèrsi che tròvansi nel cànto XXVII dél-l'*Infèrno*. Ci descrìve quìndi mólti fàtti relatìvi ad àltri vàri personàggi, fra i quàli sóno da notàrsi Federìgo Lància, fièro ghibellìno; il Loderìngo, il Guinìgi, il Morosìni, ànche éssi ghibellìni, e Nìno Viscónti di pàrte guèlfa; tùtti divénnero famósi nélle stòrie. — L'arcivèscovo Ruggièri èra potentìssimo pùre sótto quél regìme; infàtti, non sólo venìva consideràto cóme il càpo religiòso délla repùbblica, ma esercitàva la sùa primazìa sùlle ìsole délla Sardégna e délla Còrsica, di mòdo che avéva ùna grànde autorità su quéi pòpoli, governàti liberaménte; la sùa polìtica pòi consistéva nel conservàrsi neutràle tra quéi dùe partìti, che si èran giuràta ùna sterminàta vendétta.

Il Rosìni, sèmpre portàto per le bèlle àrti, ci descrìve in quél raccónto, tùtti i monuménti meritévoli di prègio che tròvansi nélla città di Pìsa, non che bellìssimi lavóri eseguìti dal famóso artista Niccòla Pisàno, di cùi il lettóre si compiacerà moltissimo. Riguàrdo àlla pàrte di quélla stòria in cùi si pàrla d'amóre, dùe persóne fùrono celebràte dal romanzière: Biànca sorèlla di Nìno Viscónti e nipóte d'Ugolìno, e

Ginévra nipóte di Federìgo Lància, délle quàli le dòti, le virtù e la bellézza facévano la meravìglia di tùtto ùn pòpolo; il lóro amóre fu interessàto còn personàggi ben nòti al lettóre, avènti ùna grànde azióne in quél romànzo.

La narrazióne délla càccia che Ubaldìno offrì a nóme déll'arcivéscovo sùo zìo a tùtti i personàggi che abbiàmo notàti, è veraménte dégna d'elògio, qual conviènsi al nòstro autóre; in quél giórno figuràrono còn sómmo splendóre Biànca e Ginévra, le dùe eroìne délla fèsta, le dùe bellézze di quél tèmpo. La fèsta dàta dàlla famìglia Viscónti il giórno dópo la càccia, fu veraménte splèndida, vi accórsero tùtte le notabilità délla città che il lettóre conósce; Ubaldìno fu ùno dégli eròi délla fèsta, e le dùe rivàli Biànca e Ginèvra gareggiàrono néllo sfòggio dégli ornaménti donnéschi, non che néll'amabilità e nélla gràzia còn cùi si distìnsero nélle dànze, da non sapére chi délle dùe meritàsse maggiór lòde, eguàle avèndo riportàto la pàlma.

Lascerémo per ùn istànte la pàrte che spètta al romànzo, per condùrre il lettóre al princìpio di quél lìbro, e seguir quìndi la pàrte stòrica che fórma l'argoménto più interessànte di quél raccónto. Fu il 4 agósto 1284, època memorà-

bile per la pisàna repùbblica, in cùi l'arcivéscovo Ruggièri compartì la solènne benedizióne àll'armàta, prìma che la flòtta salpàsse per la battàglia cóntro i Genovési. Il nùmero délle nàvi, la perìzia déi marinàri, il coràggio déi combattènti e l'ìra cóntro i nemìci féce comprèndere che quél combattiménto sarèbbe stàto l'ùltimo per la nazióne perdènte.

La descrizióne délla partènza délla flòtta fàttaci dal nòstro autóre, è ùn càpo d'òpera; componévasi quésta di cènto galère munìte di tùtto pùnto, da stàre a frónte del più fièro nemìco. Dièdero la màno al timóne i pilòti, ed in bèlla ordinànza salpàrono le prìme venticìnque galère déll'avanguàrdia, che sótto gli órdini del pròde Morosìni dovéano córrere sùl nemìco a sinìstra ed attaccàr la battàglia. Altre vénti più gràvi, sótto gli órdini del Saracìni, per investìrlo a dèstra le seguitàrono; méntre il cónte Ugolìno montàto sùlla capitàna si riserbàva di guidàre tùtte le àltre galère, avèndo il suprèmo comàndo délla flòtta e del piàno da seguìrsi nélla battàglia.

Partìta l'armàta pisàna, i càpi déi partìti e le autorità restàte al govèrno délla città passàrono divèrsi giórni in fèste, cóme abbiàmo riferìto,

per la venùta di Guìdo da Monteféltro, sènza occupàrsi déll'èsito délla battàglia navàle, che ognùno si attendéva favorévole. Quàndo ùna mattìna sùl far del giórno, si udìrono tùtte le campàne suonàre a mòrto in ségno d'ùn gràn disàstro, o per dir mèglio, indicàvano la disfàtta complèta délla flòtta pisàna, sopraggiùnta néllo scóntro délle galère genovésì, avvenùto àlla Melòria. Federìgo Lància ed alcùni àltri fièri ghibellini si rallegràrono di tàle annùnzio, persuàsi che la potènza e l'orgóglio del cónte Ugolìno sarèbbero schiacciàti al sùo ritórno, o che fórse sarèbbe égli stésso restàto ucciso néllа mischìa, cóme si dicéva, e così spénto còn ésso lùi tùtto il sùo partito.

Non ci occuperémo a descrìvere gli avveniménti di quélla terrìbile e micidiàle battàglia; il Rosìni ci fa in quést'òpera una narrazióne la più esàtta di quél disàstro, di quélla disfàtta complèta déll'armàta pisàna. Dirémo sólo che il dì seguènte, prima déll'àlba, il cónte Ugolìno, cón cinquànta capitàni e quarantacìnque galère mal cóncie, comandàte da pòchi marinàri, ritornò in Pisa, óve di nascósto si riunì in conferènza còll'arcivéscovo.

In quésto stàto di còse, Federìgo Lància féce

chiamàre i càpi délle famìglie Gualàndi, Sismóndi e Lanfrànchi, nemìci giuràti déi Gherardéschi, ónde intèndersi per far diméttere dal comàndo délle trùppe e dichiaràre cóme traditóre il cónte Ugolino. Se non che, tùtto quésto fu prevedùto dal cónte délla Gherardésca, sebbène confessàsse égli stésso all'arcivéscovo che il disàstro èra imménso e tremèndo. Pùre, scàltro ed astùto cóme fu sèmpre, vòlle prènder consìglio dal Ruggièri, cóme prima dignità potentìssima in quél tèmpo, per concertàrsi del mòdo di fàre parére al pòpolo méno penóso il disàstro, e quìndi unìrsi strettaménte còn lùi ónde potér restàre al potére.

E quì usàndo Ugolìno délla sùa astùzia più fìna, féce sùbito chiamàre nel palàzzo arcivescovìle gli anziàni, per concertàre quél che si dovéva fàre nélla strettézza délle còse; non mancò di riunìre insième còn éssi Nìno Viscónti sùo nipóte, ed il fìglio del potestà Morosìni, che facéva le véci del pàdre, restàto prigionièro nélla battàglia. Quéll'uòmo intelligènte e scàltro non si pèrse di coràggio in tal frangènte; in presènza déll'arcivéscovo, déi cinquànta capitàni che gli restàvano e dégli anziàni riuniti per deliberàre, prèse la paròla, e còn ardìre e fermézza disse

che il valóre sta négli uòmini e la vittòria nélla màno di Dio. Tùtti abbiàmo dàto pròve di valóre nélla pùgna: è piaciùto all'Altìssimo dar la vittòria ai nòstri nemìci; pieghiàmo la frónte ai suòi decréti, e confidàndo in lùi non disperiàmo délla nòstra salvézza. Uniàmoci in ùn vìncolo di pàce sàlda e durévole, per la salvézza di quésta gloriósa repùbblica cóntro gli assàlti déi nòstri nemìci, opponèndo il coràggio àlla fòrza, il valóre all'astùzia e la costànza àlla fortùna. — La sùa arrìnga fu rimarchévole per i dettàgli che diède sùlla battàglia, animàndo gli astànti ad avér fidùcia, che prèsto si sarèbbero tentàte di nuòvo le sòrti délle àrmi, sótto il gloriósо vessìllo che ricòrda il ségno délla Redenzióne e che trionfò a Gerusalèmme.

Il nòstro eròe sapéva benìssimo che néi pericoli délla vìta, e specialménte néi rivolgiménti politici, è importànte afferràr l'occasióne. Infàtti le sùe paròle dètte còn fòrza, avènti tùtta l'apparènza di verità, fécero ùna fòrte impressióne négli ànimi dégli astànti, e sènza che alcùno contradicésse, fu deliberàto che il potestà Morosìni, figlio del pròde ammiràglio, col cónte Ugolìno prendéssero tùtti i provvedimenti per la salvézza délla repùbblica.

Tùtto andò a secónda déi desidèri del Gherardéschi, poichè essèndo il Morosìni tròppo gióvine e non abbastànza espèrto in affàri, le pùbbliche faccènde venìvano spedìte o approvàte dal cónte Ugolìno, di mòdo che si trovò quàsi padróne d'ógni potére per governàre la repùbblica. In procèsso di tèmpo, per le vicènde avvenùte al Morosìni, antìco Potestà, fu conferìto al Gherardéschi il potére civìle e militàre délla città, riconosciùto cóme il sól uòmo capàce per l'amministrazióne dégli affàri, scàltro e potènte a difèndere la repùbblica pisàna dàlla léga che Gènova avéa sottoscrìtta còn tùtte le città toscàne di pàrte guèlfa, unìtesi di comùne accòrdo per la distruzióne déi ghibellìni di Pìsa.

Mólte còse avvénnero sótto il govèrno di quél-l'uòmo valoróso ed astùto, le quàli ci vèngon narràte minutaménte dall'autóre in quél raccónto, abbellìte in pàrte da quàlche fattarèllo romàntico, che non sarà discàro al lettóre dópo tànti avveniménti stòrici alquànto tristi. Scopèrta da Ugolìno la léga contràtta fra le vàrie città délla Toscàna, partì sùbito per Firènze còn fòrti sómme d'óro, ónde trafficàre gli accòrdi còi Priòri di quélla repùbblica, e là nel convìto che Guìdo Cavalcànti dètte in sùo onóre, co-

nóbbe i più gràndi uòmini di quél tèmpo, fra gli àltri Brunétto Latìni il rettòrico, Fòlco Portinàri còlla bellìssima fìglia Beatrìce, l'ìdolo del divìno poèta, Arnòlfo di Làpo l'architétto, Cimabùe il pittóre, Casélla il mùsico ed il gióvine Dànte già famóso, che si èra préso di sì fòrte amóre per la càra fìglia di Fòlco. Si vedéva in quéi sómmi uòmini la sublimità délla sciènza e délle àrti, in Beatrìce si scorgéva l'ispirazióne, cóme nèll'Alighièri la poesìa.

Al ritórno del cónte Ugolìno in Pìsa, sicùro déll'amicìzia déi fiorentìni, il sùo mòdo di governàre divénne più che mài assolùto e dispòtico; impóse balzèlli su quél pòpolo, le cùi risórse non permettévano di pagàre; cacciò in esìlio le famìglie che si mostràvano contràrie al sùo partìto ed a quél regìme tirànnico, tra le quàli la famìglia Lància: il govèrno del Gherardéschi èra divenùto quéllo délla fòrza e délla prepotènza.

Mólti avveniménti accàddero in quél tèmpo; il cónte Federìgo partìto còlla famìglia da Pìsa per portàrsi nel sùo castèllo di Donoràtico, nel traghettàre il fiùme détto la Cècina, ingrossàto dàlle pioggìe dirótte délla nòtte precedènte, la bèlla Ginévra volle tentàrne coraggiosaménte

il guàdo e fu divoràta dàlle ónde. Biànca résa gelósa per l'affezióne che Ubaldìno dimostràva a Ginévra, si risòlse di chiùdersi in ùn chiòstro, per quìvi passàre in pàce il rimanènte délla sùa vìta, sebbène morìsse, cóme il lettóre vedrà, in séno di sùa famìglia; così l'amóre délle dùe rivàli, o per dir mèglio, la pàrte del romànzo che tràtta di còse amoróse, non prodùce ùn risultàto felìce, cóme si potrà giudicàre dàlla lettùra di quélla stòria.

Finalménte il govèrno dispòtico e tirànnico che il cónte Ugolìno esercitàva su quél pòpolo avéa esacerbàto gli ànimi déi migliori e più quièti cittadìni; quàndo pòi le còse fùrono àgli estrèmi, Ubaldìno nipóte déll'arcivéscovo ed il cónte Ansèlmo nipóte d'Ugolìno, si risòlsero di portàrsi àlla sùa dimòra a fìne di peroràre in favóre del pòpolo, perchè venìsse esoneràto da quélle gravóse gabèlle, che la pòvera gènte non avrèbbe mài potùto pagàre. Chi l'avrèbbe pensàto! A quéste sémplici paròle, Ugolìno acciecàto dall'orgóglio e dall'ambizióne di dominàre in ùn mòdo assolùto, afferrò il pugnàle e ferì mortalménte il cónte Ansèlmo sùo stésso nipóte, prése quìndi ùna rónca e còn ùn cólpo stése Ubaldìno mòrto a' suòi pièdi.

Da quél giórno fu decretàta la rovìna e la mòrte del cónte Ugolìno; tùtti i partìti si animàrono cóntro di lùi, e l'arcivéscovo Ruggièri, sènza mostràrsi adiràto per avérgli trucidàto vilménte Ubaldìno sùo nipóte, meditàva còn ùn'astùzia sùa pròpria, lo stermìnio e la fìne délla famìglia Gherardésca. — Infàtti, còn ùno stratagèmma operàto dal Ruggièri, vénne tòlto il potére dàlle màni di Ugolìno, facèndogli speràre che a sùo tèmpo, avrèbbe ripréso il comàndo civìle e militàre délla repùbblica còn maggióre autorità.

Quàndo il cónte si accòrse del tradiménto, vòlle riconquistàre il potére còlla fòrza; raccòlse quànti potè uòmini d'àrme di pàrte guèlfa, ànche nélle castèlla vicìne, e còi figli e nipóti àlla tèsta délla trùppa, tentò cattivàrsi i favóri del pòpolo, per èssere secondàto in quélla càusa quàsi affàtto perdùta. Il Ruggiéri dal cànto sùo avéa rafforzàta la pàrte ghibellìna richiamàndo in città tùtti i càpi di quél partito bandìti da Ugolìno, tra i quàli il Lància ed il Monteféltro còi suòi mille duecènto guerrièri, volèndo vendicàre l'assassìnio d'Ubaldìno.

Da quéllo stàto di còse ne avvénne, cóme si supponéva, la guèrra civìle, guèrra fratricìda

la più terrìbile di tùtte le sventùre d'ùn pòpolo; quéi dùe fièri partiti si èran giuràta ùna vendétta implacàbile, ùno déi dùe dovéa spégnersi nel sàngue, cóme infàtti avvénne; non fu quéllo ùn combattiménto, ma ùna stràge di bélve feróci, sènza nessùna pietà vèrso il sùo sìmile. — Finalménte la vittòria favorì i ghibellìni, e dópo tànte vìttime cadùte in quéll'accanìta pùgna, il cónte Ugolìno co' dùe figli e co' dùe nipóti si arrése àlla superiorità délle fòrze nemìche, non potèndo prevedére la sòrte che si preparàva a quégl'infelìci.

Cadùti nélle màni di gènte spietàta, vénnero tùtti e cinque incatenàti e tradótti nélla famósa tórre détta la *Mùda*, inchiodàte ne fùrono le pòrte e gettàte le chiàvi néll'Arno. Quàl fósse la crudèle e spaventósa fìne del cónte Ugolìno, déi suòi dùe fìgli e dùe nipóti, gli stòrici ce l'hànno tùtti narràta, non che il divìno poèta nel sùo famóso poèma la *Divìna Commèdia*.

Il Rosìni ci rappresènta in quéll'òpera i principàli fàtti che ci tramandò la stòria, abbellìti dàlle particolarità che l'immaginazióne può liberaménte inventàre.

In quél romànzo l'autóre ha raccontàto gli avveniménti, sènza nessùno spìrito di partìto,

da véro romanzière stòrico; è ùn libro dùnque interessantìssimo ed oltremòdo istruttìvo. Il lettóre sarà ben lièto di ritornàre àlla stòria del sècolo XIII, e di prènder pàrte, per dir così, àlle vicènde polìtiche di quéll'època.

OPERE VARIE

DEL

P. ANTONIO BRESCIANI

L' EBREO DI VERONA.

I moviménti politici che sopraggiùnsero in Itàlia dal 1846 al 1850, servìrono di tèma al P. Bresciàni per scrìvere déi raccónti che tràttano délle vicènde avvenùte in quéll'època.

L'Ebrèo di Veróna fu il nóme ch'égli diède al prìmo sùo scrìtto, in cùi ci nàrra esattaménte tùtti i particolàri di quéi tumùlti, dài quàli fùrono sconvòlte tànte città d'Itàlia, e mólti tranquìlli cittadìni, prési di mìra dài rivoluzionàri, per non volér secondàre le lóro tròppo avanzàte passióni, ne fùrono in quélle sommòsse le vittime. — Il soggètto che imprése a trattàre il P. Bresciàni èra ùn càmpo vastìssimo da spaziàrvi còn tùtta la fòrza délla sùa immaginazióne, poichè si trattàva di fàtti recènti e notòri a tùtti, ma in gràn pàrte alteràti dài giornalìsti,

o da colóro che lo spìrito di pàrte portàva ad esageràre od alleviàre i fàtti e le còse. Era mestièri far palése al móndo la sémplice verità délle vicènde accadùte in Róma, cóme pùre la fùga del sómmo pontéfice Pio IX a Gaéta, non che tùtti gli avveniménti politici occórsi in tùtto il rèsto d'Itàlia.

Non si créda che l'*Ebrèo di Veróna* sìa ùn poèma nel quàle l'autóre àbbia volùto rappresentàre lo stàto d'Itàlia e di Róma di quél tèmpo còn idèe esageràte e còn nómi non mài esistìti. Il P. Bresciàni si servì sèmpre di giornàli di quàlche valóre e di personàggi autorévoli, i quàli gli somministràrono scrupolosaménte i più minùti dettàgli sùlle sommòsse di Róma, non che di migliàia d'amìci, testimòni oculàri, quàndo vòlle descrìverci tùtte le battàglie e tùtti gli scóntri che l'Itàlia dovè sostenére, sèmpre indàrno, cóntro l'Austria. Se il cèlebre scrittóre rivestì i suòi raccónti di nómi ideàli, non per quésto cessàrono d'èsser véri i fàtti che ci narrò; fu per cortesìa e civiltà che vòlle tacére i véri nómi déi personàggi che présero pàrte in quélle trìste vicènde, avùto riguàrdo a tànte cospìcue famìglie tròppo nòte in quéi tèmpi. Fa d'uòpo però considerare tàli raccónti sótto dùe aspètti:

se l'autóre tràtta di còse pùbbliche avvenùte in piàzza, néi circoli popolàri o néll'Assemblèa, allóra hànno il testimònio di migliàia di persóne; se pòi sóno còse détte e fàtte nélle congrèghe, nélle società segréte, in tal càso fùron còse a lùi ripetùte da testimòni oculàri, da persóne délla fazióne medésima, ed in tal frangènte dovètte inventàre égli stésso ùn nóme qualùnque, che rappresentàsse il véro personàggio délla scèna, ónde salvàre il decòro délle famìglie. Il P. Bresciàni cóme valènte scrittóre, dotàto di àlto ingegno e di rètto sentìre, potè scoprìre tùtti i segréti di cùi si sèrve la rivoluzióne per giùngere àllo scòpo prefìssosi. Néll'*Ebrèo di Veróna* ci nàrra cóme égli, nélla sùa travagliàta vìta, si trovàsse in mèzzo a tùtte le rivòlte d'Itàlia, ne misuràsse l'ampiézza, ne scandagliàsse il profóndo e vi penetràsse fìno al cuòre. Ha gridàto còn vóce solènne a tùtti i monàrchi, che non v'ha potènza in tèrra che pòssa sottràrli dàllo sterminio délle società segréte. I pòpoli pùre, dìce égli, saràn divoràti da quéll'idra a sètte tèste, poichè tùtta la gioventù presènte si tróva trascinàta in quélle tenebróse congrèghe, sènza conóscerne gli òbblighi da adempìre, nè ponderàrne le conseguènze. La *Gióvine*

Itàlia del famóso Mazzìni ha pervertìto e corrótto tùtti i giòvani cuòri délla nòstra bèlla nazióne. Quànte famiglie ne restàrono desolàte per la pèrdita di tànti innocènti! quànte màdri piànsero e piàngon tuttòra la sòrte infelìce déi lóro càri ed inespèrti fìgli! Lo scòpo però dél-l'*Ebrèo di Veróna* fu quéllo di mostràre all'Itàlia la perfìdia délle società segréte, per métterle in pièna lùce e persuadére i pòpoli a non lasciàrsi adescàre dàlle lóro lusìnghe, ne affascinàre dàlle lóro menzognère promésse.

Quést'òpera dùnque è la stòria déllo sconvolgiménto e délle macchinazióni délle società segréte che si tramàrono dàlla mòrte di Gregòrio XVI sìno all'assàlto del Quirinàle. L'autóre ci dimóstra chiaraménte ùna pàrte délle perfìdie ed iniquità che fùrono tentàte all'Itàlia, ai monàrchi ed al sómmo pontéfice Pìo IX. Quéste congrèghe, macchinatrìci di tànti màli, dàll'oscurità délla nòtte, dal tenebróso mistèro déi segréti e profóndi lóro conventìcoli, hànno incatenàto, còn infìniti raggìri, tùtta la tèrra di quà e di là dài màri, insinuàndosi astutaménte in ógni clàsse e condizióne di persóne. Le sóle dominazióni cristiàne, ripète il P. Bresciàni nel-l'*Ebrèo*, potéano domàre quéll'idra fatàle, stroz-

zàndola al sùo primo nàscere; ma invéce l'accarezzàrono, l'adulàrono, chiùsero gli òcchi e le orécchie a quànto si tramàva in quélle segréte assemblèe. Non hànno per ànche compréso i govèrni che le società segréte, da cùi sóno circondàti, cospìrano nélle tènebre, per infràngere e sterminàre ógni potére, sìa polìtìco, sìa religióso. Finìsce il nòstro autóre per ripètere ai potènti délla tèrra di unìrsi strettaménte fra lóro per abbàttere quél móstro sterminatóre déi pòpoli; che il lóro vìncolo sìa la Cróce del Crìsto: quést'àrme sóla potrà annichilàre il potére délle società segréte. O il móndo se ne persuàde, o égli rimarrà schiàvo di quésta potènza formidàbile.

Il P. Bresciàni terminàto che èbbe l'*Ebrèo di Veróna*, i suòi amìci osservàr gli fécero che importantìssimi personàggi del sùo raccónto èran rimàsti sènza il complèto svilùppo délle lóro azióni, e che i lettóri ignoràvano ancóra la fìne délla lóro vìta.

Per quésto il valènte scrittóre si risòlse di appagàre i lóro desidèrii, scrivèndo ùn'àltra òpera intitolàta: *La Repùbblica Romàna*.

Quésto raccónto è, per dir così, la continuazióne, ovvéro la secónda pàrte déll'*Ebrèo di*

Veróna, poichè si giùnge, per ésso, àlla mòrte di vàrie persóne ch'èbbero ùna grandìssima pàrte néll'*Ebrèo*. Anche in quést'òpera l'autóre si scàglia cóntro le società segréte, narràndoci tùtte le lóro tràme ed i lóro misfàtti, condótti còn perfìdia e scaltrézza, per confóndere ed offuscàre la vigilànza délle autorità. Potè infàtti narràrci còn verità, tùtti i più pìccoli avveniménti accadùti in quéi tèmpi, a càusa del procèsso, formàto dài tribunàli di Róma, per l'assassìnio commésso dài settàri, il 15 novèmbre 1848, sùl cónte Pellegrìno Róssi, ministro del Pàpa. Il P. Bresciàni, avèndo avùto fra le màni quél voluminóso procèsso, vi lèsse tùtto l'inìquo svolgiménto di quélla congiùra tramàta, dìce égli, nélle tènebre, ordìta e tessùta con infinìta perfìdia, fìno all'uccisióne del Róssi, all'assàlto del palàzzo pontificàle, àlla convocazióne dél-l'Assemblèa Costituènte ed àlla promulgazióne délla Repùbblica romàna.

Néll'*Ebrèo*, cóme nélla *Repùbblica di Róma*, si tròvan scopèrte tùtte le macchinazióni rivoluzionàrie, dal nottùrno ritròvo déi fienìli di Ciceruàcchio, fìno al congrèsso generàle del cìrcolo popolàre, capitanàto da Piètro Sterbìni. L'autóre potè scoprìre tùtto quéllo che si passò

in quéi convègni così segréti ed in quélle tenebróse società; i cospiratóri restàrono sorprési di vedér registràti, in quésti raccónti, quégli avveniménti ch'éssi credévano èsser sepólti fra l'ómbra e sótto il sigìllo déi giuraménti délla sètta. La Provvidènza fórse, accordò tànta virtù e tànta fòrza al P. Bresciàni, da rènder palési quàsi tùtti i segréti e smascheràre tùtte le perfìdìe di quélle società, per mèzzo délle stàmpe, ónde salvàre da quél terrìbile abìsso la gioventù italiàna.

LIONELLO

(DELLO STESSO AUTORE)

Quést'òpera che il cèlebre scrittóre ci póse sótt'òcchio non è àltro che ùn raccónto interessantìssimo, in cùi ci nàrra la vìta di Lionèllo, o per dir mèglio, si racchiùdono in ésso le sùe memòrie scrìtte da lùi medésimo, ad ammaestraménto e terróre délla gioventù italiàna. Si tròva in quéste memòrie, cóme il gióvane Lionèllo fósse di àlta prosàpia, discendènte da ùna délle più cospìcue famìglie del Milanése, rìcco ed oltremòdo potènte. L'educazióne délla sùa infànzia fu fàtta nel sùo pròprio castèllo, còn tùtta la pómpa d'ùna famìglia principésca. Se non che, giùnto égli all'età in cùi il gióvine discèrne il bène dal màle, si lasciò adescàre dàlle passióni da cùi l'umàn gènere si tròva abbagliàto; i cattìvi esèmpi del servitoràme e la lettùra di cattìvi lìbri che di nascósto togliéva dàlla bibliotèca di sùo pàdre, cominciàrono a trasci-

nàrlo pel sentièro del precipìzio. Rimàsto prìvo del pàdre in tènera età, persuàse la màdre a volérgli perméttere la carrièra dégli stùdi di légge, per godére di quélla libertà che tànto agognàva. Ed infàtti, a sédici ànni si portò all'Università di Pàdova, sótto pretèsto di percórrere le lèttere e le sciènze. Ma l'infelìce Lionèllo, dovizióso quàl èra, d'ùna illùstre e rìcca famìglia, non fu tòsto giùnto in mèzzo a quéi gióvani libertìni, che si trovò attorniàto da fèste, bàlli e giuòchi. Di là, dópo tànte peripezìe d'ógni sòrta, derivàte dàlla sùa depravàta condótta, si vìde avviluppàto in tùtte le società segréte, principiàndo dàlla sètta déi *Carbonàri* e terminàndo còlla *Giòvine Itàlia*. L'autóre su quést'artìcolo svilùppa e métte in lùce còll'esattézza del sùo dìre, tùtti gl'intrìghi ed ógni segréto di quélle sètte infernàli, ónde illuminàre la gioventù italiàna accecàta dài fantàsmi délla rivoluzióne. Vòglia il Cièlo che Lionèllo pòssa servìr d'ammaestraménto àgli sconsigliàti che si làsciano trascinàre, all'impensàta, in quélla voràgine di màli in cùi si tròvano avvòlte le società, che sòglion chiamàrsi modèrne e rigeneratrìci délla umanità, in mèzzo délle quàli si tramàrono tùtte le rivoluzióni d'Euròpa, in qualùnque

època sìeno sopraggiùnte. Si tròva in quést'òpera la descrizióne déi viàggi intraprési da Lionèllo in tùtte le nazióni d'Euròpa ed óltre i màri, per órdine delle sètte a cùi appartenéva còn giuraménto di cièca ubbidiènza. Quéi viàggi sóno oltremòdo divertévoli ed interessànti, per i fàtti che vi si tròvano d'ógni spècie, narràti dal P. Bresciàni còn tùtta la fòrza délla sùa immaginazióne pièna di poesìa e d'incànto.

Quésto raccónto, ossia le memòrie di Lionèllo sóno ùna stòria tristìssima; si véde in éssa cóme, nè la gentilézza délla nàscita, nè l'indole buòna, nè il valóre déll'ingégno, nè ùn cuòre dólce, fàcile, amorévole e benigno vàlgano cóntro le fòrze délle cattìve consuetùdini contràtte néll'infànzia, che travìano la ménte e soffócano i gèrmi délle virtù del cuòre. La vìta di quésto mìsero gióvine fu agitàta dàlle più fière tempèste, causàte dall'èssersi aggregàto a tùtte le società segréte, le quàli lo condùssero àlla sùa perdizióne. Dópo tànti e atròci misfàtti, néllа sùa ùltima missióne, préso dàlla disperazióne e tormentàto dài più crudèli rimòrsi, si vìde costrétto di uccìdersi di pròpria màno.

Il P. Bresciàni vòlle dàre àlla lùce le memòrie di Lionèllo, ónde la gioventù italiàna compren-

désse l'importànza di pórsi in guàrdia cóntro le società segréte, le quàli lo precipitàrono in ùna voràgine di delitti, fìno ad intraprèndere la vìta di corsàro; fu allóra che mìse il cólmo a tùtte le sùe nefandità. Infàtti scrìsse égli stésso, che trafìtto dài rimòrsi, divoràto dàlla còllera di tànti ànni perdùti, di tànte ricchézze sprecàte, di tànti tradiménti di fàlsi amìci, ripensàndo al passàto, si sentì il più infelice dégli uòmini. Considerò quìndi ch'égli avéa conosciùto la virtù per calpestàrla, che avéva sentìto nel cuòre sentiménti magnànimi ed avéali soffocàti, disprezzàto il gentìl sàngue délla sùa prosàpia; e quìndi, contaminàto da tànti delitti, si vìde, per dir così, costrétto a passàre i bègli ànni délla vìta cóme cospiratóre in mèzzo àlle sètte a cùi si trovàva avvìnto còn giuraménti indissolùbili. — Quéste memòrie fùrono scrìtte còn ùno stìle forbìto, elegànte e maestóso, pòssono annoveràrsi tra le òpere che adórnano la nòstra letteratùra, ed i véri cultóri déll'idiòma itàlico non mancheànno di ammiràre e gustàre tùtte le bellézze d'ùna poètica immaginazióne di cùi vànno supèrbi gli scrìtti del cèlebre P. Bresciàni.

LA CONTESSA MATILDA DI CANOSSA

(DELLO STESSO AUTORE)

Quést'òpera è ùna délle più interessànti che àbbia dàto àlla lùce il P. Bresciàni, poichè la *Contéssa Matìlda di Canòssa* è ùn raccónto basàto sùlla stòria del sècolo duodècimo, concernènte i fàtti e discòrdie che sórsero tra l'Impèro e la Chièsa.

Regnàva allóra sùll'impero germànico Arrìgo IV, e sùlla sède pontifìcia il gràn Pàpa Gregòrio VII. La questióne insórta fra quéi dùe potènti fu sùlle *Investitùre*, vàle a dìre l'imperatóre pretendéva investìre il clèro a lùi soggétto, di benefìzi, prebènde e vescovàti indipendenteménte dàlla Sànta Sède, vendèndo simoniacaménte le còse più sàcre. Gregòrio VII si oppóse a tàle usurpàta autorità con esortazióni, preghière e minàccie, scongiuràndo l'usurpatóre déi diritti délla chièsa a volér desistere da quégli abùsi, rientràndo nélle sóle sùe faccènde di

umàno dirìtto. Ma Arrìgo IV non volèndo condiscéndere àlle ammonizióni del sómmo pontéfice, fu colpìto di scomùnica cóme ribèlle àlla Sànta Sède. Se non che, la situazióne tristìssima in cùi si trovàva l'imperatóre di frónte ai prìncipi di Germània lo costrìnsero ad umiliàrsi ai pièdì del S. Pàdre, imploràndo perdóno de' suòi misfàtti.

Il valènte scrittóre ci nàrra quésto fàtto in ùn mòdo incantévole, allorchè Arrìgo córse àlla Ròcca di Canòssa nel cuòr dell'invèrno. Dàlle àlte tórri del palàgio di Matìlda vedéasi, nélla mattìna del 23 gennàio, venìr sù per le névi e pèi ghiàcci di quélle còste, ùn giòvine a càpo nùdo, dài lùnghi capélli scarmigliàti, vestìto di sàcco, cìnto di fùne ed a piè scàlzi, in tràccia del Vicàrio di Crìsto, ónde riconciliàrsi còn ésso lùi e ritornàre fìglio délla Chièsa. Una tàle descrizióne è veraménte sorprendènte; Arrìgo IV, giùnto àlla Ròcca di Canòssa, pìcchia forteménte al prìmo giróne, quìndi al secóndo ed al tèrzo ingrèsso di quélla tórre, sènza avére accèsso all'intèrno di quél palàgio; il fréddo, la néve ed il ghiàccio intirizzìvano il pòvero pellegrìno, che durànte tre giórni non gli fu concèsso di presentàrsi al cospètto del Pàpa, il quàle

trovàvasi allóra in quélla Ròcca, nè vedére la sùa cugìna la contéssa Matìlda.

Quél grànde scòglio di Canòssa, sì cèlebre nélla stòria, è pósto sópra i vallóni dégli Apennìni a mèzzo tra la città di Réggio. Néll'incóntro ch'èbbe luògo in quélla Ròcca tra Arrìgo IV e Gregòrio VII, vi si scòrgono mólti tràtti che màrcano in tùtta la sùa fòrza la natùra del cuòre umàno; si tròvano in fàccia l'ùna déll'àltra le dùe potènze: la divìna ed umàna; la prìma férma e sàlda, basàta sùlla giustìzia e sùlla verità; la secónda fràgile e cadùca, fàcile a dileguàrsi al prìmo soffiàr déi vènti. Vi vòlle tùtta la virtù, la santità e le preghière délla contéssa Matìlda prèsso del pàpa, per ottenére ad Arrìgo il perdóno che caldamènte imploràva e restituìrlo in grèmbo délla S. Chièsa.

In quésto raccónto si sèrve l'autóre di mólte citazióni stòriche, ónde convalidàre le asserzióni déi fàtti da lùi narràti, e per infónder nel càpo di mólti lettóri verità stòriche délla più àlta importànza, a difésa del pontificàto e délla glòria d'Itàlia. — Mi sorprènde, dìce il P. Bresciàni, che i nòstri poèti non àbbian cantàto in vèrsi immortàli le gèsta délla contéssa Matìlda, poichè in quégli oscùri tèmpi nói vediàmo ùna

córte cattòlica, nìdo di gentilézza e lùme di civiltà, spàndere i suòi ràggi sìno àgli estrèmi confìni di ponènte, e là ammansàre la feròcia, rifiorìre la cortesìa, provocàre gli stùdi délle sciènze, affrontàr la tiràннide, domàrla e mostràre ai gràndi cóme la fòrza può èsser congiùnta còlla giustìzia, còlla libertà e còll'amóre. Infàtti la contéssa Matìlda fu bèn àltro che Bradamànte déll'Ariòsto e la Clorìnda del Tàsso, vérgini favolóse e tìpo eròico délla dònna fòrte. Invéro quéll'ìnclita e regàl vérgine italiàna di quìndici ànni, vestìto l'élmo e l'usbèrgo, salìta quìndi intrepidaménte a cavàllo, a fiànco di Beatrìce sùa màdre, rùppe le schière scismàtiche di Cadolào antipàpa, ne' càmpi lombàrdi, pòscia sùl Tévere cón Gotifrédo di Lorèna sùo patrìgno, sbaragliò nuovaménte l'esèrcito déll'antipàpa, e ripóse Alessàndro II sùlla sède pontificàle. Fàtta pòi dònna resistètte le mìlle vòlte àgli ùrti déi ribèlli cóntro la Chièsa, ed in ùltimo dispèrse le falàngi del fellóne Guibèrto e rimìse in sèggio il travagliàto Urbàno II, legittimo pàpa.

Essa sòla còl fòrte bràccio de' suòi pròdi italiàni tratténne gl'ìmpeti poderósi dégli esèrciti alemànni d'Arrìgo IV, e li sconfìsse nélla

Lombardìa, costringèndo il più gràn capitàno e il più valènte monàrca de' suòi tèmpi a sgombràre l'Itàlia, che avéa córsa trionfànte. Ma l'Itàlia combattéva allóra per la sùa fède e la sùa giustìzia, sènza la quàle non hàvvi libertà véra.

La contéssa Matilda, dópo le famóse sconfìtte dàte ad Arrìgo IV, governò còn fortézza, amóre e sapiènza i numerósi suòi Stàti: protèsse gli uòmini dòtti, animò i prodi ed i valorósi; sosténne i diritti délla Sànta Sède; propagò la lùce del véro e diffùse la civiltà nel rózzo e bàrbaro occidènte; coltivò e raffermò la pàce e l'onóre d'Itàlia.

L'autòre, trovàndo che il sùo raccónto èra tùtto stòrico, còn personàggi tòlti da libri stòrici, vòlle introdùrvi qualcòsa di méno sèrio, ónde distràrre alquànto il lettóre còn alcùni fàtti abbelliti dàlla sùa immaginazióne. Jolànda di Groninga è, per dìre il véro, ùn nóme fìnto, circondàto di colóri vìvi e naturàli, confórmi àgli ùsi, ai mòdi ed àlle consuetùdini di quéi rózzi tèmpi; ma tùtto s'intréccia e colléga al raccónto còn àrte e maestrìa.

Riguàrdo àllo stìle del P. Antònio Bresciàni, è sèmpre lo stésso in tùtte le sùe òpere, vibràto

e spontàneo, pièno d'immàgini dipinte còn tèrmini elevàti, da soddisfàre il lettóre che non si òccupa sólo del soggètto déll'òpera, ma in pàri tèmpo délla bellézza e purézza délla lìngua in cùi è scrìtto il raccónto.

MARCO VISCONTI

STORIA DEL SECOLO XIV

RACCONTATA DA

TOMMASO GROSSI

Al princìpio di quést' òpera, l' autóre descrìve in succìnto tùtte le discòrdie intestìne che sórsero nel pòpolo milanése, per la dominazióne feudàle déi potènti che signoreggiàvano quél paése, nel sècolo decimoquàrto. Ci nàrra il Gròssi cóme quéi pòpoli lombàrdi si trovàssero divìsi per le questióni religióse, che si agitàvano allóra, tra l'impèro e l'autorità pontifìcia; e cóme a càpo di quélle fazióni vi fóssero mólti personàggi délle più cospìcue famìglie milanési, tra i quàli l'eròe di quésto romànzo, Màrco Viscónti.

Ci vièn raccontàto dapprìma, cóme in quél tèmpo, essèndo discéso in Itàlia Lodovìco détto il Bàvaro, depóse dal sòglio pontifìcio il pàpa

Giovànni XXII, residènte allóra in Avignóne, dal quàle èra stàto scomunicàto, e deliberò di creàr pàpa, in sùa véce in Róma, Piètro da Corvària, che prése il nóme di Niccolò V, il che mìse a soqquàdro tùtta la cristianità. Milàno che geméva sótto l'interdétto emanàto cóntro i Viscónti, partigiàni délla fazióne ghibellìna, si dichiarò per l'antipàpa, e da ciò ne derivàrono, còi pòpoli limìtrofi, quélle discòrdie che ci vèngon narràte in quésto raccónto.

La narrazióne déll'amóre di Ottorìno Viscónti còn Bìce, fìglia del cónte del Bàlzo e d'Ermelìnda sùa móglie, è mólto interessànte e commovènte, cóme pùre l'intrìgo amoróso che Ermelìnda èbbe nélla sùa prìma giovinézza, còn Màrco Viscònti, è ùn intréccio bène ideàto, che il lettóre troverà fórse alquànto romàntico, ma mólto attraènte e divertévole.

L'eròe di quésto romànzo è, cóme abbiàm détto, il fìglio secondogènito del Màgno Mattèo Viscónti, di nóme Màrco. Avéa égli seguito il pàdre in tùtte le imprése, nélla pròspera cóme néll'avvèrsa fortùna; possedéva ùn'indole generósa ed ùn ingégno prónto; si vedéva il prìmo in tùtti gli esercìzi del gentiluòmo; la sùa natùra èra appassionàta ed indòmita. Condottière va-

lènte e fortunàto d'esèrciti, acquistòssi ùn nóme glorióso fra i prìmi capitàni del sècolo, e fra le tànte sùe imprése, la più valorósa, in cùi féce móstra del sùo ingégno e del sùo coràggio, fu quélla déll'assèdio di Gènova, che sosténne cóntro tùtte le città guèlfe d'Itàlia. Quì l'autóre ci descrìve mólte vicènde avvenùte in quéi tèmpi per la dominazióne déll'imperatóre Lodovìco di Bavièra, a cùi prése pàrte Màrco Viscónti, cóntro sùo fratèllo primogènito Galeàzzo, allóra càpo del govèrno di Milàno.

Vediàmo quindi cóme il Viscónti, riconosciùto il sùo erróre, nel volére seguire le tràccie déll'imperatóre, si gettàsse dal partìto di pàpa Giovànni legìttimo pontéfice, e facésse opposizióne, còn ùn fòrte partìto, all'antipàpa Niccolò. Prìma però che Màrco Viscónti prènda ùn'azióne apèrta e decisìva in favóre del legìttimo pàpa, accàdono mìlle avveniménti che il Gròssi ci descrìve còn tùtte le particolarità, concernènti specialménte il Viscónti, che interesseràno oltremòdo il lettóre.

Nélla splèndida fèsta e nel convìto ch'égli offèrse ai suòi amìci e signóri, v'intervénne il cónte del Bàlzo e sùa figlia Bìce, ed al sólo vedérla si risvegliò in lùi tùtta la potènza déll'a-

móre, che nélla sùa giovinézza avéa provàto per Ermelìnda màdre di Bìce, trovàndola somigliànte nélla persóna, néi mòdi e nel portaménto àlla màdre. Da quél giórno Màrco fu préso da fièra gelosìa cóntro Ottorìno, che la pretendéva còlla fìglia del cónte del Bàlzo; ma il moménto terrìbile però, fu àlla secónda fèsta che il Viscónti diède nel sùo magnìfico palàzzo, in cùi intése dàlla stéssa Bìce l'amóre ch'élla provàva per Ottorìno, il quàle dovéva divenìre sùo spòso. Quàl descrizióne più commovènte che la liberàzióne dàlla péna di mòrte, di Lùpo fìglio del falconière del cónte del Bàlzo! Tròvasi in éssa tùtta la fòrza del dolóre che l'uòmo pròva colpìto dàlla sventùra, cóme ànche le più fòrti emozióni che il cuòre umàno risènte allorquàndo pàssa improvvisaménte dàlle péne àlla giòia.

L'autóre ci descrìve quìndi, còn àrte sublìme, il tornèo e la giòstra; spettàcoli che fùrono dàti in Milàno per le pùbbliche fèste che si fécero, ónde festeggiàre la nòmina d'Azóne Viscónti a vicàrio déll'imperatór Lodovìco, óve si distìnse nélle àrmi, più che ógni àltro, Ottorìno, il fidanzàto di Bìce, la quàle abbiàmo lasciàta in lètto, atterrìta dàllo spavènto provàto àlla scèna

che si passò tra lèi e Màrco Viscónti, il giórno délla fèsta, nélla sàla del di lùi palàzzo. Il più interessànte délla giòstra, che si diède il secóndo giórno, fu lo sconosciùto il quàle entràto nélla lizza, di piè férmo sfidò Ottorìno àlla pùgna. Dópo i primi cólpi che si scambiàrono i combattènti, Ottorìno vénne da ùn cólpo di lància maestrevolménte scavalcàto dal sùo avversàrio, e lasciàto cóme mòrto sùl suòlo; all'annùnzio però che Ottorìno vivéa ancóra, lo sconosciùto se ne rallegrò, gettò la lància sùl terréno e fuggì al galòppo sènza dàrsi a conóscere.

La nòtte stéssa che Bice confessò al Viscónti il di lèi amóre per Ottorìno, lasciò Màrco il sùo palàzzo di Milàno, ed a sprón battùto giùnse, còl di lùi scudière, nel sùo castèllo feudàle di Rosàte. Di là córse in Toscàna, ónde fàre ùn'opposizióne all'imperatóre per avér pósto, cóme vicàrio di Milàno, Azóne Viscónti di lùi nipóte; ed infàtti lo troviàmo già signóre di Lùcca, chiamàto dài lucchési in lóro soccórso per liberàrsi dàlla dominazióne di Piètro Castracàni. Sebbène il nòstro eròe si trovàsse padróne assolùto di quélla città, pùre le sùe mìre ed il sùo cuòre si portàvano continuaménte a Milàno, divoràto dàlla gelosìa di vedérvi vicàrio ùn sùo

nipóte; e méntre la sùa fantasia èra agitàta da mille pensièri, giùnse ùn mésso che gli arrecàva notìzie di quànto accadéva in Milàno. Tra quéi fògli trovàvasi ùna lèttera di Lodrìsio, sùo consiglière, còn cùi èra stàto concertàto di métterlo a pàrte ógni settimàna, déi fàtti che avvenìvano in Milàno, per mèzzo di scrìtti in cifre, afine di condùrre d'accòrdo la tràma e regolàrsi secóndo i càsi e gli avveniménti. Lo sbàglio del Viscónti fu d'éssersi allontanàto improvvisaménte da Milàno, a càusa, cóme si è détto, del sùo amóre per Bìce; il pòpolo, cóme arrìva sovènte, non vedèndolo più passeggiàre còl sùo gràn cortèo, nè dàre le sùe fèste e convìti, che facévano tànto rumóre, lo dimenticò, ed il sùo prestìgio cessò d'avére déll'influènza in quélla città. Lo stésso partìto clericàle che sostenéva il pàpa Giovànni, si credétte abbandonàto dal nòstro eròe, e ad ùna occasióne presentàtagli dal vicàrio Azóne Viscónti, si mise nélle sùe bràccia per combàttere il Bàvaro e liberàrsi dàlla sùa tirannìa, contrastàndogli a tùtto potére il territòrio. La città di Milàno e tùtte le àltre circonvicìne si preparàrono àlla difésa, ónde resìstere a tùtti gli assàlti déll'armàta del Bàvaro; infàtti Mónza féce resistènza all'imperatóre, cóme pùre Mi-

làno, proclamàndo la signorìa déi Viscónti. — L'imperatór Lodovìco dovè dùnque lasciàre quéi paési e ritornàrsene co' suòi soldàti in Germània; ai Viscónti fu tòlto l'interdétto da Róma, e quéi pòpoli lombàrdi fùrono riconciliàti còlla Sànta Chièsa, essèndo ristabilìto il legìttimo pàpa sùl sòglio pontifìcio.

Cessàto l'assèdio di Milàno e quéi paési tornàti in perfètta pàce, l'autóre ricondùce il lettóre nélla càsa del cónte del Bàlzo, óve si conclùde il matrimònio di Bìce còn Ottorìno, prónti a partìre per ùn fèudo déllo spòso détto il Castellétto. A quésto pùnto il romànzo é veramènte interessànte, per il cólpo maestrevolménte preparàto da Lodrisio, amìco di Màrco, il quàle còn ùna fìnta lèttera credùta del Viscónti richiàma Ottorìno in ùn sùo castèllo il giórno stésso del matrimónio, e quìndi còn àltri sotterfùgi fa rapìre ànche Bìce dàlla càsa patèrna, ed invéce di fàrla condùrre al Castellétto, cóme le assicuràva lo scudière traditóre, la condùsse còlla sùa ancèlla nel castèllo di Rosàte, appartenènte a Màrco Viscónti. La narrazióne di quésto fàtto è oltremòdo commovènte, l'intréccio é condótto còn ùn'àrte veraménte singolàre; sebbène vi si scòrga mólto del ro-

mànzo, pùre lo spìrito del lettóre si tròva sospéso: divóra il lìbro per vedére l'èsito finàle déi dùe spòsi tradìti da Lodrìsio e da' suòi fìdi scudièri. La fòrza di caràttere di Bìce, méntre si tròva rinchiùsa nel castèllo di Rosàte, è veraménte ammiràbile, specialménte nel collòquio tenùto còll'infàme Lodrìsio; il di lèi contégno è quéllo délla dònna virtuósa, coraggiósa e fòrte. Ma il più bèllo délla stòria si è, che di tùtta la tràma ordìta cóntro Ottorìno e Bìce, da Lodrìsio e dal Pelagrùa castellàno di Rosàte, Màrco ne èra affàtto al bùio; conóbbe sólo l'accadùto dàlla lèttera che la contéssa del Bàlzo, màdre di Bìce, gli féce pervenìre a Lùcca per mèzzo del fìdo Lùpo. A tal novèlla il Viscónti è préso da orrèndo furóre, mónta a cavàllo ed in compagnìa di Lùpo, che lo infórma minutaménte di tùtto l'accadùto, córre a gràn pàssi àlla vòlta di Milàno. Dópo ùn precipitóso viàggio giùnse di nòtte tèmpo al palàzzo del cónte del Bàlzo, per avére ùn collòquio còn Ermelìnda, ónde conoscere esattaménte le vicènde accadùte a sùa fìglia ed al di lèi spòso. Erano scórsi venticìnque ànni che Màrco non si èra trovàto àlla presènza déll'amìca che gli avéa fàtto palpitàr sì sovènte il cuòre; la lóro conversazióne si passò in di-

scórsi amichévoli e commovènti, che tóccano forteménte il cuòre.

Lasciàta Ermelìnda, córse Màrco al sùo castèllo di Rosàte in tràccia di Bìce; ma quàl fu la sùa sorprésa di non trovàrvi il castellàno Pelagrùa! La sùa móglie sóla stàva al sùo pósto, la quàle, salìta immediataménte àlle càmere di Bìce, non vi trovò nessùno; dópo tànte ricérche Màrco ed i suòi domèstici scoprìrono la gióvine Bìce e la sùa ancèlla Mariétta in fóndo d'ùn sotterràneo, óve l'infelìce giacéva stramortìta, non dànte ségni di vìta. La narrazióne di quéi fàtti è ùna véra tragèdia commovènte, in cùi l'autóre del romànzo ha fàtto móstra d'ùn gràn talènto. Finalménte la fanciùlla, riprésa conoscènza, si rènde cónto délla sùa posizióne, abbràccia ancóra ùna vòltà i suòi càri genitóri ed il sùo spòso Ottorìno, e quìndi cóme ùna creatùra innocènte, vìttima délla malvagità dégli uòmini, spìra nélle bràccia de' suòi càri, per risvegliàrsi nélla dimòra déi giùsti.

Màrco Viscónti fuòr di sè dàlla còllera, fa chiamàre il castellàno Pelagrùa, e salìto in cìma di ùna tórre del sùo castèllo, dópo vàrie interrogazióni, a cùi il castellàno non rispóse che còse insùlse, Màrco, préso dall'ìra, lo afferrò pel

còllo e lo gettò giù dàlla tórre, óve fu trovàto mòrto la mattìna seguènte. Il Viscónti si rinchiùse allóra in ùna càmera, óve dàto sèsto a divèrsi affàri, féce il sùo testaménto, lasciò ùna fòrte pensióne àlla móglie del castellàno, differènti sómme a' suòi scudièri, ed Ottorìno erède universàle di tùtta la sùa fortùna. Féce quìndi chiamàre il pàdre benedettìno che avéa assistìto Bìce al lètto di mòrte, còn cùi aggiustò le còse délla sùa cosciènza. L'infàme Lodrìsio temèndo lo sdégno di Màrco, non si lasciò più vedére, persuàso d'avére ùn cattìvo incóntro per i suòi giórni. La crònaca dìce cóme l'infelice Viscónti andàndo ùn giórno a Milàno nel palàzzo del vicàrio Azóne sùo nipóte, venìsse introdótto in ùna sàla, e là, attéso da séi indivìdui armàti da càpo a pièdi, fósse vilménte trucidàto.

Se si consìdera la pàrte stòrica di quésto raccónto, è mólto istruttìva ed interessànte; la pàrte romàntica pòi è mólto sèria, piacévole se vogliàmo, ma pièna di vicènde oltremòdo commovènti. Il *Màrco Viscónti* di Tommàso Gròssi è però stimàto dài letteràti cóme ùn'òpera di gràn prègio.

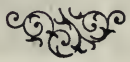

OPERE VARIE

DI

SILVIO PELLICO

Se il nòstro lavóro si terminàsse sènza avére fàtto menzióne délle òpere letteràrie di Sìlvio Pèllico ci sembrerèbbe, sènza dùbbio, incomplèto; poichè quéll'uòmo che féce palpitàre tànti cuòri italiàni, néi moménti délle sùe sventùre, ci crediàmo in dovére richiamàre àlla ménte de' nòstri lettóri i suòi scritti i quàli fànno pàrte délla nòstra letteratùra.

Dirémo sólo dùe paròle sùll'òpera intitolàta: *Le mìe prigióni,* che fécero e fànno tuttóra rumóre in tùtta Itàlia. Si può consideràre quél libro sótto dùe aspètti: cóme scritto politico e cóme lavóro letteràrio; nel prìmo aspètto vi si scòrge ùn uòmo che il cièlo avéa concèsso all'Itàlia, dotàto di sómmi talènti, e che se l'infortùnio non l'avésse colpìto al fiór déll'età, sarèbbe stàto fórse, di gràn giovaménto àlla sùa pàtria,

per le sùe mìre polìtiche, basàte sùlla véra libertà e sùlla giustìzia che déve dirìgere ùn pòpolo nel progrèsso e nélla civiltà.

Se pòi si considera quél lìbro cóme òpera letterària, lo troviàmo d'ùn cèrto valóre per la sublimità déi pensièri e le riflessióni filosòfiche che di quàndo in quàndo sòrtono dàlla pénna di quéll'uòmo infelice, il quàle dovéa servìr di confòrto àlla famìglia e rèndersi ùtile àlla società. Quàndo meditàva égli sùl passàto e sùll'avvenìre, è allóra che la sùa natùra, la sùa indole ed il sùo cuòre fànno scaturìre ùna sorgènte di reminiscènze commovènti, che interèssano oltremòdo il lettóre; poichè còn ùno stile fàcile, sènza mancàre d'ùna cèrta sublimità, ci nàrra gli affànni délla sùa vìta carcerària, durànte dièci ànni. Ci descrìve nélle sùe memòrie tùtte le péne di quél càrcere dùro e terrìbile, in cùi soffrì non sólo i dolóri fìsici per la sùa salùte lógora e fiàcca, ma più ancóra le sùe angòscie moràli che continuaménte straziàvano il sùo cuòre ulceràto da mìlle ferìte. Sóno raccónti trìsti, è véro, ma pièni di emozióni soàvi e piacévoli per le persóne di cuòre; imperocchè c'inségnano ad amàre la virtù e la giustìzia, ed in pàri tèmpo a rispettàre e veneràre quélla reli-

gióne insegnàtaci dal Vangèlo, sènza rispètti umàni nè fanatìsmo.

La pàrte spettànte al romànzo, che il nòstro Sìlvio vòlle introdùrre nélle sùe memòrie, ónde distràrre alquànto il lettóre da quélle tròppo sèrie narrazióni, non è prìva d'interèsse; poichè sèrve a fàrci conóscere il caràttere di quéll'uòmo pièno di cuòre e d'affètto. Infàtti la sùa ìndole ci vièn dimostràta dall'amóre provàto per Maddaléna che non conoscéva, e che sólo la sùa vóce simpàtica risvegliò in lùi déi traspòrti d'affètto e di compassióne; dall'affezióne che dimostró a quélle formìche accórse sùlla finèstra délla sùa prigióne e ch'égli cibò còn ùn amóre matèrno; da quélla simpatia per il bèl ràgno che si èra amicàto al pùnto di córrere a prènder la prèda sùlle sùe dita! Che dirémo délla Zànze, la figlia del custòde, la quàle dimostrò ùna gràndʼaffezióne per Silvio, ed égli sebbène le corrispondésse còn altrettànto affètto, il lóro amóre si conservò innocènte e pùro!

Le descrizióni del nòstro prigionière sóno magnìfiche e commovènti, specialménte quàndo ci nàrra la malattia e la mòrte d'Orobòni; l'arrivo délla sentènza ed il giórno, che condótto in piàzza còn àltri compàgni, ascése sùl pàlco

per intènderne la lettùra; quàle emozióne provò quéll'ànimo delicàto e sensìbile! Cóme pùre quàl traspòrto di cordiàle amicìzia non provò égli per l'amìco Maroncèlli, néi suòi spàsimi per l'amputazióne d'ùna gàmba, di cùi fu vìttima in quél càrcere tenebróso, tenùto sèmpre còi céppi ai pièdi! Quàndo pòi, scontàta la péna, potè lasciàre la ròcca di Spielbèrg, moltissimi fùrono gli ostàcoli e le nòie prima di giùngere àlla frontièra d'Itàlia; e finalménte lo lasciàmo felìce e contènto in séno délla sùa càra famìglia.

Non possiàmo dùnque che inculcàre àlla gioventù la lettùra di quél lìbro, nel sùo originàle italiàno, sìeno pùre le persóne che conóscono ùn pòco il nòstro idiòma; poichè le traduzióni che esìstono in àltre lìngue, non rèndono mài il véro sènso e lo spìrito déll'autóre. Lo stùdio di quélle memòrie servirà, in ispeciàl mòdo ai gióvani, cóme guìda d'ùna rètta condótta, néllа lóro vìta tànto pùbblica che privàta.

I dovèri dègli uòmini, è ùn àltro scrìtto, déllo stésso autóre, di pòche pàgine, ma zèppo di bèlle sentènze moràli da formàre l'educazióne più perfètta d'ùn giòvine assennàto e d'ùn onèsto e virtuóso cittadìno. Tròvansi in quélla piccola òpera tùtti gl'insegnaménti per rèndere l'uòmo

esàtto ne' suòi dovéri, in quéi dovéri sènza i quàli ùn indivìduo qualùnque non può elevàrsi a nessùna dignità, nè sortìre da quéll'abbiètta passióne déll'egoìsmo, da cùi vièn trascinàto spessìssimo néi perìgli délla vita.

Non è ùn trattàto scientìfico, ma ùn prospètto moràle di tùtte le obbligazióni che incómbono all'uòmo onèsto nélla vita sociàle, e la pròva di tàli asserzióni ciascùno la troverà nélla pròpria cosciènza. L'autóre pubblicàndo quél piccolo trattàto sùi dovéri dégli uòmini, fu persuàso, cóme lo siàmo nói pùre, che i gióvani in particolàre profitteràno di quégli avvertiménti, utilìssimi al bèn vìvere, i quàli serviràno lóro di stìmolo àlla virtù e coopereràno a rènderli felìci. Si può dùnque consideràre quél lìbro cóme ùn lavóro da rèndere immènsi servìgi, facèndone ùso per l'educazióne délla gioventù.

L'Epistolàrio, àltra òpera di Sìlvio Pèllico, non è méno pregévole délle antecedènti, poichè tùtta la sùa *Corrispondènza epistolàre* sèrve a presentàrci il vìvo e fedéle ritràtto délla sùa ànima càndida ed affettuósa. Sìlvio scrivéva cóme il cuòre gli dettàva, e le sùe lèttere in particolàre sóno piène di nòbili affètti, di sentiménti generósi e delicàti, i quàli versàva négli altrùi

cuòri e li commovéa.— Se meditiàmo alquànto gli scrìtti qualsisìano di Silvio Pèllico, e le lèttere in particolàre, vi troviàmo sèmpre ùno stùdio ch'égli facéva per rènderle confórmi all'indole ed ai bisógni dégli amìci ai quàli le indirizzàva, per sollevàrli còn paròle benìgne dàlle misèrie e dàlle lóro angòscie; poichè la di lùi paròla, sìa che ammaéstri, sìa che nàrri o che consóli, è per tùtti commovènte, accessìbile e gradévole a tùtti.

Il prìmo sentiménto che tròvasi nélle lèttere di Sìlvio, specialménte négli ùltimi ànni délla sùa vìta, è il sentiménto religióso, ma di quélla religióne véra e sublìme che rallégra i giórni déll'umàna esistènza, d'ùna religióne che confòrta in tùtte le sventùre délla vita, che alleggerìsce il péso dégli affànni, che è il gèrme e l'aliménto délle virtù più generóse e più sànte.

Ai sentiménti profóndi délla religióne unìsce l'amóre délla pàtria: dùe sentiménti che in lùi fùrono sèmpre inseparàbili a' suòi patiménti; e la stòria dolorósa délla sùa prigionìa, che ci narrò ne' suòi scrìtti, ce lo dipìnse cóme ùn màrtire che soffrì còn fòrza e rassegnazióne.

Le lèttere che Sìlvio Pèllico dirèsse a' suòi càri genitóri, ai fratèlli e sorèlle, ed ai moltìs-

simi suòi amìci, serviràno di modèllo àlla gioventù per lo stìle, per l'espressióni di affètto che sòrtono dal sùo tènero cuòre, e déstano ùna commozióne difficile ad esprìmersi; i gióvani principalménte potrànno ritràrre da quélle lèttere, ammaestraménti utilìssimi àlla vita, poichè l'esèmpio del bène s'insinua néi tèneri cuòri e vi rèsta indelèbile.

Silvio conoscéva gli uòmini e le còse, avéa studiàto il cuòre umàno e le sùe passióni, avéa lùngo tèmpo patìto; e quìndi ne' suòi scritti ed in particolàre nélle sùe lèttere usò sèmpre la carità, la compassióne ed il perdóno, ritràtto fedelìssimo délla bontà più squisìta del sùo cuòre. Il lettóre troverà in quéll'epistolàrio ùno stìle pùro e corrètto, ùn generóso amóre di Dìo e dégli uòmini, ed il sacrifìzio di sè stésso all'altrùi bène. La lettùra quindi d'ùn tal lìbro sarà sèmpre ùtile ad ógni cèto di persóne; poichè ognùno vi troverà la precìsa e sémplice manièra di scrìvere, non che déi gràndi ammaestraménti per acquistàre le più bèlle virtù moràli e civìli.

Le Tragèdie di Sìlvio Pèllico fórmano ùn'òpera clàssica che fa pàrte délla nòstra letteratùra; il sùo teàtro tràgico, sebbène sìa d'ùno stìle e d'ùn mètodo assài divérso da quéllo di

Vittòrio Alfièri, non è però di minór prègio, consideràto al pùnto di vìsta letteràrio.

La *Francèsca da Rìmini* ha fàtto e farà sèmpre furóre tra i letteràti, non sólo in Itàlia, ma in tùtta Euròpa, per l'intréccio interessantìssimo còn cùi è compósta la tragèdia, e per gli attóri, che fin da princìpio tèngono l'uditòrio in emozióne, agitàto ed ansióso di vedérne lo svilùppo. Il nòstro divìno Poèta ci narrò quélla stòria dolorósa nel cànto V déll'Infèrno, e la lettùra di quéi vèrsi pièni d'incànto fànno sèmpre palpitàre il cuòre di pietà e di compassióne. Gli artìsti pùre hànno effigiàto i personàggi di quélla scèna orrìbile e commovènte, tànto ne fu colpìta l'immaginazióne del pòpolo italiàno, àlla narrazióne che ci fa Dànte di quél fàtto orrèndo.

Sìlvio Pèllico pòi vòlle sviluppàre l'argoménto in tùtte le sùe pàrti; ci narrò in quélla tragèdia l'amóre di Pàolo e Francésca, e cóme Lanciòtto, signóre di Rìmini, trucidàsse il fratèllo e la spòsa. Ci descrìve quìndi tùtte le particolarità di quéll'infelìce amóre, cóme avésse princìpio, le càuse che lo prodùssero, non che la funèsta fìne di quégli sventuràti amànti. Ci dimóstra pùre, in quél tràgico raccónto, tùtte le passióni a cùi va soggètta l'umàna natùra ac-

ciecàta dài traspòrti del cuòre, sìa néll'amóre che vediàmo néi dùe amànti Francésca e Pàolo, cóme del pàri nélla vendétta che si riscóntra in Lanciòtto offéso néll'onóre, dópo avér prodìgàto tànte cùre e colmàta di mille onóri la consòrte.

Sìlvio Pèllico ci nàrró quél fàtto orrìbile còn ùno stìle robùsto e spontàneo, e sviluppò l'intréccio còn tùtta l'àrte drammàtica, da véro tràgico. La *Francésca da Rìmini* si può chiamàr dùnque ùn véro càpo d'òpera déll'àrte.

Che dirémo di tùtte le àltre sùe tragèdie, che hànno pariménte ùn prègio rimarchévole nélla nòstra letteratùra?

L'*Eufèmio di Messìna* ricòrda l'irruzióne déi Saracìni in Sicìlia vèrso gli ànni 825. Di quésto fàtto tùtte le crònache di quéi tèmpi ne incólpano ùn guerrièro siciliàno, d'orìgine grèca, per nóme Eufèmio, il quàle, irritàto cóntro i pròpri concittadìni, andò in Affrica, si póse àlla tèsta déi Saracìni e li condùsse a Messìna. Sìlvio Pèllico ci rappresènta nélla sùa tragèdia Teodóro re di Sicìlia, difensóre déi Siciliàni, il quàle dà pròve straordinàrie di valóre. Il raccónto tràgico è pièno d'interèsse per i fàtti stórici di quéi tèmpi.

Nélla tragèdia intitolàta *Erodiade* ha cercàto l'autóre di rappresentàre la bellézza morále d'ùn impertèrrito annunciatóre di verità, non mòsso da spìrito d'òdio o di supèrbia, ma càuto, Giovànni Battìsta; e quìndi ci rappresènta la misèria e la maledizióne déi cuòri divenùti incapàci di nòbili sacrifici.

Nel *Leonièro*, Sìlvio Pèllico ci dipìnge, nel mèdio èvo, la sventùra délle discòrdie civìli.

Nélla *Gismónda*, ci descrìve gli stéssi tèmpi del mèdio èvo, ma sótto ùn aspètto divèrso di combinazióne, di caràttere e di vicènde. Se non che, in mèzzo a quégli avveniménti tempestósi, l'autóre vi unìsce ùn cuòre magnànimo di dònna, in lòtta fra tremènde passióni, e quél-l'impùlso àlla virtù che le ànime gràndi làsciano difficilménte estìnguere in lóro.

Tralascerémo di parlàre délle àltre tragèdie, che sóno di eguàl prègio per lo stìle e per i soggètti interessànti che ci vèngon trattàti dall'autóre.

Dirémo sólo che Sìlvio Pèllico può annoveràrsi tra gli autóri tràgici, che hànno il dirìtto d'occupàre ùn pòsto cèlebre nélla nòstra letteratùra.

Di più, tùtti gli scrìtti del nòstro autóre, óltre

ad èssere interessànti per ógni cèto di persóne, si pòssono méttere in màno àlla giòventù, la quàle potrà, còlla lettùra di tàli lìbri, veraménte istruìrsi, formàndosi ùna vìa rètta e sicùra, sìa néll'órdine moràle, cóme néll'órdine civìle e polìtico.

FINE.

INDICE

Avant-Propos . . . . . Pag. V

Opere varie di Edmondo De Amicis:

Spagna . . . . . » 1
Olanda . . . . . » 11
Marocco . . . . . » 16
Costantinopoli . . . . . » 21
Ricordi di Parigi . . . . . » 29

Un po' più di luce, I segreti di Stato del Generale Alfonso La Marmora . . . . . » 34
Conversazioni di Leone Fortis . . . . . » 41
Scene elleniche di Angelo Brofferio . . . . . » 50
Lo storia di Girolamo Savonarola e de' suoi tempi, narrata da Pasquale Villari. . . » 58
La famiglia di un ghibellino in Sicilia, racconto di Pietro Franciosi. . . . . » 63
Il carattere di Samuele Smiles, prima traduzione italiana di P. Rotondi . . . . . » 70
La Fidanzata di Palermo di Serra-Greci. . . » 75
Angiola Maria, storia domestica di G. Carcano » 82
I promessi sposi di Alessandro Manzoni . . . . » 90
Racconti di una donna . . . . . » 96
L'educazione del cuore, della signora Ellis. — Opera tradotta dall'inglese . . . . . » 98

Opere varie di Giovanni Ruffini, *tradotte dall'inglese:*

Lorenzo Benoni ossia *Scene della vita d'un italiano* Pag. 105
Il dottor Antonio . . . . . » 111
Carlino . . . . . » 117

Opere varie di L. Gualtieri:

L'Innominato . . . . . » 123
Dio e l'uomo . . . . . » 134
I Piombi di Venezia . . . . . » 141

Storia della letteratura italiana di C. Cantù . Pag. 147
Compendio della storia d'Italia di L. Sforzosi. » 151
Il teatro comico di Tommaso Gherardi del Testa » 155
Vita di Vittorio Alfieri, scritta da lui stesso, *e sue lettere*. . . . . » 163

Opere varie di Massimo D'Azeglio:

Ettore Fieramosca ossia *La disfida di Barletta*. . » 166
Niccolò de' Lapi ossia *I Palleschi ed i Piagnoni* . » 172
I miei ricordi . . . . . » 178
Scritti politici e letterari. . . . . » 190

Volere è potere di Michele Lessona . . . . . » 198
Margherita Pusterla di Cesare Cantù . . . . » 202
Tragedie di Vittorio Alfieri . . . . . » 205
Opere varie di Dante Alighieri . . . . . » 208
Versi editi ed inediti di Giuseppe Giusti . . . » 218

Opere varie di F. D. Guerrazzi:

L'assedio di Firenze, romanzo storico del secolo XVI. . . . . » 221
La battaglia di Benevento, romanzo storico del secolo XIII . . . . . » 230
Isabella Orsini duchessa di Bracciano . . . » 244
Beatrice Cenci, storia del secolo XIII . . . . . » 249

Opere varie di Giovanni Rosini:

La Monaca di Monza . . . . . » 256
Luisa Strozzi, storia del secolo XVI. . . . . » 265
Il conte Ugolino della Gherardesca, romanzo storico del secolo XIII . . . . . » 273

Opere varie del P. Antonio Bresciani:

L'ebreo di Verona. . . . . » 287
Lionello . . . . . » 295
La contessa Matilda di Canossa. . . . . » 299

Marco Visconti, storia del secolo XIV, raccontata da Tommaso Grossi. . . . . » 305
Opere varie di Silvio Pellico . . . . . » 315

BINDING DEPT SEP 1 1957

660873

Gabrielli, B
Scritti letterari.

LI.H
G188sc

University of Toronto
Library

DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET

Acme Library Card Pocket
LOWE-MARTIN CO. LIMITED